

mersin üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE INSTITUTE OF
mersin university

e-ISSN: 2602-4608

GÜZ / AUTUMN 2023

Cilt-Volume: 7 / Sayı-Issue: 1

Sahibi

Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU
Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

Editör

Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU

Editör Yardımcısı

Prof. Dr. Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU
Prof. Dr. Kemal BİRDİR
Prof. Dr. Levent YAYLAGÜL
Prof. Dr. Aslıhan DOĞAN TOPÇU
Prof. Dr. Ayşe AZMAN
Prof. Dr. Bülent ARI
Prof. Dr. Candan ÜLKÜ
Prof. Dr. H. Dilek BATISLAM
Prof. Dr. İsmail İŞCEN
Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN
Prof. Dr. Serhat HARMAN
Prof. Dr. Turgay BUCAK
Prof. Dr. Sibel ÜNALAN ÖZDEMİR
Prof. Dr. Aydan ÖZSOY
Prof. Dr. Adem YILMAZ
Prof. Dr. Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ
Doç. Dr. Savaş MARAŞLI
Doç. Dr. Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN

Sekretarya

Arş.Gör. Dr. Edip AYGÜLER
Arş. Gör. Dr. Semra AKINCI SAÇARALP
Doktorant Cemile ÖCEK BENLİ

Yabancı Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Nermin ALKAN

Türkçe Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Çiğdem KALEGERİ

Dergi Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Ayşegül TUĞUZ SAĞLAM

Yayın

Yerel süreli e-yayın
e-ISSN: 2602-4608
Aralık/December 2023
Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue:1

Adres

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Turizm Fakültesi Binası, Kat:2,
Çiftlikköy Kampüsü, 33343, Yenişehir / Mersin
Tel: 0324 361 00 01 /17611
Faks: 0324 361 02 87
e-posta: sbedergi@mersin.edu.tr

DANIŞMA

Kurulu

- Prof. Dr. Suavi Ahipaşaoglu (Cumhuriyet Ünv.)
 Prof. Dr. Canan Parla (Anadolu Ünv.)
 Prof. Dr. Açalıya Allmer (Dokuz Eylül Ünv.)
 Prof. Dr. Muna Yüceol Özözen (Çukurova Ünv.)
 Prof. Dr. Maria Rosa Anttognazze (King's College)
 Prof. Dr. Abuzer Pınar (Harran Ünv.)
 Prof. Dr. Ayşe Azman (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam (Hacettepe Ünv.)
 Prof. Dr. Hanife Dilek Batislam (Çukurova Ünv.)
 Prof. Dr. Cemal Sakallı (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Nazlı Bayram (Yaşar Ünv.)
 Prof. Dr. Fulya Sarvan (Akdeniz Ünv.)
 Prof. Dr. Fatma Cana Bilsel (ODTÜ)
 Prof. Dr. Bahar Taner (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Hamdi Brova (Ankara Ünv.)
 Prof. Dr. Orhan Tekelioğlu (Sakarya Ünv.)
 Prof. Dr. Alev Bulut (İstanbul Ünv.)
 Prof. Dr. Aslıhan Doğan Topçu (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Fatih Cin (Çukurova Ünv.)
 Prof. Dr. Nadir Engin Uzun (İstanbul Okan Ünv.)
 Prof. Dr. Serap Çabuk (Çukurova Ünv.)
 Prof. Dr. Candan Ülkü (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. A. Celil Çakıcı (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Ali Yakıcı (Gazi Ünv.)
 Prof. Dr. Cemile Çelik (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Azmi Yalçın (Çukurova Ünv.)
 Prof. Dr. İsmail H. Demirdöven (Hacettepe Ünv.)
 Prof. Dr. Mehmet İsmail Yağcı (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Ali Deran (Niğde Ömer Halisdemir Ünv.)
 Prof. Dr. Faruk Yücel (Ege Ünv.)
 Prof. Dr. Murat Durukan (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Aysun Yüksel (Anadolu Ünv.)
 Prof. Dr. Fikret Dülger (Çukurova Ünv.)
 Doç. Dr. Pınar İbe Akcan (Mersin Ünv.)
- Prof. Dr. İclal Ergenç (Ankara Ünv.)
 Prof. Dr. Ertan Eğribel (İstanbul Ünv.)
 Prof. Dr. Efrumiye Ertekin (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Nezihe Figen Ersoy (Anadolu Ünv.)
 Prof. Dr. Murat Ferman (Anadolu Ünv.)
 Prof. Dr. Zeliha Göker (Akdeniz Ünv.)
 Prof. Dr. Doğan Gürsoy (Washington State Univ.)
 Prof. Dr. Murat Hançer (Univ. Of Central Florida,)
 Prof. Dr. Lars Johanson (Johannes Gutenberg Univ.)
 Prof. Dr. Orhan İçöz (Dokuz Eylül Ünv.)
 Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa (Erciyes Ünv.)
 Prof. Dr. Nevzat Kaya (Dokuz Eylül Ünv.)
 Prof. Dr. İsmail Kızılırmak (İstanbul Ünv.)
 Prof. Dr. O. Avşar Kurgun (Dokuz Eylül Ünv.)
 Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Önal (Çukurova Ünv.)
 Doç. Dr. Gürkan Akdağ (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Yılmaz Akgündüz (Dokuz Eylül Ünv.)
 Doç. Dr. Oğuz Alp (Anadolu Ünv.)
 Doç. Dr. Bülent Arı (Mustafa Kemal Ünv.)
 Prof. Dr. Hasan Gül (Samsun 19 Mayıs Ünv.)
 Prof. Dr. Mehmet İnce (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. İhsan Kamalak (Mersin Ünv.)
 Prof. Dr. Yakup Karabacak (Akdeniz Ünv.)
 Doç. Dr. Ayhan Karakaş (Çukurova Ünv.)
 Prof. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen (Çukurova Ünv.)
 Doç. Dr. Ufuk Özcan (İstanbul Ünv.)
 Doç. Dr. Veli Kargı (Mersin Ünv.)
 Doç. Dr. Uysal Yenipınar (Mersin Ünv.)
 Dr. Öğr. Üyesi Murat Göç (Pamukkale Ünv.)
 Dr. Öğr. Üyesi Ercan Aşkın (Karamanoğlu Mehmet
 Bey Ünv.)
 Dr. Öğr. Üyesi Elif Arıca Akkök (Ankara Ünv.)
 Dr. Öğr. Üyesi H. Ertuğ Ergürer (Karamanoğlu
 Mehmet Bey Ünv.)

Cilt 7 Sayı 1
Hakemleri

Prof. Dr. Mehmet Ünsal MEMİŞ	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Samet EVCI	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih GÜNER	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Sedat İPAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Can SAMIRKAŞ	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Önder YAYLA	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz AKGÜL	Altınbaş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BALLI	OSTİM Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BARAKAZI	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet CAN	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gaye DENİZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fikret IŞIK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker KEFE	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZDEMİR SÜZER	Kayseri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞAHİN	Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Derya TOKSÖZ KILIÇ	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus YILMAZ	Dicle Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Künye

I

Danışma Kurulu

II

Hakemler

III

İçindekiler

IV

Editörden

V

Makaleler

Osmanlı Devleti'nde Müzik Kültürü'ne Genel Bir Bakış

Hafsa Şahadet FİLİZ 1-12

Modern-Geleneksel Çatışmasında Kadın: Kızılıcak Şerbeti Dizisi

Filiz BİLGİN ÜLKEN 13-22

Yayın Yanlılığı: Dosya Çekmecesi Sorunu

Burak Can KORKMAZ 23-30

Yönetici Sezgisi Yerine Algoritma: Algoritmik İş Yükü Dağıtım Kararlarının Bireysel Performansa Etkisi

Ender GÜRGEN - Orhan ÖZGÜVEN - Mehmet Nasih TAĞ 31-44

Turizmde Yeşil Pazarlama: Bibliyometrik Bir Analiz

Elif ASLANTÜRK - Mahmut BALTACI 45-56

Refah Devletinin Dönemsel Ayrışması Ve Neoliberal Yaklaşımın Refah Devleti Politikalarına Yansıması

Erhan GÜLCAN - Erman ŞAHİN 57-68

EDİTÖRDEN

*Merhaba değerli okuyucular,
2023 yılına veda ettiğimiz bugünlerde,
Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 2023 Aralık sayısını
sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz.
Dergimiz yedinci yaşını tamamlarken dergimizin akademik kalitesini arttırmaya yönelik hedeflerimiz
doğrultusunda çalışmaya devam edeceğiz.
Bu sayı için dergimize başvuran birçok makale içinden oldukça seçici davranarak
yayın aşamasına getirdiğimiz 6 makaleyi sizlerle buluşturuyoruz.
Dergimizdeki makalelerin değerlendirmesinde zamanımı, bilgisini ve emeğini esirgmeden
bizlerle paylaşan tüm hakemlerimize,
dergi yayın ekibimizde yer alan editör yardımcımız **Prof. Dr. Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER**'e, dergi
sekretaryasını yürüten **Arş. Gör. Dr. Edip AYGÜLER**'e, **Doktorant Cemile ÖCEK BENLİ**'ye,
Arş. Gör. Dr. Semra AKINCI SAÇARALP'e,
Türkçe dil editörü **Öğr. Gör. Dr. Çiğdem KALEGERİ**'ye,
yabancı dil editörü **Öğr. Gör. Dr. Nermin ALKAN** ve
mizanpaj editörü **Öğr. Gör. Ayşegül TUGUZ**'a çok teşekkür ediyorum.
Elbette en büyük teşekkürü büyük emeklerle hazırlanmış çalışmalarını dergimize gönderen
yazarlarımıza ve okuyucularımıza borçluyuz.
Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere...*

Editör

Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU

Hafsa Şehadet FİLİZ (filizhafsa0@gmail.com , ORCID: 0000-0001-7614-4033)
Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi

<https://doi.org/10.55044/meusbd.1304242>

27.05.2023

Geliş Tarihi
Submitted

27.08.2023

Kabul Tarihi
Accepted

Araştırma Makalesi
Research article

OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZİK KÜLTÜRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Özet

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde var olan müzik kültürünü, Osmanlı Devleti'nin, bir sanat dalı olan müziğe katkılarını, Osmanlı Devleti'nde öne çıkan müzik kurumlarını ve yapılan müzik faaliyetlerini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, nitel bir yöntemle sahip olan araştırmada tarihi araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, kitaplar, dergiler, makaleler ve tezler oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, doküman analizi tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde ise betimsel analiz (tümdengelimci) tekniği uygulanmıştır. Araştırmada Osmanlı Devleti'ne ait müzik anlayışından öteye gidilerek, sanatın önemli bir dalı olan müziğin, Osmanlı Devleti reayası (halkı) ve berayası (yöneticileri) için önemine değinilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşamın her alanında bir sanat dalı olan müziğin yadsınamaz yerini vurgulamayı hedefleyen bu araştırma, objektiflik korunmaya çalışılarak yaratılan yanlış algılardan sıyrılma düşüncesi ile kaleme alınmıştır. Ulaşılan sonuçlardan hareketle Osmanlı Devleti'nin müzik üzerindeki sanatsal bakış açısı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Müzik, Osmanlı'da müzik, Müzik kültürü, Genel bakış

AN OVERVIEW OF MUSIC CULTURE IN THE OTTOMAN STATE

Abstract

The aim of this study is to investigate the music culture in the Ottoman Empire, the contributions of the Ottoman Empire to music as an art branch, and the prominent music institutions and activities within the Ottoman Empire. For this purpose, a historical research model with a qualitative method was employed in the study. The study group of the research consists of books, journals, articles, and theses. The data of the research were collected using the document analysis technique. In the data analysis, the descriptive analysis (deductive) technique was employed. In the research, going beyond the understanding of music belonging to the Ottoman Empire, the importance of music, which is an important branch of art, for the Ottoman Empire's people and beraya (administrators) has been tried to be mentioned. This research, which aims to emphasize the undeniable place of music, an art branch in every field of life in the Ottoman Empire, was written with the idea of dispelling wrong perceptions created by attempting to preserve objectivity. Based on the results, an attempt was made to explain the artistic perspective of the Ottoman Empire on music.

Keywords: Ottoman Empire, Music in Ottoman, Music, Music culture, Overview

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Türk Tarihi'nde oldukça geniş ve önemli bir yer kapsamaktadır. Öyle ki bahsi geçen bu koca devlet kültür bazında da sentezlemeler yaparak bir Osmanlı Kültürü oluşturmuştur. Söz konusu bu kültür oldukça geniş coğrafyalara yayılmıştır. Kültür, maddi ve manevi unsurları olan bir kavramdır. Dolayısıyla Osmanlı Kültürü denildiğinde, devletin yapısından, müziğine kadar pek çok kavram dillendirilmiş olur. Müzik, kültürlerin birer yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. İlk Çağ'dan bu yana, insanlar iletişiminde sesler ve semboller sayesinde sağlamıştır. İnsanlar, tasvirler ile doğaya karşı mücadele etmiştir. Bu tasvirler, önemli olayları aktarabilmek adına sistematikleştirilmiştir. Bu sistematikleşme ile pek çok konuda gelişen insan, metaforlaştırma konusunda da ustalaşmış ve beraberinde sanata da katkıda bulunmuştur (Berkli ve Gültepe, 2016: 45).

Osmanlı Devleti yapısı gereği kozmopolit bir yapıya ve bu yapının gerektirdiği üzere 'kozmpolit' bir kültüre de sahiptir (Demir, 2018: 106). Devletin, kültür anlamında renkliliğe sahip olması, kozmopolitliğin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla kültür ve devlet kavramlarını kullandığında, sanatı göz ardı etmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti, sanatın hemen hemen her dalına önem vermiş ve yaşatmıştır. Hatta pek çok Osmanlı Paşaları, edipleri, müzisyenleri, minyatüristleri kendi himayesine almış ve sanatını icra edebilmeleri için gerekli imkanlar tanımıştır.

Osmanlı Devleti'nde padişahlar da sanatla içli dışlı olup yabancı ülkelerden gelen sanatkarlara destek vermiş, kendileri de sanat dalları ile meşgul olmuşlardır. Keza haremlerinde yetiştirdikleri kızlara müzik dersleri verilmiş ve saray eşrafının da sanatla iç içe olması desteklenmiştir.

Bu detaylar göz önüne alındığında, bir sanat dalı olan müziğin Osmanlı Camiasındaki yerinin yadsınamaz olduğu görülebilir. Müzik, Türk Kültürü'nde yeri doldurulamaz bir sanat dalı olagelmıştır. İslamiyet öncesi Türk Dini'nde ayinlerde kullanılan müziğe Türk Kültürü'nde bir ilahlilik, kutsallık atfedilmiştir. Bu hafıza ile ilerleyen müzik sanatı, İslamiyet'in kabulünden sonra da aynı kutsiyeti korumuş, yine dini törenlerde yerini 'ilahi' ismi ile almıştır. Fakat sadece dini törenlerde kullanılmamış, günlük hayatta, hatta savaşlarda bile önemini korumaya ve yerini almaya devam etmiştir.

1. İlgili Çalışmalar

Osmanlı kültür ve medeniyeti pek çok açıdan ele alınması gereken geniş bir yelpazedir. Bu medeniyet, süregelen zaman diliminde kendi kültürünü oluşturmuş, yaşatmış ve aktarmıştır. Daha evvelden ifade edilen biçimde sanat da bu yelpazenin önemli bir kısmını kaplamaktadır. Osmanlı Devleti'nde var olan sanat anlayışı, her bakımdan içinde estetik, gösteriş ve zarafet barındıran bir sanat anlayışı olmakla kendini göstermiştir. Bu sanat türünün bir alt başlığı olan müzik de yine aynı özellikleri taşımıştır. Osmanlı Devleti'nde müzik üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Osmanlı Müziği çeşitli alanlarda pek çok kere çalışılmıştır. Bunun sebebi konunun çok yönlü inceleme gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda konuya dair bazı çalışmalar incelenecek olursa;

İlk etapta akla gelebilecek çalışmalardan biri, Hikmet Toker ve Erhan Özden'e (2013) ait olan, Osmanlı Devleti'nde Müzik Eğitimi Veren Önemli Kurumlar adlı çalışmada, Osmanlı Devleti'nde müziğin nasıl kurumsallaştığına dair konuya ışık tutacak biçimdedir. Cem Behar'a (2005) ait Musikiden Müziğe isimli çalışmayla Osmanlı Devleti'ndeki müziğin evrimi gözler önüne serilmiştir. Pınar Somakçı'nın (2017) Osmanlı Saraylarında Uygulanan Müzik Eğitimi ve Müzik Kurumları isimli çalışmasında Osmanlı Sarayları'nın içindeki müzik anlayışına ayrıca kurumsallaşmaya rastlamak mümkündür. Hüseyin Bülent Akdeniz'e (2018) ait olan Batı Müziği'nin Osmanlı Türk Temsilcileri isimli eserde ise Osmanlı Müziği'nin batılılaşma serüvenini bulabilmek ve yorumlayabilmek mümkündür. Kaya Kılıç'ın (2019) 19.yy'da Osmanlı'da Müzik Olgusu ve Dönemin Yenilikçi Padişahları isimli makalesinde, III. Selim, II. Mahmud gibi reformist padişahların müziğin değişimi ve gelişimine olan etkileri ve bakış açıları gözler önüne serilmiştir. M. Kayhan Kurtuldu'ya (2007) ait Türk Toplum Yapısı ve Geleneksel Müzik Türleri Etkileşimi isimli çalışma, Türk Tarihinin müzik türlerini ele almış ve Osmanlı Dönemi'nde yaygın olan müzik türleri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Kevser Tuğyan Yıldız'ın (2007) Bestekar Osmanlı Padişahları ve Dönemlerinin Musiki Anlayışı isimli çalışması, padişahların bestelerle olan münasebetini, müzik türlerini ve daha pek çok müzik ile ilgili ayrıntıyı gözler önüne sermiştir. Sezer Erer ve Elif Atıcı'ya (2010) ait olan Selçuklu ve Osmanlılar'da Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler isimli eserde, hastaneler adına detaylı bilgiler açığa çıkarılmıştır. Yine Pınar Somakçı'ya (2003) ait olan Türklerde Müzikle Tedavi isimli çalışmada Türkler'in müzik tedavi kültürü örneklerle açıklanmış, Osmanlı Dönemi'nde de bu kültürün devam ettiği vurgulanmıştır. Özge Gençel'e (2006) ait olan Müzikle Tedavi çalışması, genel anlamda müzik ile tedaviyi anlatmayı hedeflese de Osmanlı ve Türk Kültürü'nü de es geçmeyip bu konu hakkında değerli bilgiler sunmuştur. William Sayers ve Hasan Tahsin Sümbüllü'ye (2016) ait olan Music and Music Education From Ottoman Empire To Modern Turkey isimli çalışmada, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar müziğin ve müzik kurumlarının evrim serüveni işlenmiş ve Türk Müzik Kültürü'ne de detaylıca değinilmiştir. The Nationalization of Ottoman Popular Music in Greece isimli ve Risto Pekka Pennanen'e (2004) ait olan çalışma, Osmanlı'ya ait

olan müziğin, Osmanlı'nın yıkılmasından sonra Balkanlardaki etkisi hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Özetlemek gerekirse, başta vurgulandığı gibi bu konu pek çok açıdan ele alınmış ve çok fazla yerli ve yabancı çalışma yapılmıştır. Bahsi geçen eserler, ilgisine tavsiye edilmektedir.

2.Araştırmanın Amacı

Söz konusu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyetinin temel yapı taşlarından biri olan Osmanlı Müziği'nin ana hatlarıyla incelenmesi, müzik türlerinin değerlendirilmesi, Osmanlı Devleti'nin müziğe olan katkılarını, müziğin gündelik hayattaki yerini ve en önemlisi de müzik kültürünü, Osmanlı Sanatı'nın zarafetini, müzik konusundaki yeterliliği yansıtabilmek ve konudaki farklı başlıkları bir araya getirerek, okurların sade bir değerlendirme yapabilmesinin sağlanması amaçlanmıştır.

3.Sınırlılıklar

Çalışmada, Osmanlı müzik kültürü, müzik tedavisi, bestekar padişahlar, müzik türleri gibi belirgin başlıklar altında oluşturulmuş ve genel bir bakış açısı ile yorumlanmıştır. Söz konusu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan son dönemine kadar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde var olan müzik kültürünün incelenmesi ile sınırlandırılmış, bulgular bu sınırlar içerisinde elde edilmiştir.

4. Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

4.1 Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel bir yönetime sahip olup araştırma modeli ise tarihi araştırma modelidir. Tarih araştırma modeli, geçmişten günümüze kadar geçen zaman içinde yaşanmış olay ve olguların araştırılması, ortaya çıkarılması ve açıklanması için kullanılan bir modeldir (Büyüköztürk vd., 2023: 21-22).

4.2 Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, kitaplar, makaleler tezler ve dergiler oluşturmaktadır.

5.Veri Toplama Aracı

Söz konusu araştırmanın verileri, doküman analizi tekniği ile elde edilmiştir.

Doküman analizi, yazılı belgeleri hassasiyetle ve dizgesel biçimde çözümlene yapmak maksadı ile kullanılan bir araştırma yöntemidir (Kıral, 2020).

5.1 Veri Toplama Analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz (tümdengelimci) tekniği uygulanmıştır. Betimsel analiz, mazide olmuş yahut günümüzde varlığını devam ettirmekte olan bir durumu, olduğu gibi betimleyip aktarmayı ilke edinen araştırma yaklaşımıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 244).

Osmanlı'nın geniş, renkli müzik kültürünü gözler önüne sermeyi amaçlayan bu çalışmada; konuyla ilgili kitaplara, makalelere, tezlere, projelere, bildiriye, ansiklopedilere ve elektronik kaynaklara ait bilgiler kullanılmıştır.

6.Bulgular

6.1 Osmanlı Müzik Kültürü

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde var olan müzik kültürü, Osmanlı Müzisyenleri'nin (saray ya da halk) çeşitli türlerde icra ettiği ve tüm toplumca içselleştirilmiş bir sanat dalıdır. Özünde bir bireyin bir yönetime bağlı olarak ya da bağımsız bir biçimde ve fakat daimi olarak bir makama bağlanması şartı ile icra edilen; çoğunlukta insan sesinin kullanıldığı, Batı'daki benimsenen tarzın aksine nota yerine meşkin benimsendiği, özgün ifadeye sahip bir müzik türüdür. Türkler'de saraylar, süregelen zaman diliminden beri yalnızca idare ile ilgilenmemiş olup idarenin yanında fikir ve sanat biçimlerine de yön veren lider vasfını taşımışlardır. Öyle ki bu gelenek bizlere Türkistan coğrafyasından yadigar kalmıştır. Osmanlı Sarayları bünyelerinde daima döneminin eşsiz sanatkarları ve fikir insanlarını bulundurmıştır. Bu yönleriyle selefleri Karahanlı ve Selçuklular'a benzemektedirler. Sanatkarlar için hiçbir ayırım yapılmaz, hepsi değer görür ayrıca sanatlarını icra edebilmeleri için onlara olanaklar sağlanırdı. Bu vesileyle Osmanlı Devleti kendine özgü, zengin bir müzik kültürüne sahipti. Osmanlı Devleti'nde askeri müzik de önem teşkil etmekteydi. Askeri müziğin icrası için Mehterhaneler inşa edilmiştir. Mehterhaneler aynı zamanda müzik okulu görevi de görmektedirler. Askeri müzik geleneğinin kökleri Hunlar'a dayanmaktadır ve Osmanlı Devleti de bu geleneği devam ettirmiştir. Osmanlı müziğine bakıldığında es geçilemeyecek bir kurum da Mevlevihanelerdir. Mevlevihaneler, Mevlana'nın oğlu Sultan Veled tarafından, Mevlana'nın tasavvufi görüşlerine uygun olarak kurulan ve içinde pek çok sanat dalına dair ve ilmi dersler verilen kurumlardır. Ayrıca Mevlevihaneler'de ciddi müzik eğitimi de verilirdi. Yine bir diğer kuruma bakılacak olunursa, II. Murad tarafından kurulup Fatih ve oğlu II. Bayezid tarafından mükemmelleştirilen, kurulumu 1363'e dayanan Enderunlar, saray yüksekokulları (üniversiteleri) niteliğindedir. Enderunlar'da

çağının ileri gelen müzik icracıları bulunurdu. Tüm bu durumlar padişahların müziğe ilgisini körükler ve hatta onlardan birer bestekâr yaratırdı. Sanatsever padişahlar sayesinde Osmanlı müziğinin her dönemde çağ atlamış inceliklere sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki padişah eserleri hala günümüzde yerini korumakta ve hayranlık uyandırmaktadır (Gülmemed ve Kuloğlu, 2009: 1-10).

6.2 Osmanlı Müzik Kültüründe Öne Çıkan Bazı Müzik Türleri

6.2.1 Geleneksel Türk Halk Müziği (Aşık Musikisi)

Türk Halk Müziği, reyanın gündelik hayatına odaklanır ve çeşitli türlerle (mani, koşma, türkü vb.) sözlü ya da sözsüz olarak müzik ile odaklandığı konuyu aktarır. Genellikle icracılarının büyük çoğunluğu anonimdir. Ayrıca sistematikleştirilip notaya dökülmediğinden dolayı sonraki jenerasyonlara sözlü biçimde aktarılır. Söz konusu müzik türünün zaman içindeki değişimi de bu sebebe bağlıdır (Angı, 2013: 77-78).

Türk Halk Müziği genellikle, sıla, hasret, aşk, acı gibi kavramları içinde barındıran, orta sınıfa hitap eden fakat her kesimden insanın dinleyip rahatlıkla anlayabileceği bir müzik türüdür. Halk Müziği, Türk Milleti'nin genel sosyolojik durumunu betimlemesinin yanı sıra halkın nabzını, perspektifini ayrıca kültürel unsurlarına bağlı olarak gerçekleştirdiği yorumlamaları da içinde barındırır. Söz konusu müzik türünün içinde Türk kimliğine sahip bir bireye dair hemen hemen her özellik bulunmaktadır. Halk Müziği ilk etapta kırsal kesimde varlığını coşkuyla sürdürürken zaman içerisinde her kesimden insanın değer verip tercih ettiği bir müzik türüne doğru evrimleşmiştir. Halk Müziği incelendiğinde dönemin toplumsal olaylarına dair pek çok ipucu bulunabilir, bu olaylara bakış açılarına dair fikir edinmek de yine Halk Müziği sayesinde mümkündür. Süregelen zaman dilimi içerisinde toplumun değişimi ile birlikte Halk Müziği'nde bir değişimin meydana geldiği söylenebilir (Dilek vd., 2007: 365-375).

Türk Halk Müziği'nde yaygın kullanılan enstrümanlar; bağlama, def, davul, zurna...

Osmanlı Devleti'nde Türk Halk Müziğinin Önde Gelen İsimleri

Koroğlu

Karacaoğlan

Gevheri

Kul Nesimi

Kayıkçı Kul Mustafa

6.2.2 Klasik Türk Müziği (Türk Sanat Musikisi)

Türkler, ata dinlerini bırakıp İslam Dinini benimsedikten sonra yaşamlarının pek çok alanında görülen değişimler dillerine de sirayet etmiştir. Dilde görülen Arapça ve Farsça etkisini, Klasik Türk Müziği'nde de görmek mümkündür. Türkistan coğrafyasından Anadolu'ya göç eden Türkler, Anadolu'yu bayındır kılarak diğer kıtalarda sahip oldukları bölgeleri büyütmişlerdir. Ayrıca sahip olunan bölgelerdeki kültürleri ve İslam Kültürü'nü kaynaştırarak yeni sentezler elde etmişlerdir. VIII-XIII. yüzyıllarda Orta Doğu Müziği bu sebebe bağlı olarak çok geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bu yayılmanın bir sonucu olarak zirvesini XIV. yüzyılda yaşamıştır. Bundan yüz yıl sonra ise popülerliğini kaybetmeye başlamış ve İslam'ı benimseyen toplumlar, zamanla kendilerine özgü müzik tarzlarını oluşturmuşlardır. Bu tarzların oldukça zengin yapılar olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Levendoğlu, 2005: 255-256).

On dördüncü yüzyıl sonu ve on beşinci yüzyılda meydana gelen varyasyonların tesirlerine, Osmanlı zamanında kaleme alınan ilk Türkçe müzik kitaplarında rastlamak olasıdır. Nizameddin Kırşehirli, Hızır bin Abdullah ve Seydi gibi dönemin önde gelen bestekârlarının meydana getirdiği eserlerde bu farklı müzik tarzlarını görmek mümkündür (Çaylı, 2017: 1591; Levendoğlu, 2005: 256).

İstanbul kozmopolit bir yapıya sahip olması sebebiyle pek çok alanda çok kültürlülüğe kucak açmış bir şehir olma özelliğine sahipti. Dolayısıyla sanat ve buna bağlı olarak müzik de bu çok kültürlülüğün nasibini almıştır. Öyle ki Osmanlı müzik kültüründen daha evvel meydana gelmiş olan Ortodox kilise müziğinin temelleri burada atılmıştır. XV. yüzyıl ve sonrasında Orta Doğu'da faal olan ve önde gelen icracıları bünyesinde barındıran İstanbul, Orta Doğu sanatına ev sahipliği yapmıştır. Böylece bünyesinde barındırdığı bu önde gelen icracılar yeni tarzda müzikler üretip bu müzikleri Anadolu'nun diğer bölgelerine ulaştırmışlardır. Özellikle Farsi bir havadan beslenen Türk Sanat Müziği her devrin gözdesi durumundadır. Geleneksel Türk Sanat Müziği, Osmanlı Dönemi'nde daha çok saray eşrafına hitap ederken, Cumhuriyet ile birlikte halk da bu müzik türünden yararlanmaya başlamıştır. Saray eşrafına hitap etmesinin en büyük sebebi, anlaşılması ve icra edilmesi için belli bir terminolojik bilgi ve eğitim seviyesine sahip olmayı gerektirmesidir. Söz konusu müzik türünün şiirinde aruz ölçüsü kullanılırdı ve aruz ölçüsü belli bir edebiyat bilgisi gerektirirdi. Ayrıca Türk Sanat Müziği herkes tarafından kolaylıkla icra edilemeyecek bir yapıya sahipti, bunun sebebi ise söylenirken makamlarla söylenmesini gerektirmesiydi. Bu makamları öğrenmeden, Türk Sanat Müziği uygun bir biçimde icra edilemezdi (Levendoğlu, 2005: 258-259).

Türk Sanat Müziği'nde yaygın kullanılan enstrümanlar; ney, ud, keman, def, yaylı tambur, kabak kemane, kanun, darbuka...

Türk Sanat Müziği'nin Bazı Bestekarları

- Santuri Ethem Bey
- Udi Afet Mısırlıyan
- Bestenigâr Ziya Bey
- Nezahat Adula
- Mualla Anıl
- Kemani Faik Bey
- Nayi Aziz Dede
- Tanburi Faize Hanım
- Udi Hayriye Hanım
- (Rona, 1960: 69-377).

6.2.3 Tasavvuf Müziği (Tekke Musikisi)

On ikinci yüzyıldan itibaren tekkelerin Osmanlı Devleti'nin toplumsal yaşamında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu tarikatların bünyesinde yetişen bestekârların verdikleri türlü formdaki eserlerin, makam müziğinin gelişiminde büyük bir rol oynadığı aşikârdır. Mevlevilik ve Mevleviliğe benzer biçimde müziği odak noktasına koyan çoğu tarikatın yönetim tarafından korunduğu bilinmektedir (Sağlam, 2001: 17-21).

Tarikatlar bünyesinde, başta özel usuller ayrıca zikirler olmak üzere, pek çok farklı özel durum/gün için bestelenen ciddî bir külliyyat söz konusudur. Her ne kadar, İslâm'da müziğin günah olup olmadığına ilişkin farklı fikhî yaklaşımlar olsa da müziğe karşıt bir görüş sergilemeyip ibadetlerinde merkeze alan Mevlevilik ve benzeri tarikatlar imparatorluk bünyesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu tarikatlar, müzik ve müzik eğitimi açısından yeri yadsınamaz yapılanmalar olarak değerlendirilmektedir. Mevlevîlik gibi müzikle bütünleşmiş tarikatlar devlet yönetiminin destek çıktığı, kendisi de bestekâr olan sultanların bu tarikatlarla yakın ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir. Ayrıca Mevlevilik ve aynı biçimde olan tarikatların halk tarafından da benimsenip desteklendiği hatta günümüzde dahi hayranlık uyandırdığı söylenebilir (Akter, 2018: 55-56).

Tekke Müziği, içinde inançsal öğeleri sıkı sıkıya barındıran, bir müzik türü olmasına ek olarak Mevlevî, Alevî-Bektaşîler'de özellikle kullanılan, günümüzde halka mal olmuş, üslubu ile diğer müzik türlerinden ayrılmış, değerli ve korunması gereken bir unsur olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar aktif olarak eserler verilip Cumhuriyet Dönemi'nde de özenle devam edilmiştir.

Önde Gelen Tekke Müziği Sanatçıları

- Pir Sultan Abdal
- Hacı Bektaş-ı Veli
- Kaygusuz Abdal
- Fuzuli
- Şeyh Galip (Ayas, 2015: 166-168).

Yukarıda ismi verilen sanatçıların bazıları doğrudan Tekke Müziği'ni icra etmişse de bir kısmı da Tekke Müziği'nin önemli söz yazarlarıdır.

Tekke Müziği'nde öne çıkan enstrümanlar; def, bağlama, darbuka, ney...

6.2.4 Askeri Müzikler

Askeri müzik Türk Tarihi'nde yeri çok eskilere dayanan bir müzik türüdür. Fakat Osmanlı'ya gelişi, selefi sayılabilecek Selçuklular aracılığı ile mümkün kılınmıştır. Selçuklulardaki ismi 'nevet' olan bu müzik türü bir motivasyon kaynağı olsun diye Osman Bey'e gönderilmiş ve Osman Bey bu müzik türüne hayran kalmış ve kısa sürede Osmanlı Devleti de bu müzik türünü bünyesine katmıştır. Askeri müziğin özellikle ilgi görmesinin sebebi hem geleneksel bir Türk yapısına sahip olması hem de savaşlarda orduya moral ve cesaret vermesinden kaynaklanmaktadır (Bayburtlu, 2017: 12-16).

Osmanlı'ya ait askeri müzik, Osman Bey devrinde meydana getirilmeye başlanmış ve bir gelenek olarak sürdürülmüştür. Zaman içerisinde iyice kurumsallaşmış ve Fatih Devri'nde Mehterhanede ciddi ilerlemeler görülmüştür. Bu müzik türü zamanla daha da değerlendirilmiştir (Çokamay, 2012: 447).

Mehter Müziği Enstrümanları

Mehter müziği icra edilirken enstrümanların her biri savaş malzemelerini, araçlarını simgeleyen metaforlar niteliğindedir. Öyle ki bu metaforlardan bazıları şu şekildedir;

Kös: şahî top

Nakkare: nal sesleri

Çevgan: savaş naraları...

Bu sembollemeler ordu tarafından da bilinmektedir. Böylece, müziğin sembolik kısımları da gözler önüne serilmiştir (Kaya, 2012: 95-103).

6.2.5 Batılı Tarzda Müzik

Osmanlı Devleti'nde müziğe çok önem veren iki padişah figürü mevcuttur. Bunlardan biri III. Selim ve bir diğeri reformları ile meşhur olan II. Mahmud'tur. Türk Müziği'nin büyük hamisi olan II. Mahmud, batı müziğini Osmanlı'ya getiren ve benimseten bestekâr ve hükümdardır (Baydar, 2011: 95-96; Dilber ve Karabaşoğlu, 2023:467; Kılıç, 2019:552-556).

Reformcu Padişah olarak da bilinen II. Mahmud, müzik alanında da yeniliklere imza atmıştır. Bunun en bariz örneği, Avrupa'daki örneklerinden ayırt edilemez şekilde etkileyici olarak kurdurduğu bando takımıdır. II. Mahmud, uzun süreler boyunca batılı tarzda müzik dinleyip bu tarza aşına olurken bir yandan da kendi benliğini koruyarak Klasik Osmanlı Müziği'nden de vazgeçmemiştir. Fakat yine de zaman zaman bu durumun özden ayrı düşmeye dayalı tartışmalara neden olduğu söylenebilir. Ayrıca II. Mahmud, İtalyan Bestekar Guiseppa Donizetti (Donizetti Paşa) 'yi özel isteği ile getirmiştir (Baydar, 2011: 94-97; Kılıç, 2019:556).

Sıkça Kullanılan Enstrümanlar: Piyano, Viyolonsel, Flüt

6.3 OSMANLI DEVLETİ'NDE BAŞLICA MÜZİK EĞİTİMİ VEREN KURUM ve KURULUŞLAR

6.3.1 Enderun Mektepleri

Osmanlı Devleti'nin üst düzey saray görevlileri Enderun Mektebi'nde yetişirdi. Enderun Mektebi, eğitim açısından oldukça donanımlı bir mektepti. Pek çok alanda eğitim verebilecek bir yeterliliğe sahipti.

Enderun öğrencileri, kabiliyetlerine göre sınıflarına ayrılmıştı. Bu sınıflar;

1. Büyük oda
2. Küçük oda
3. Doğançılar koğuşu
4. Seferli koğuşu
5. Kiler odası
6. Hazine odası
7. Has oda (Akdeniz, 2003: 64).

Yukarıda adı geçen odaların her biri ayrı bir işleve sahip durumdaydı. Öyle ki Seferli odasında müzik dersleri verildi. Tabi ki bu odalara herkes giremez, odalara girecek kişiler yetenekleri temel alınarak ayrıştırılır ve buna tabi olarak seçilirlerdi. Bu yüzden Seferli odasına gidecek olan devşirmeler, müzik alanında hatırı sayılır işler yapabilecek potansiyeldelerdi. Dersler Enderun'dakiler tarafından verildiği gibi bazen de dışarıdan maaşlı öğretmenler tutularak gerçekleştirilirdi. Seferli odası, teferruatlı bir eğitim sistemine sahipti. Burada enstrüman çalmanın yanında vokal çalışmaları da yapılırdı (Toker ve Özden, 2013: 109).

Müzik eğitiminin verildiği odaya ayrıca 'meşkhane' ismi verilirdi.

6.3.2 Mehterhaneler

Selçuklular'da 'Nevbethane' ismi ile anılan takımların Osmanlı'daki karşılığı 'Mehterhane'dir. "Mehter" sözcüğünün ilk defa hangi tarihte kullanılmaya başlandığı henüz karanlık olmakla beraber tahminler Yeni Çeri Ocağı'nın kuruluşuyla beraber ortaya çıktığından yanadır. Zamanla her ne kadar isim ve sistem değişse de öz ve mantık aynı devam etmiştir. Orduya cesaret ve moral vermesi açısından bu kurumlar varlığını asırlarca sürdürmüşlerdir (Çağlak ve Filiz, 2018: 37-38).

Mehterhaneler bünyesinde 'meşkhaneler', 'yatakhaneler' ve 'yemekhaneler' bulundurulardı. -Bu yönüyle günümüzdeki yatılı okullara benzetilebilir.- Müzik dersleri meşkhane'de işlenirdi. İcracılar, talebeler ve vazifeliler burada barınmakta idi. Mehterler kendi aralarında ayrıştırılır ve 'Nerfizenler', 'Alemdarlar', 'Zurnazenler' vb. şekilde adlandırılan kısımlarda vazifelenirlerdi (Toker ve Özden, 2013: 110).

Osmanlı Devleti'nde askeri müzik alanında yapılan ilk ıslahat Fatih'e aittir. Bu ıslahat, İstanbul'un fethinden sonra gerçekleştirilmiştir. I. Murad Dönemi'nde baş gösteren örgütlemeler, Fatih tarafından kurulan ilk Nevbethane ile farklı muhteviyatlara sahip hale gelmiştir. Mehterhanlar, yeteneklerine ek olarak gelenekleri de yaşatmayı başarmışlardır. Bu konudaki ıslahatlar Kanuni Dönemi'nde de kesintiye uğramamıştır. Sınırların büyümesiyle beraber örgütlemenin de büyüdüğü Osmanlı Devleti'nde zaman içinde oluşturulan yasalarla Mehterhane'nin giyimleri ve icraatları da kontrol altına alınmıştır (Çağlak ve Filiz, 2018: 38-39).

6.3.3 Mevlevihaneler

Mevlevihaneler, Mevlana'nın görüşlerini yaşatmak, haleflerine bir sığınak olmak adına kurulmuş, ana teması tasavvuf, felsefe ve sanat fikri ile harmanlanmış bir eğitim sisteminden oluşmaktadır. Sanatı hakikat ile bütünleşmede bir aracı olarak gören Mevleviler, müziği ön planda tutmuşlardır. Mevlevihane ismi verilen kurumlarda esas amaç 'derviş kimliği' oluşturmaktır. Fakat bu amacı gerçekleştirirken etkili bir müzik eğitimi sunmayı da ihmal etmemişlerdir. Dolayısıyla Mevlevihaneler, Osmanlı Devleti'nde var olan etkili müzik kurumlarından biri olarak görülmüştür.

Mevlevihanelerde müzik ve tasavvuf kavramları harmanlanmıştır. Öyle ki tasavvuf anlayışı, müziğin biçimine yön vermiştir. Tasavvufi müziklerin meydana getirildiği Mevlevihanelerde müziğin ruhunda mistik öğretilerin yer aldığı söylenebilir. Mevlevihanelerde gerçekleştirilen diğer tüm faaliyetler gibi müzik de Yaratan aşkı için icra edilmekteydi. Devrinde ve günümüzde bu müzik türü sevenlerinin odak noktasında olmuş ve hala olmaya devam etmektedir (Soylu-Bağçeci vd., 2019: 1944).

Eğitim Sistemleri

Mevlevihaneler, devletin belirlediği eğitim esaslarını benimseyip destekleyen ve saygı gören kurumlar olmanın yanı sıra dönemin eğitim kurumlarından pek çok yönden ayrı değerlendirilmiştir. Temelinde sanatı aracı kılıp “derviş insan modeli” ne ulaşma fikri yatmakta olup buna ek olarak tasavvufi eğitimin tam teşekküllü verilmesi amacından sapmamıştır. Mevlevihanelerde disiplinli teşkilatlanmadan söz etmek mümkündür. Eğitim sistemleri kademeli bir yapıya sahiptir. Kurallar net ve değiştirilemez olarak benimsenmiştir. Muhiblik ve Dedelik de dâhil olmak üzere aradaki tüm mertebelerde kurallara uymak esas alınmış ve mertebe atlamak için 1001 gün hizmet vermeyi esas alan çile sistemi uygulanmıştır. Sistem sayesinde ‘derviş’ kimliği bünyesinde tevazu, nezaket ve kamillîğe dair izlenimler barındıran ve bunu yansıtan bir yapıya sahip olmuştur. Mevlevihanelerde gerçekleştirilen tüm faaliyetler aydınlık bir insan figürü oluşturma idealine dayandırılmıştır. Bundan dolayı bünyesinde bilim ve sanatı çokça barındırmıştır ki bu da Mevlevihanelere eğitim kurumu sıfatı kazandırmıştır. Müzik, sanat ve ibadetin ön plana çıktığı gözlemlenen söz konusu kurumun esas amacı tasavvufi düşünceye tabi olarak Tanrı ve insan bütünleşmesini ilim aracılığı ile mümkün kılmaktır. Tabi ki bu felsefi bakış açısı, herkesçe benimsenmemektedir. Yine de İslam Felsefesi ışığında bu görüşleri değerlendirenler, bu eğitim kurumlarının destekçisi idiler. Özetle müziksiz bir Mevlevihane düşünülmemesine rağmen bu kurumlarda müzik amaç değil bir araç konumundaydı (Soylu-Bağçeci, vd., 2019: 1945).

6.3.4 Musika-i Hümayun

Musika-i Hümayun, reform sürecinin bir ürünüdür. Osmanlı Devleti’nin reformist padişahı olarak bilinen II. Mahmud, gerek görülen her alanda reform yapmıştır. Bunlardan biri de müziğin bir parçası olan Mehterhanelerdir. Mehterhaneler, Müsika-i Hümayun’a dönüştürülmüştür. Böylece batılılaşma, artık müzikte de hissedilmeye başlanmıştır. 1827 senesinde kurulan adı geçen kurum, Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun tören yürüyüşlerine eşlik etmesi ve askeri talimler yapılırken marşlar çalınması amacı ile kurulmuştur. Teşkilatın murakabesi üzerinde durmak adına Enderun Ağası Nokta Mehmed Efendi başkanlığında, Halil Bey, Osman Efendi, Edip Ağa ve Hasan Hoca’dan oluşan bir subay konseyi görevlendirilmiştir. Bu ekipte ilk Türk Mızıka Subayları bulunmuştur. III. Selim’in padişahlığı sırasında kendi seçtikleri hocalar ilk etapta eğitimin başarısına getirilmiştir ancak yeterince donanımlı olmadıkları düşünülerek Fransız kökenli Manguel Efendi görevlendirilmiştir. Bir süre sonra Manguel Efendi’nin verimli dersler vermediği düşünülerek, Sardunya- Piomente Krallığı’nın İstanbul Büyükelçisi Marquie Gropolo ile iletişim kurularak ünlü opera bestecisi Giuseppe Donizetti Payitaht’a getirilmiştir. Bay Donizetti, ‘Devleti Osman-i’nin Musikalar Umum Mürebbsi ve Muallimi’ unvanı ile göreve başlatılmıştır. Musika-i Hümayun, nadir görülebilecek bir teşkilatlanmaya sahiptir. Askeri Saray Bandosu, Saray Orkestrası, Saray Opera ve Operet Orkestrası, Saray Korusu ve sarayın müzik hocalarını kapsayan bir yapıya sahiptir ki bu durum onu bir konservatuar olarak saydırabilir (Karagül, 2019: 19-20).

II. Mahmud, Musika-i Hümayun’un kurulmasından sonra Batı müziğini, devletin resmi müziği olarak gördüğü için öz ile ayrı düşmenin tartışmalarına bir temel daha atılmıştır.

6.3.5 Darülbedayi

İstanbul Belediyesi (Şehremaneti) sayesinde 1914 senesinde kurulmuştur.

Darülbedayi, bünyesinde tiyatro ve müzik alanlarını bulundurmaktaydı. Tiyatro bölümünü Fransız Andre Antonie idare ederken müzik bölümünün başına Ali Rifat Bey getirilmiştir. Bu kurumda Türk ve Batı müziği beraber ele alınmıştır. Müzik bölümü savaş şartları dolayısıyla 1916’da kapatılmış ve müzik öğretimi Darülelhan’da yürütülmüştür. Söz konusu kurum aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde açılmış ilk müstakil müzik mektebi olma özelliğine sahiptir (Toker ve Özden, 2013: 120).

6.3.6 Darülelhan

I. Dünya Savaşı sırasında, müttefik Almanya’dan Hilal-i Ahmer Cemiyeti için konserler veren müzisyenler teşrif etmiştir. Bu duruma binaen Osmanlı Devleti, Musika-i Hümayun’dan seçilme bir ekibi Almanya’ya göndermiştir. Almanya’ya gönderilen grup, batılı tarzda müzik icra etmiş fakat Almanlar tarafından beğenilmeyerek Osmanlı Müziği icra etmeleri istenmiştir. Kendi kültürlerine ait müzik performansını sergileyen grubu Almanlar takdirle karşılamış ve daha fazla müzik icra etmelerini istemişlerdir. Fakat Müsika-i Hümayun bu ihtiyaca yanıt verememiştir (Kara, 2010: 21).

Böylece, yeni bir kurumun açılması söz konusu olmuştur. Abdülkadir Töre, okullarda verilen müzik eğitimine yeni bir soluk getirmeyi hedeflemiş ve milliyetçilik izleri barındıran müzik konusunda Maarif Nezareti'nin alakasını uyan-dırmıştır. Tüm bunlar Darülelhan'ın açılmasına bir zemin hazırlamıştır. Müzik Encümeni, müzik okulunun formal ola-rak kurulması adına yürütülen faaliyetler neticesinde Maarif Nezareti tarafından kurulmuştur. Akabinde hazırlanmış olan yönetmeliğe göre, cinsiyet ayrımı gözetilerek eğitim verecek olan Darülelhan adı ile bir okulun kurulmasına karar verilmiştir. Darülelhan'da müzik öğretmeni yetiştirme fikri hakimdi buna ek olarak her ne kadar batı müziğine yer veril-se de Türk müziği daha ön plandaydı. Darülelhan'da müzik öğretmeni eğitimi verilmesine ek olarak sanatsal faaliyetler de yapılmaktaydı. 1917 yılında I. Dünya Savaşı sırasında Darülelhan faaliyete başlamıştır. Encümen, Darülmuallimin ve Darülmuallimat'ın kabiliyetli talebelerinin haftanın 2 günü, 2 saat süre ile Darülelhan'da eğitime katılmasını önermiş fakat alınan yanıtta göre Darülelhan'da solist ve sanatçı yetiştirilmesinin hedeflendiği, Darülmuallim ve Darülmualli-mat'ın düşük seviyede müzik öğretmenliğini ifa edebilecek yeterlilikte oldukları uygun görülmüştür. Osmanlı'da açılan ilk formal müzik mektebi olması hasebiyle Darülelhan, dünya müzik kültürü ve Türk Müzik Kültürü'nü sistematik bir biçimde ele almış ve pedagojik eğitim ilkelerine uygun bir biçimde eğitim verdiği için kendisinden önce kurul-muş müzik kurumlarından ayrılmayı başarmıştır (Kolukırcık, 2014: 482-484).

6.4 BESTEKÂR SULTANLAR ve ESERLERİ

6.4.1 Sultan II. Bayezid (1447-1512)

Adli Mahlası ile besteler ve şiirler veren Sultan II. Bayezid, şair ve bestekar sıfatlarını birlikte taşıyan padişahların ilki olmakla öne çıkar. Pek çok Farsça şiire sahiptir. Müzik alanında da fazlasıyla eser bırakan padişah toplamda 19 eser bestelemiştir. Eserlerinde yaygın olarak neva makamı kullanılırken peşrevlerinde genellikle büyük usuller kul-lanılmış ve saz semailerinde de genellikle 'Aksak Semai' usulü kullanılmıştır (Somakçı, 2019: 186).

6.4.2 Sultan III. Murad (1546-1595)

Sultan III. Murad'a ait divanlar olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte bir sabah namazına uyanamaması sonucunda vicdan azabı ile kaleme almış olduğu "Uyan Ey Gözlerim Gafletten Uyan" isimli ilahisini bestelediği de rivayet edil-mektedir (Çokaloğlu-Sarı, 2014: 56).

6.4.3 Sultan IV. Murad (1612-1640)

Şair olan IV. Murad aynı zamanda bestekârdır. Şiir ve bestelerinde Şah Murad ve Bağdad Fatihî mahlaslarını kullan-mıştır. Peşrev ve saz semaisi belirtilen mahlaslar ile imzalanmıştır (Akdeniz, 2018: 150). Sultan Murad'ın Hüseyini Makamı'nı çok sevdiği bilinmektedir hatta öyle ki, 6 peşrevini bu makam ile bestelemiştir (Taniş, 2011: 22).

6.4.4 Sultan I. Mahmud (1696-1754)

Kafes hayatı geçirmiş şehzadelerden biri olan Sultan I. Mahmud, kafes hayatı esnasında Lale Devri'nin etkilerini üzerinde taşımayı başarmıştır. Patrona Halil İsyanı ile III. Ahmed Han'dan tahtı devralarak padişah olmuş ve bes-tekar sultanlar arasında yerini almıştır (Taşkın, 2019: 316-317). İyi bir edip olmasının yanı sıra iyi bir sazendedir. Beste ve şiirlerinde 'Sebkati' mahlasını kullanmıştır. 15 saz semaisi ve 20 peşrevi günümüze ulaşmıştır (Akdeniz, 2018: 150-151).

6.4.5 Sultan III. Selim (1761-1807)

Müziğe şehzadelik yıllarından beri ilgi duyan III. Selim, bu alanda kabiliyetli pek çok insanı himayesine almış olup müziğe olan tutkusu sayesinde, müzik camiasında III. Selim Dönemi oluşturmuş ve müzik alanında unutulmaz eser-ler bırakılmasına vesile olmuştur. İlhamî Mahlası ile yüzü aşkın müzik eseri ortaya koymuştur. Suzidılara Peşrevi oldukça yaygın olan bir eserdir (Akdeniz, 2018: 151-152). Kıvrımlı Ahmed Kamil Efendi, Sultan III. Selim'e müzik dersleri vermiş ve şehzadeliliği süresince kendisini bu konuda ilerletmesine yardımcı olmuştur. Fakat tahta geçtikten sonra yönetim işlerinden dolayı müziğe pek vakit ayıramayan Sultan III. Selim, icra etmese de müzik konusunda desteklerini esirgememiştir (Koç, 2011: 80).

6.4.6 Sultan II. Mahmud (1786-1839)

Müzik alanında yaptığı yeniliklerle hala müzik camiasında ismi sık sık anılan reformist padişah, Adli Mahlası ile besteler de üretmiştir. Bu yeniliklerden en çok göze çarpanlardan biri, Sultan III. Selim Dönemi'nde yavaş yavaş ortaya çıkıp, Sultan II. Mahmud Dönemi'nde tam anlamıyla kullanılmaya başlanılan bir batı notasyon sistemi olan Hamparsum yazısıdır. Bunun yanında daha önce de değinilmiş olunan Mızıkâ-i Hümayun'un kurulması gibi pek çok ses getiren değişiklikten söz edilebilir (Kutlay ve Değirmenci, 2022: 29-37). Günümüze 26 eseri ulaşmıştır. Ayrıca bestelediği ilk marş olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye, 'Marş Besteleyen İlk Türk' unvanını kazanmasına vesi-le olmuştur (Akdeniz, 2018: 152-153).

6.4.7 Sultan Abdülaziz (1830-1876)

Avrupa'yı ziyaret eden tek padişah olması hasebiyle Klasik Batı Müziği'ne merak duymuş ve Klasik Batı Müziği besteleyen ilk kompozitör olmuştur. Yayınlanmış 4 kısa piyano parçasına sahiptir. Fakat üçünün notaları kaybolup geriye sadece Valsa Davet (Invatition a la Valse) isimli eserinin notaları kalmıştır. Fakat Sultan Abdülaziz, babası II. Mahmud'un aksine daha geleneksel bir bakış açısına sahiptir. Bu yüzden onun saltanatında batı müziği eğlencelerinin duraksadığını söylemek mümkündür. Sultan Abdülaziz, geleneksel saray eğlencelerinin düzenlenmesini önemsemiştir. Yine de saltanatı süresince Batı Müziği'nde seyrelmeler olmuşsa da tamamen yok olmamış ve Batı Müziği varlığını sürdürmüştür (Baydar, 2011: 103-104).

Yaygın bilinen eserler: Ey Nevbahar-ı Hüsn-ü An, Ettiğinden Utanmaz Mısın?, Bi-huzurum Nale-i Mürg-i Dil-i Divaneden, Hicaz Sitrosu (Akdeniz, 2018: 154).

6.4.8 Sultan V. Murad (1840-1904)

Sarayın en faal batı müziği bestekârıdır. Piyano çalması ile meşhurdur. Torunu Celile Sultan için polka bestelemiştir. Üç büyük cilt dolusu alafranga eser günümüze ulaşmıştır ve bu ciltlerin içinde 514 eserden 488 tanesi Sultan Murad tarafından bestelenmiştir. Kalanları da kızlarına aittir. Tahttan indirilip Çırağan Sarayı'na gönderildiğinde buradaki zamanının çoğunu piyanoya ayırmıştır (Akdeniz, 2018: 154-155).

6.4.9 Sultan VI. Mehmed Vahdettin (1861-1926)

İyi bir piyanist olmasının yanı sıra kanun çaldığı ve şarkı söylediği rivayet edilir. Günümüze 41 şarkısı ulaşmıştır. Notası Halil Can tarafından kaleme alınmış 'Fikri Hülyası Bütün Serde Gezer ve Hicran ile Dil Hastasıyım' isimli şarkılar Sultan Vahdettin tarafından bestelenmiştir (Akdeniz, 2018: 155). Bestekar sultan olarak nitelendirebileceğimiz Sultan Vahdeddin'in kızları Sabiha ve Ulviye Sultanlar da piyanistlikleri ile ön plana çıkıp önemli eserler vermişlerdir dolayısıyla Sultan Vahdettin ve kızları için müziğin aile geleneği değerini taşıdığı söylenebilir (Güzel, 2020: 257).

6.5 OSMANLI'DA MÜZİK ile TEDAVİ

Müzik ile tedavi Türkistan coğrafyasında şamanlardan beri kullanılan bir yöntemdir. Fakat Osmanlı Devleti bu yöntemi daha sistematik hale getirmiş ve diğer Türk Devletleri'nden bu konuda ayrılmıştır. Müzik, Osmanlı medeniyetinin her alanında kullanılmakta idi. Öyle ki Osmanlı'da hastalıkların tedavileri için de kullanılmıştır. Bu durumda geniş çalışmalar yapılmış ve dönemin düşünür ve tabipleri hangi müzik makamının hangi saat aralığında kullanılması gerektiğini bile gözlemlemiş ve sınıflandırmalar yapmıştır.

Müzik ustası Safüyüddin hangi zaman diliminde hangi makamın icra edilmesi gerektiğini aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır;

1. Rehavi Makamı: Fecrden evvel
2. Hüseyini Makamı: Fecr vaktinde
3. Rast Makamı: Kuşluk vaktinde
4. Zirgüle Makamı: Öğle vaktinde
5. Hicaz Makamı: Öğle ve ikindi vakti arasında
6. Irak Makamı: İkinci Vaktinde
7. Isfahan Makamı: Gün batımında
8. Neva Makamı: Akşam vaktinde
9. Büzürk Makamı: Yatsı Vaktinde
10. Zirefkend Makamı: Uyku vaktinde (Somakçı, 2003: 137).

Farabi'ye göre müziğin insan psikolojisine tesiri aşağıdaki gibidir;

- Rast Makamı: Rahatlatır
- Rehavi Makamı: Ruhu kalıcı kılar
- Kuçek Makamı: Hüzünlendirir
- Büzürk Makamı: Korku, telaş yaratır
- Isfahan Makamı: Enerji ve güven tesiri yaratır
- Neva Makamı: Huzur tesiri yaratır
- Uşşak Makamı: Neşelendirir
- Zirgüle Makamı: Uyku getirir
- Saba Makamı: Dirayet hissi sağlar
- Buselik Makamı: Ruhu güçlendirir
- Hüseyini Makamı: Sakinleştirir
- Hicaz Makamı: Mütevazileştirir (Somakçı, 2003: 134).

İbn-i Sina, sesin insan mevcudiyeti açısından bir zorunluluk olduğunu ifade eder. Sistematik olarak meydana getirilen seslerin psikolojiye şaşırtıcı biçimde etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. İbn-i Sina, seslerin tonlamasından beşerin psikolojisinin anlaşılmasının mümkün olduğunu ifade ederken, bestelerden etkilenilmesinin ve hoşlanılmasının sebebini duyma yetisinden çok duyumsama becerisine bağlar. Dolayısıyla bu beceri sayesinde belli bir ahenge sahip olan besteler bireylerin ilgisini çeker ve onları tesiri altına alır. Bu tesir altına alış, insana tedavi niteliğinde yardımlarda bulunabilir (Somakçı, 2003: 135).

Özetle, Osmanlı Devleti'nde İbn-i Sina, Farabi gibi büyük âlimlerin de içinde bulunduğu geniş bir topluluk, müziğin ruha etkili olduğunu ve özellikle psikolojik rahatsızlıklarda müzik ile tedavinin mümkün ve tavsiye edilebilir olduğunu savunmuşlardır.

6.6 Osmanlı'da Müzik ile Tedavi Yapılan Hastaneler

6.6.1 Fatih Darüşşifası (1470)

Geniş kapsamlı Fatih Bimarhanesi, psikolojik rahatsızlıkları tedavi amaçlı kurulan bir hastanedir. Devrinin en büyük hastanelerinden biri olma özelliğini taşımaktadır (Avrupa'daki en büyük hastaneydi). Burada ilaçların yanı sıra müzik ile tedavi gerçekleştirilirdi. 1824 yılına kadar faal olan bu hastane yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra terk edilmiştir (Erer ve Atıcı, 2010: 31).

6.6.2 Edirne II. Bayezid Darüşşifası (1448)

Akustiği planlanarak kasıtlı olarak müzik tedavisine uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Bu yönü psikiyatrik anlamda öne çıkmasına vesile olmuştur. Akıl hastaları için müzikler eşliğinde tedaviler icra edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre burada haftada 3 kere teferruatlı bir müzik ekibi ile tedavi amaçlı müzik icra edilirdi. Söz konusu darüşşifa, müzik, ilaç ve rahatlatıcı kokular ile tedavi sağlamaktaydı. Balkan Savaşı'ndan sonra tamamen boşaltılmış olup günümüzde Tıp Tarihi Müzesi olarak faaliyet göstermektedir (Erer ve Atıcı, 2010: 31).

6.6.3 Süleymaniye Darüşşifası (1557)

Mimar Sinan'a Sultan Süleyman tarafından yaptırılan külliye'nin önemli bir bölümünü darüşşifa oluşturmaktadır. Bu darüşşifanın bodrum katı akıl hastalarına ayrılmıştır. 1843 yılından sonra Darüşşifa tamamen akıl hastalarını tedavi amaçlı kullanılmıştır. Bu Darüşşifada da yine müzik ile tedavi yöntemi kullanılmıştır (Erer ve Atıcı, 2010: 31).

SONUÇ

Müzik, asırlarca Türk Milleti'nin hafızasında, kültür ve medeniyetinde önemli bir yer teşkil eden önemli sanat dallarından biridir. Öyle ki İslamiyet öncesi Türk Devletleri'nde ibadetler, tedaviler, eğitimler müzik vasıtası ile icra edilmiştir. Değişen zaman hasebiyle kültürlerde eklemeler ve çıkarmalar yapılması tabii bir olgudur. Fakat işin özüne bakıldığında içerikler yahut icralar değişse de genel çerçeveyi sabit tutacak eylemler, fikirler, icraatlar mevcuttur. İşte müzik de bu genel çerçevelerden biridir.

Türkler'in din değiştirmesi ile birlikte yaşamlarında farklılıklar gözlemlenmiştir. İslamiyet'in kabulü, coğrafyanın değişimi gibi faktörler bu değişimin önemli yapı taşlarıdır. Türkler zaman içerisinde müzik geleneğini kaybetmemiş fakat içeriğini ve icrasını değiştirmiş, sistematikleştirmiş ve farklı kültürlerden enstrümanlar ve makamlar olarak yeni müziğini bir sentez halinde sunmuştur. Özellikle Osmanlı Kültür ve Medeniyetinde icra edilen müzik, oryantal bir havaya sahip olması nedeniyle doğu ülkelerini temsil edebilecek kadar kuvvetli bir sığara layık görülmüştür. Osmanlı Devleti, kültürü geniş coğrafyalara yayılmış ve tanınan bir medeniyetti. Kültürün manevi unsurlarına hakimiyeti tartışılmaz bir kuvvetteydi. Ayrıca saray eşrafi ve hanedan soyunun sanat dallarına ilgileri de herkesçe malum olan bir konudur. Sultanlar, paşalar ve padişahlar sadece sanata ilgi duymamış pek çok sanat dalında eserler de meydana getirmişlerdir. Bu yüzden devletin otorite kısmına bakıldığında oldukça entelektüel bir yapının karşımıza çıktığını söylemek mümkündür (Akdeniz, 2018: 145).

Bu entelektüel yapı, devletin son dönemlerine kadar devam etmektedir. I. Dünya Savaşı'nda dahi saray mensupları kendi sanatlarını icraya devam etmişlerdir. Bu sanat dallarından öne çıkanlardan biri şüphesiz müziktir. Müzik, Osmanlı Kültürü'nde gündelik hayatın her alanında, hatta savaşlarda bile kendini göstermiştir. Hastanelerden meyhanelere, ibadethanelere kadar varan bir yapıya sahip olup her kurumda müzik ile yaşamış bir devlet olduğunu akıllara kazımıştır. Ki bünyesinde çok değerli sanatçılar barındıran bir tarihe de sahiptir. Bu bağlamda, batının yer yer Osmanlı Devleti müziğine hayranlık duyduğunu söylemek olağandır. Fakat Osmanlı Devleti, müziğini sadece kendi içinde barındıran bir yapıya sahip olmayarak, sanata verdiği değer ve önemden dolayı, sanatın dallarından olan müziği ilerletmek amacıyla kurduğu kurumlara hem doğunun hem de batının iyi bestekârlarını getirmekten de geri kalmamıştır. Özellikle son dönemlerinde, batı ve doğunun müziğini birleştirmiş ve ortaya kendine özgü bir müzik sentezi çıkarmıştır, bu sentezin de ilgililerinin dikkatini çektiğini söylemek mümkündür. Böylece azametli bu devletin sanata olan tutkusu da takdire şayan bir hal almıştır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, H. B. (2018). Bestekar sultanların Osmanlı musikisine katkıları. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5 (11), 145-163.
- Akdeniz, İ. (2003). Türk musikisinde enderunun yeri ve önemi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 0 (4), 63-67.
- Akter, E.İ. (2018, Mart, 22-24). İcat edilmiş bir kavram olarak "tasavvuf müziği"nin türkiye'de bağlamsal yolculuğu. *Müzik ve Politika Sempozyumunda sunuldu, Etnomüzikoloji Derneği, Bursa.*
- Angı, Ç. E. (2013). Müzik kavramı ve Türkiye'de dinlenen bazı müzik türleri. *İdil Dergisi*, 2 (10), 59-81.
- Ayas, O. G. (2015). Bektaşî nefesleri özelinde gökalpçi hars-medeniyet ikiliğine eleştirel bir bakış. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 73, 153-172.
- Bayburtlu, A.S. (2017). Türklere askeri müzik tarihi hakkında bir inceleme. *Onile Journal of Music Sciences*, 2 (1), 07-30.
- Baydar, E.K. (2011). 19. yüzyıl Osmanlı padişahlarının müzik politikalarından kesitler. *Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IV (I), 92-111.
- Berkli, Y. ve Gültepe, G. (2016). Sanat metafor ve dönüşüm. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 30, 44-51.
- Büyükköztürk, Ş., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. ve Kılıç, E. (2013). Bilimsel araştırma yöntemleri. 34. Baskı. Pegem Akademi.
- Çağlak, E. ve Filiz, S. (2018). Türk devlet geleneğinde askeri müzik ve askeri müzik eğitimi. *Sahne ve Müzik Eğitim Araştırma E- Dergisi*, (7).
- Çaylı, F. (2017). Hızır bin Abdullah'ın giriftnamesi üzerine xv. yüzyıl müzik teorisi yazmalarından bir transpozisyon rehberi. *Rast Müzikoloji Dergisi*, V (2), 1587-1600.
- Çokamay, B. (2012). Türklere bakır çalgı olarak borunun ilk kullanımı ve tarihçesi. *Türkiyet Araştırmaları Dergisi*, (31), 445-459.
- Çolakoğlu Sarı, G. (2014). Osmanlı-türk müziğinde padişahların izleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (35), 52-65.
- Demir, E. (2018). Osmanlıda gayrimüslim nüfusu ve yerleşimi: 19. yüzyılda ayıntab örneği. *Nüfusbilim Dergisi*, (40),105-125.
- Dilber, M. C. ve Karabaşoğlu, C. (2023). Mehterhane-i hümayun'dan muzikayi hümayun'a Osmanlı müzik kurumlarında batılılaşma temayülü. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 461-478.
- Dilek, Z., Akbulut, M. ve Uçan, A. (2007, Eylül,10-15). 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara.
- Erer, S. ve Atıcı, E. (2010). Selçuklu ve Osmanlılarda müzikle tedavi yapılan hastaneler. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 36 (1), 29-32.
- Güzel, A. (2020). XIX. yüzyılda piyano ve Osmanlı kadını. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(1), 246-261.
- Kara, A. (2010). Bir müzik eğitimi kurumu olarak darülelhan ve mecmuası. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Karagül, S. (2019). Osmanlı imparatorluğunda modern müziğin doğuşu: musika-i hümayun. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Kaya, E. E. (2012). Türk ordu geleneğinde askeri müzik olgusu. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, (3).
- Kılıç, K. (2019). 19.yy'da Osmanlı'da müzik olgusu ve dönemin yenilikçi padişahları. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (8).
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak döküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 170-189.
- Koç, F. (2017). Sultan III. Selim Han'ın terkib ettiği türk musikisi makamlarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 79-100.
- Kolukırık, K. (2014). Osmanlı devleti ilk resmi konservatuvarı olan darülelhanda derleme ve yayım faaliyetleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 479-498.
- Kuloğlu, Ü. ve Gülmemed, S. (2009). Osmanlı müzik kültürü. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.*
- Kutlay, E. ve Değirmenci, Z. T. (2022). Sultan III. Selim'den Sultan II. Mahmud'a modernleşmeye geçiş sürecinin hamparsun temsili üzerinden değerlendirilmesi. *International Journal of Social and Educational Sciences*, 4 (6), 23-52.
- Levendoğlu, O. N. (2005). Tarih içinde geleneksel Türk sanat müziği ve diğer kültürlerle etkileşimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (19), 253-262.

- Rona, M. (1960). 50 yıllık türk musikisi. Türkiye Yayınevi.
- Sağlam, A. (2001). İslam'da müzik yasak mı? Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, XIV (1).
- Somakçı, P. (2003). Türklerde müzikle tedavi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (1).
- Somakçı, P. (2019). Osmanlı dönemi padişahlarından bestekar II. Beyazıt'ın türk müziği üzerindeki etkileri ve günümüze olan yansımaları. Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art Dergisi, 4 (9), 179-187.
- Soylu, B.F., Levendoğlu, O.N. ve Güray, C. (2019). Kültürel bir mirasın dönüşümü: osmanlı'nın derviş musikinaslarından günümüzün profesyonel ayin icracılarına. Rast Müzikoloji Dergisi, 7 (1), 1943-1958.
- Taşkın, O. (2019). Lale devrinden sonra klasik türk musikisi ve bestekar bir padişah: Sultan I. Mahmud Han (1696-1754). Sanat ve Tasarım Dergisi, 9 (2), 314-321.
- Taniş, B. (2011). Okan Demiriş ve IV. Murat operası'nın incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toker, H. ve Özden, E. (2013). Osmanlı Devleti'nde müzik eğitimi veren önemli kurumlar. Rast Müzikoloji Dergisi, (5),107-128.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri. 12. Baskı. Seçkin Yayıncılık.

Dr. Öğr. Üyesi Filiz BİLGİN ÜLKEN (filizbilgin77@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-8716-3632)
Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

18.09.2023

Geliş Tarihi
Submitted

13.10.2023

Kabul Tarihi
Accepted

<https://doi.org/10.55044/meusbd.1362324>

Araştırma Makalesi
Research article

MODERN-GELENEKSEL ÇATIŞMASINDA KADIN: KIZILCIK ŞERBETİ DİZİSİ

Özet

Popüler yapımlar egemen kültür ve yapıyı yeniden üretirler. Ancak bazı yönleriyle bu kalıpların dışına çıkabilen yapımlar da bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Kızılıcık Şerbeti dizisindeki üç kadın karakterin, geleneksel ve modern çatışması bağlamında anlatı içinde nasıl temsil edildiğini ve tüm bir anlatı boyunca geçirdikleri dönüşümleri ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde, Kızılıcık Şerbeti dizisinin tüm bölümleri metin analizi yöntemiyle incelenmiştir. Film ve dizilerde sıklıkla karşılaşılan modern-geleneksel çatışması, Kızılıcık Şerbeti dizisinde, özellikle kadınlar üzerinden sahnelenmektedir: Bu ikilik üzerinden olay örgüsü kurulmakta ve gelişim bu çatışmalarla devam etmektedir. Çalışmanın sonucunda dizinin, varsayıldığı gibi, geleneksel kalıpların dışına çıktığı; kutuplaşmanın yoğun olarak yaşandığı ülkemizde, birlikte yaşayabilmenin imkânını sıklıkla vurguladığı gözlemlenmiştir. Dramalar, Türkiye’de ilk televizyon yayınından bu yana özel bir yer kaplamaktadır. Dramalarda çatışmalar, “iyi-kötü”, “güzel-çirkin”, “modern-geleneksel” gibi karşıtlıklar üzerinden kurulmaktadır. Bu çalışma göstermiştir ki Kızılıcık Şerbeti dizisi, kendisini, yerli dizilerde sıklıkla kullanılan “modern-geleneksel” ikiliğinde taraf tutan ve/veya taraflardan birini suçlu ilan eden olarak değil, uzlaşmanın yanında konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern, Geleneksel, Kızılıcık Şerbeti

WOMEN IN THE MODERN-TRADITIONAL CONFLICT: THE TV SERIES KIZILCIK ŞERBETİ

Abstract

Popular productions reproduce dominant cultures and structures. However, there are productions that can exceed these patterns in certain aspects, as well. This study aims to uncover how three female characters are portrayed within the context of the modern-traditional conflict and how they undergo transformation throughout the entire narrative. For this purpose, a textual analysis was conducted on all episodes of the TV series ‘Kızılıcık Şerbeti’. The modern-traditional conflict, frequently encountered in films and series, is staged, especially through its female characters in this series. This dichotomy establishes the plot, and the story advances through these conflicts. As assumed, this study concludes that this TV series exceeds traditional patterns and frequently emphasizes the possibility of living together in our country, Turkey, where polarization is immense. Dramas have held a special place in Turkey since the inception of television broadcasts. Conflicts in these dramas are typically established through dichotomies such as ‘good-bad’, ‘beautiful-ugly’, ‘modern-traditional’, and so on. This study demonstrates that the series ‘Kızılıcık Şerbeti’ neither takes sides in the ‘modern-traditional’ dichotomy nor assigns guilt to one party, practices that are common in domestic TV series. Instead, the series positions itself on the side of reconciliation.

Keywords: Modern, Traditional, Kızılıcık Şerbeti

GİRİŞ

Modernleşme, kapitalizme kendi başına geçemeyen ancak Batı'nın yardımlarıyla bunu başarabilecek Batı dışı toplumların dönüşüm sürecini açıklamak için geliştirilmiş bir toplumsal değişim kuramıdır. Gelişmiş Batı toplumları karşısında geri kalmış toplumların nasıl modernleşebileceği sorusu, ekonomistler ve diğer sosyal bilimciler tarafından incelenmeye başlanmıştır. Modernleşme kavramı, Batılı olmayan toplumların “geleneksel toplum”dan “modern topluma” doğru ekonomik, siyasi ve kültürel olarak dönüşümünü ifade eder. Gelenekselden moderne geçiş sürecinde, geleneksel toplumsal ilişki ve toplumsal yapının biçimleri ile Batı'dan gelen yeni ilişki ve yapısal biçimler arasında uzlaşmaz bir çelişki vardır. Bu nedenle modernleşme kuramı, geleneksel-modern ayrımının var olduğu bizim gibi geçiş toplumlarında, geleneksel değer ve kurumların modernleşmeye engel teşkil ettiğini varsayar. Bu anlamda geleneksel olan geridir. Ancak toplum modernleştiğiçe gelenek zayıflar. Bunun yanında geleneğin değişime kapalı olmadığı ve geçiş toplumlarında geleneksel ile modern arasında çatışma yerine birleşme olabileceği fikirleri (Gusfield, Singer gibi) de mevcuttur (Özbek, 2000, s. 31-42).

Modern ve geleneksel arasındaki bu çatışmayı kurumlarda, gündelik yaşamda ve doğal olarak sanatın her unsurunda görmek mümkündür. Birçok romanda ve uyarlanmış filmde geleneksel- modern ikiliğini görmekteyiz. İzleyicilerin tercihleri arasında ilk sıralarda yer alan yerli televizyon dizilerinde de (Huzur Sokağı, Fatih Harbiye vb.) bu çatışma sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Konusu kendi içinde bir izleni dolduracak biçimde parçalara ayrılmış, her biri öbürünün devamı olarak belirli aralıklarla yayınlanan televizyon izlencesi (Özön, 1981, s. 85) olarak tanımlanan dizi filmler, yeni dijital yayın platformlarında da kendilerine yer bulsalar da izleyicilerin tercihlerinde, televizyon dizileri halen ilk sıralardaki yerini korumaktadır.

Yerli televizyon dizilerinin bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler, dizilerin anlatı yapılarını ve/veya içeriklerini, hatta söylemlerini de etkileyebilmektedir:

- Bazen çelişkili gelebilecek içeriklerin bir arada olabildiği eklektik bir yapıları vardır.
- Çok sayıda karaktere yer verirler.
- İç içe geçen birden fazla hikâyeyi barındırabilirler. Her bölümde çözüme ulaşan olay ya da olaylarla beraber bölüm sonuna doğru ortaya çıkan fakat izleyicinin sonraki bölümleri ilgiyle ve merakla beklemesini ve izlemesini sağlamaya yönelik; izleyicinin diziye dair dikkatini sürekli taze tutan çözümlenmeyen olay ya da olaylar bulunmaktadır.
- Farklı alt türleri vardır: aile/mahalle/cemaat dizileri, polisiye/macera/mafya dizileri, sit-com'lar (durum komedileri).
- Melodramatik ve komik öğeler kullanılır.
- Geçmişte dizilerde, düz sinemasal anlatım tercih edilmiş ancak izleyicilerin televizyon okur-yazarlığının gelişimiyle birlikte, giderek daha karmaşık dil özellikleri de kullanılır olmuştur (kamera açıları, paralel montaj, flash-back kullanımı vb.).
- Benzer şekilde diziler bazı genel söylem özelliklerine sahiptir:
- Aile odaklılık (çoğu zaman “geniş aile”)
- Mutlak evlilik: Özgürlükçü sayılabilecek yapımlarda dahi, evlilik dışı ilişki biçimleri uzun süre hoş görülmemekte; evlilikle sonlandırılmaktadır.
- Anneliğin kutsanması: Kimi zaman en dramatik olay örgüsünün oluşturulmasında bile anneliğe vurgu yapılması, deyim yerindeyse anneliği “meslekleştirme”.
- Çocuk fetişizmi: İçinde çocuk olmayan yerli dizi neredeyse bulunmamaktadır. Birçok olay çocuk aracılığı ile gelişir ve/veya çözümlenir. Bu bağlamda, istenmeyen gebelik bile bebeğin doğumu ile sonuçlanır.
- İş yaşamının ve gündelik yaşamın araçsallığı: Dizilerde var olan sistemi yeniden üreten meslekî statüler hariç neredeyse hiçbir iş ya da meslek ana olay örgüsüne konu oluşturmaz (Uğur Tanrıöver, 2008, s. 105-109).

Açık söylemlerinin yanı sıra olay örgüleri, sorunların ve çatışmaların çözümlenme şekilleri, karakterler arası ilişkiler gibi unsurlardan yola çıkarak çıkarımda bulunulan “örtük söylem”ler dikkat çekmektedir. Örtük söylem ve açık söylem farkına Kurtlar Vadisi ve Yaprak Dökümü dizilerini örnek gösterebiliriz. Kurtlar Vadisi dizisinde şiddet açıkça meşru iken, bambaşka bir format ve izleyici kitlesine sahip Yaprak Dökümü'nde örtük söylem tarzındadır. Örneğin “ahlaki” olarak yanlış bulunduğu bir davranışından ötürü annenin kızlarından birini dakikalarca dövmesi. Dizilerdeki örtük söyleme, “kutsal namus anlayışı/özellekle kadınlar için namusun ‘izin verilen’ yaşam tarzı anlamına gelmesi”, “sisteme dirençsiz uyum”, “kadın ve erkek işlerinin ayrı olması” ve “para-iktidar işlerinin kadınlara yakıştırılmaması” örnek olarak verilebilir (Uğur Tanrıöver, 2008, s. 111).

Yerli dizilerle ilgili bir diğer önemli husus, başından beri bir modernleşme projesi olarak kurulan ve tüm toplumu sınıfsız bir kitle olarak görmeyi arzulayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin topluma benimsetmeye çalıştığı laiklik, üniter devlet, Batılı yaşam tarzı, kent yaşamı gibi modernliğe ait göstergeleri, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde kullana-

rak devletin egemen söylemiyle ideolojisini tekrar tekrar üretmesidir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyasal ve toplumsal söylemiyle bu durum hızla tersine dönmeye başladıysa da uzun yıllar boyunca yerli dizilerde oruç tutma ve bayramlar dışındaki dinsel pratikler neredeyse hiç görünmemiş, dizi öykülerinde genellikle kent yaşamı veya kırdaysa da kent yaşamına ait pratikler tasvir edilmiş (Asmalı Konak ile başlayan ağa dizilerinde olduğu gibi), giyim-yeme içme-dekorasyon öğeleri ve kafe, restoran gibi gezme mekânlarıyla Batılı yaşam tarzı özendirilmiştir (Uğur Tanrıöver'den akt. Aydın ve diğerleri, 2014, s. 162).

Modernlik-geleneksellik çatışmasında kadın ön plandadır. Geçiş toplumlarında kadın, bu iki yaşam tarzı arasında sıkışıp kalmıştır. Geleneklerden kurtulmaya çalışsa da ataerkil toplum ve gelenekler kadını geriletir. Geleneklerini korumaya çalışan muhafazakâr kadın ide kamusal alanda modernizmle sıklıkla karşılaşmak zorundadır. Çalışmanın konusu olan Kızılık Şerbeti dizisinde, bu çatışma hâli açıkça gözler önüne serilmektedir. Bu anlamda, toplumsal cinsiyet kavramına değinmekte fayda vardır:

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı 1968'de, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten (sex) farklılaşabileceğini göstermek için Robert Stoller tarafından ortaya atılmıştır. Yetmişlerin başlarında Ann Oakley tarafından popülerleştirilmiştir. Toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet ayrımı, toplumsal cinsiyetin kültürel olarak kurulduğuna dikkat çekmeye yaramıştır (Segal, 1992, s. 98). Eş deyişle, biyolojik cinsiyet terimi kadın ve erkek olmanın biyolojik farklılıklarına vurgu yaparken, toplumsal cinsiyet terimi, toplumsal ve kültürel olarak inşa edilen kadınlık ve erkeklik rollerini içermektedir.

Biyolojik cinsiyet, bireyin daha doğmadan belirlenen cinsiyetini ifade ederken, toplumsal cinsiyet kavramı kadınlık ve erkeklik durumlarına işaret eder. Toplumsal cinsiyet ile biyolojik cinsiyet ayrımının net bir şekilde ortaya konması önemlidir. Toplumsal cinsiyette, toplumun ve kültürün bireyin cinsiyetine yüklediği anlamlar önem kazanmaktadır. Bu açıdan, biyolojik cinsiyet bağlamında bireyin kadın veya erkek olarak tanımlanması söz konusu iken, toplumsal cinsiyet bağlamındaysa kadınlık ve erkeklik görevlerinin ifası üzerine toplumsal açıdan yaygın kabul gören uzlaşımlar, ana belirleyiciler olarak bireyin karşısına çıkmaktadır. Butler (2010, s. 53), "Toplumsal cinsiyeti 'inşa' eden 'kültür' kültürel bir yasa ya da yasalar dizisi üzerinden kavrandığında toplumsal cinsiyet, eskiden 'biyoloji kaderdir' formülasyonunda olduğu denli belirlenmiş ve sabitlenmiş oluyor." diyerek bu uzlaşımların doğrudan kültür bağlamında incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu anlamda, kaderi biyoloji değil kültür belirlemektedir. Bu sebeplerle toplum, kadın ve erkeğin içinde bulunduğu toplumun ve kültürün uzlaşımlarına göre davranmasını, cinsiyetine göre öngörülen davranış kalıplarını yerine getirmesini beklemektedir.

Scott (2007, s. 3) da benzer şekilde toplumsal cinsiyet olgusunu toplumsal uzlaşımlar olarak ele almaktadır: "Dilbilgisinde cins kelimesi, olguları sınıflandırmanın bir yolu olarak, doğuştan gelen özelliklerin nesnel bir tanımından ziyade toplumsal olarak üzerinde uzlaşılan ayrımlar sistemi şeklinde kavranır." Bu ayrımlar, bireyin kadın veya erkek olarak toplumsal cinsiyet rollerini kabullenmesi ve içinde bulunduğu toplumsal ortamda hangi davranış biçimlerinin uygun görüleceğine yönelik bir kanı oluşturmalarını sağlamaktadır. Scott aynı zamanda, yalnızca kadın ve erkek cinsiyetinin varlığını öngören ana akım anlayışı reddederek kadın ve erkek dışında da cinsiyetler olabileceğini vurgular. Scott, üçüncü bir kategorinin varlığından bahseder: "Toplumsal cinsiyet, kelimenin dilbilgisi ile olan bağlantısı hem çok aşikârdır hem de sınırlanmış olasılıklarla doludur. Aşikârdır çünkü dil bilgisel kullanım eril ya da dişil tanımından kaynaklanan şekle ilişkin kuralları içerir; sınırlanmış olasılıklarla doludur, çünkü Hint-Avrupa ailesine mensup birçok dilde üçüncü bir kategori vardır: Cinsiyetsiz ya da Nötr." (2007, s. 3). Bu üçüncü kategoriye karşın, toplumsal roller kadın ve erkek üzerinden değerlendirilmektedir.

Toplum tarafından cinsiyetlere uygun görülen farklı roller, davranış biçimleri ve görevler ataerkil toplumun esas belirleyicileri arasında yer almaktadır. Ataerkil toplumda, cinsiyetler arasında eşitsizlikler ortaya çıkması olağan olarak görülmüş, kadın hakları savunucuları seslerini yükseltinceye kadar eleştirilememiştir. Farklı cinsiyetlere yüklenen rollerin farklı tipleri olduğunu "cinsiyet rolü" kavramını açıklarken vurgulayan Connell (1990, s. 78) şöyle demektedir: "Rol kavramlarının toplumsal cinsiyet uyarlamalarının çoğu farklı tipte oluyor. Bu uyarlamaların ana fikri ise erkek veya kadın olmanın anlamının kişinin cinsiyetiyle belirlenen genel bir rolün canlandırılmasıdır, yani 'cinsiyet rolü'. Buna bağlı olarak, belirli bir bağlamda her zaman için iki cinsiyet rolü mevcuttur: 'Erkek rolü' ve 'kadın rolü'. Daha az yaygın olmakla birlikte 'erkeğin rolü' ve 'kadının rolü' ya da 'eril rol' ve 'dişil rol' de aynı anlamda kullanılmaktadır." Bu roller, kadına ve erkeğe toplumsal olarak yüklenen sorumlulukları içermektedir. Kadına bakım, hizmet ve özellikle annelik rolü yüklenirken kadının anneliği nasıl yapacağı da listelenmektedir. Erkek için ise babalık rolünün gerektirdikleri karşımıza çıkmaktadır. Babalar genellikle ev dışında görevlendirilmekte ve evin ekonomik ihtiyaçlarından sorumlu tutulmaktadırlar. Yüklenen bu roller, cinsiyetler arası eşitsizliği yeniden üretirken, kadınların farklı biçimlerde tahakküm altına alınmasının önünü açmaktadır (Ülken ve Özüoğlu, 2017, s. 288-290). Modernleşmiş toplumlarda kadının kamusal hayatta daha fazla yer bulabilmesine karşın, kendisinden beklenen annelik rolünün çok fazla değişmediğini söylemek mümkündür. Bu çalışma da modern ve geleneksel yaşam tarzlarının çatıştığı Kızılık Şerbeti dizisindeki iki yaşam tarzı arasında kalan üç kadın üzerinden incelenecektir.

1. Kızılıcık Şerbeti Dizisi

28 Ekim 2022 tarihinde Show TV ekranlarında yayına başlayan Kızılıcık Şerbeti dizisinin yönetmenliğini Hakan Kırvavaç, senaristliğini ise Melis Civelek üstlenmektedir.

Hikâye, Doğa ve Fatih'in tesadüfler sonucu tanışmaları, âşık olmaları ve evlilik kararı almalarıyla başlar. Yaşamında her şeyden çok ilkelerini ve değerlerini önemseyen Kıvılcım ise Diş Hekimliği Fakültesi'nde öğrenci olan kızının (Doğa) küçük yaşta evlenmesine karşı çıkar. Doğa'nın ısrarı ile Fatih'in ailesiyle tanışmaya mecbur kalan Kıvılcım, bu tanışma sonunda kızının mutsuz olacağına karar vermiştir. Kıvılcım bu evliliği engellemeye çalışsa da Doğa, annesinin öngörüsünü, aşklarının her türlü farklılığın üstesinden geleceğine inanarak görmezden gelir. Fatih'in ailesi ise hiç onaylamasa da Doğa'nın hamile olması nedeniyle bu evliliği desteklemek zorunda kalır. Olay örgüsü, iki ailenin de var olan dengesinin bu evlilikle bozulması ve aralarında yaşadıkları çatışmalar sonucunda yaşadıkları değişimlerle ilerlemeye devam eder.

Dizisel anlatı, modern ve seküler bir aile ile geleneksel ve muhafazakâr bir diğer ailenin çocuklarının evliliği sebebiyle başlayan çatışmalar üzerine kuruludur. Modern ve geleneksel olan arasındaki çatışma nedeniyle düğümlenen olayların çözümleri sırasında karakterlerin değişimleri gözlenir.

1.1. Yöntem

Kızılıcık Şerbeti dizisi, geleneksel ve modern arasındaki çatışmayı tahrik etmek yerine uzlaşmacı bir konumda durarak egemen söylemi yeniden üretmemesi bağlamında ana akımdan ayrıldığı için seçilmiştir. Bu çalışma, dizideki üç kadının, geleneksel ve modern çatışması bağlamında anlatı içinde nasıl temsil edildiklerini ve tüm bir anlatı boyunca geçirdikleri dönüşümleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde, Kızılıcık Şerbeti dizisinin tüm bölümleri metin analizi yöntemiyle incelenecektir.

Medya metinlerini inceleme türleri arasında yer alan metin analizi, film, dizi, haber, reklam, televizyon programı gibi metinleri yorumlayarak anlamlandırma çabasıdır. Sosyal bilimler çerçevesinde metin analizinde aranan, genellikle metindeki yüklenmiş anlamların sosyal ve toplumsal anlamları ve sonuçlarıdır. Fakat metin analizinin amaçsal doğasını belirleyen, araştırmacının yaklaşımıdır (Erdoğan, 2012, s. 149).

Metin analizi çerçevesinde, geleneksele ve moderne ait özelliklerin kodlanmasında ise Uğur Tanrıöver (2006) ile Aydın ve diğerlerinin (2014) çalışmalarından yararlanılacaktır.

Uğur Tanrıöver (2006, s. 11-12), geleneksel ve modern olanın Türk dizilerinde idealleştirilerek sunulduğunu vurgular. Ona göre "Gelenekler, kan davası, namus cinayetleri, çağ dışı olarak nitelendirilecek baskıcı tutumlar biçiminde değil; konukseverlik, insanlar arası dayanışma, sevecenlik, dürüstlük, yardımlaşma, fedakârlık, vb. olumlu çehreleriyle çıkar karşımıza. Aynı doğrultuda modernlik de gerçekte yozlaşma, her türlü ahlaki değer yok olması, abartılı cinsellik, yolsuzluklarla ve yoksulların sömürülmesiyle elde edilen kazanç, kıskançlık, haksız rekabet, kendisi gibi olmayanların aşağılanması vb. tümüyle olumsuz biçimde çizilir."

İki çalışmanın kodlarının ortaklaştırıldığı bu çalışmada ise dizideki üç kadının nasıl temsil edildikleri ve geçirdikleri dönüşümler ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Aşağıda geleneksel ve modern ayrımı yapılırken her biri diğerinin karşıtı olarak tanımlanan kodlar verilmektedir.

Yerli dizilerde geleneksel olan "fedakâr ve kendini adayan", "boyun eğen, kaderci", "kendine güvensiz", "ekonomik olarak bağımlı, çalışmayan", "sadık, tek eşli", "konuksever", "dayanışmacı" ve "dürüst" olarak tanımlanmaktadır. Modern olan ise "bireyci, ben-merkezci, kıskanç", "gerçekçi, karşı çıkan", "özgüvenli", "ekonomik olarak bağımsız, çalışan", "çok eşli, birden fazla evlilik yapmış", "ahlaki anlamda yoz", "kendisi gibi olmayanları aşağılayan", "entrikacı, yolsuzluktan kazanç elde eden" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar ışığında dizideki üç kadın karakter (Kıvılcım, Pembe, Nursema) ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.2. Modern-Geleneksel Çatışmasının Ortasında Kadın

Bu başlık altında, dönüşümlerine şahit olduğumuz üç kadın karakter ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.2.1. Kıvılcım

Dizinin ilk sahnesinde, kadraja siyah bir araba girer ve daha sonra izleyici yalnızca iki kişiye ait ayakları görür. Biri arabanın kapısını açan erkeğin ayakkabısı iken diğeri dizinin ana karakterlerinden Kıvılcım'ın topuklu ayakkabılarından. İlk sahnede bu şekilde sembolize edilen, Kıvılcım'ın güçlü, otoriter, modern bir iş kadını olmasıdır. Sahne, Kıvılcım'ın derin yırtmaçlı eteği ve topuk sesleriyle okula girmesi ve öğrencilerin adeta komutanları gelmiş gibi kendilerine çeki düzen vererek ve toparlanarak ona selam vermeleri ile devam eder. Dizinin ilk diyalogu ise Kıvılcım ve öğrencisi arasında geçer. Kıvılcım'ın kurallara bağlılığını gösteren bu durum öğrencinin saçının kesilmesinin gerekliliği üzerinedir.

Kıvılcım, eşinden ayrıldıktan sonra iki kızı ve annesiyle birlikte modern bir apartman dairesinde yaşamını sürdürmektedir. Sadece kadınların yaşadığı bu evde de otorite, okulda olduğu gibi, Kıvılcım'dır. Ancak Kıvılcım, otorite-

terliğine karşın ev ahalisinin bireysel sınırlarının ihlal edilmemesine (sürekli başaramasa da) özen göstermektedir. Bireyin haklarına önem veren Kıvılcım, ben-merkezci ve kıskanç değildir. Geleneksele atfedilen fedakârlık ve kendini adama ise Kıvılcım için geçerlidir. Eşinden ayrıldıktan sonra kendini çocuklarına adanmış ve özel hayatını ihmal etmiştir. Ayrıca annesi, kız kardeşi ve öğrencileri için de çabalamaktadır. Ancak çocukları üzülmesin diye her şeyi mubah gören bir anlayışı yoktur. Müdür olarak çalıştığı okulda öğrenci olan kızı Çimen için asla ayırım yapmaz. Kızının ısrarlarına ve üzülmesine rağmen diğer öğrenciler için geçerli olan tüm kurallar Çimen için de geçerlidir. Bu anlamda kutsal anne imajının yıkıldığını söyleyebiliriz.

Hayatını tamamen kontrol altında tutan ve bundan bir an olsun vazgeçmeyen Kıvılcım, idealleri ve doğruları için mücadele etmekten vazgeçmez. Asla kaderci olmayan ve doğru bildiği için herkesi karşısına alabilen Kıvılcım için adalet kavramı da çok önemlidir. Çalıştığı okulda kendi kızı (Çimen) gibi sevgilisinin oğlu (Metehan) da öğrencidir. Okulda yaşanan ve Metehan'ın sorumlu görüldüğü bir olayda çevresinden gelen baskılara rağmen asla geri adım atmaz ve konuyu örtbas etmez.

İş hayatı, Kıvılcım için çok önemlidir. Özellikle kadınların ekonomik bağımsızlığa sahip olmalarını çok önemser. Bu konuda bir kadın arkadaşıyla aralarında şöyle bir diyalog geçer:

“Her kadın idealist olsa ülke kurtulur zaten. Yani ben bunun aksinin mümkün olduğunu düşünmüyorum, kesinlikle. Ne o yok öyle çoluk çocuğa karışıp işini gücünü unutmak. Hele bir adamın eline bakmak. Hiç öyle bir şey yok, mümkün değil.”

Kızının evlenmesine de Fatih'in ailesinin muhafazakâr olmasının yanı sıra kızının okulu bırakacağı korkusundan karşı çıkmaktadır. Ona göre Doğa çocuğu aldırması, evlenmemeli ve okuluna devam etmelidir.

Moderne atfedilen “Çok Eşlilik/Birden Fazla Evlilik/Evlilik Bağı Dışında İlişki” maddesi de Kıvılcım için söylenemez. Beş yıl önce boşanmış olmasına karşın arkadaşının onu birileriyle tanıştırma isteğini kesinlikle reddeder. Arkadaşı Fatma'nın Kıvılcım'ı Ömer ile akşam yemeğinde tanıştırma emrivakisi sonucunda ise aralarında şöyle bir diyalog geçer:

Kıvılcım: Sen niye bana birini ayarlamaya çalışıyorsun?

Fatma: Mutlu olmanı istiyorum.

Kıvılcım: Bir kadının mutluluğu sadece erkeğe mi bağlıdır Fatma'cığım?

Bu diyalogdan da anlaşılacağı üzere Kıvılcım, hayatına kolayca birini alabilecek biri değildir. Hatta kız kardeşinin ilişki kurma biçimini çoğu zaman eleştirmekte, onu “gevşek ve rahat” olarak nitelendirmektedir.

Kıvılcım, etik değerlere oldukça önem veren bir karakterdir. Eşitlik, adaletli olmak, saygılı olmak onun için çok önemlidir. Ayrıca geleneksele atfedilen konukseverlik konusunda olumsuz bir durum yaşanmamıştır. Aksine Fatih'in ailesinin tanışmak için evlerine geldiği akşam, evliliği istememesine ve çok gergin olmasına rağmen misafirlerini kırmamaya dikkat etmiş, kızına kızgınlığını mutfakta sesini alçaltarak göstermiştir.

Genel olarak baktığımızda Kıvılcım, modern bir kadın modeli çizerken; diğer taraftan geleneksele atfedilen dayanışma ruhu oldukça gelişkindir. Özellikle kadınlarla dayanışmaya önem verdiği görülür. Nursema'nın zorla evlendirilmesinde ve sonrasında, Nursema'ya desteğini gösterir. Dayanışma konusunda başka bir örnek ise Pembe'yle beraber kızının doktor randevusuna giderken arabada şiddete uğrayan bir kadını görmesi ve hemen müdahale etmesidir. Arabadan seslerin geldiğini duyan Kıvılcım, arabaya vurmaya ve yardım için bağırma başlar. Arabadan çıkan kadına ısrarla yardım etmek ister. Onu evine davet eder. Ancak kadın kabul etmez. Daha sonra Pembe'yle konuşmalarında Kıvılcım'ın kadına şiddet konusundaki hassasiyetine şahit oluruz:

Pembe: Siz keşke karışmasaydınız. Karı koca arasına girilmez.

Kıvılcım: Karı koca arası mı? Pembe Hanım, mevzu dayak olduğu zaman herkesin arasına girilir. Kadının kocasından şiddet görmesi, kocasından dayak yemesi normal mi sizce? Kadınlar böyle durumlarda sustuğu için, korkudan hiçbir şey söyleyemediği için öldürülüyorlar. Bu konuda sessiz kalmak cinayete iştirak etmekten farksız.

Kıvılcım'ın kadın mücadelesi konusundaki fikirlerinde ayrışan iki kadının, farklı konulardaki çatışmalarına da sıklıkla şahit oluruz. Farklı inanç ve düşünüş biçimleri olan iki ailenin gündelik yaşamları da keskin sınırlarla ayrılmaktadır. Dizide içki içmek, oruç tutmak, giyim tarzı gibi unsurlar, özellikle kadınlar üzerinden karşıtlıklar kurularak verilmektedir. Hatta karakterlerin birbirlerine müdahale ettikleri çatışma sahneleri karşımıza çıkmaktadır. Moderne atfedilen “kendisi gibi olmayanların aşağılanması” maddesi ise Kıvılcım'da net olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak çatışmacı, müdahaleci Kıvılcım'ın anlayışlı ve hoşgörülü Kıvılcım'a dönüşümü çeşitli olaylarla sahnelenir. Dizinin ilk bölümünde Kıvılcım ve kızı, bir mağazada alışveriş yaparken başörtülü iki kadınla karşılaşılır. Başörtülü kadın Kıvılcım'a yanlılıkla çarptıktan sonra nazikçe özür diler. Aralarında şöyle bir diyalog geçer:

Kıvılcım: (Aşağılayarak süzer) Bunlar da her yerde.

Başörtülü kadın: Ne dedin sen?

Kıvılcım: Pardon. Bana mı dediniz?

Başörtülü kadın: Evet sana dedim. Sen bize laf mı atıyorsun?

Kıvılcım: Siz üstünüze niye alınıyorsunuz? Ait olmadığınız bir yerde misiniz ki?

Başörtülü kadın: Ne diyorsun?

Kıvılcım: (Alkışlayarak) Bravo bravo. Tam size yakışır bir davranış. Tam beklediğim gibi.

Başörtülü kadın: Terbiyesiz, özgürlük düşmanı.

Kıvılcım: Medeniyet düşmanı olmaktan iyidir. Böyle özgürlük olmaz olsun.

Başörtülü kadın: Mahkemeye veririm seni, hakaret davası açarım.

Mağaza görevlisi: Hanımlar ne oluyor?

Kıvılcım: Bu hanımefendi bize bağırıp duruyor. Olduğu bu. Ya niye alıyorsunuz, kardeşim bu insanları.

Hiç yakışıyor mu?

Başörtülü kadın: Faşist!

Kıvılcım: (Alaycı bir şekilde) Faşist?

Çimen: Anne bak herkes bize bakıyor. Lütfen gidelim.

Kıvılcım: Çimen'ciğim biz niye çıkıyoruz? O çıksın. Bağırın O. Hem bunlar sosyalleşmeye alışkın değiller.

Başörtülü kadın: Allah seni bildiği gibi etsin!

Yukarıdaki diyalogdan da anlaşıldığı gibi Kıvılcım, başörtüsü karşıtı bir karakterdir. Başörtüsünü şekilcilik olarak gören Kıvılcım, “Onlar da aydın.” (Fatih’in ailesini kastederek) diyen kızı Doğa’ya ironik bir şekilde başörtülerini kastederek: “Evet. Özellikle annesi ve ablası.” der. Kıvılcım kendisini, modernist bakışla, öteki üzerinden tanımlar. Diğerleri gerici, yobaz vb. iken kendisi idealist, prensipli, ilerici, aydın ve çağdaştır. Dine ve geleneklere uzak, hatta çoğu zaman karşıdır. Ailesi ve arkadaşları ise onu bu sert tutumu nedeniyle eleştirmektedir. Kıvılcım, Doğa’nın muhafazakâr bir aileye gelin olmasıyla karşıt olduğu kesimi tanımaya başlamış, ayrıca Ömer ile ilişki kurabileceğini fark etmesiyle bazı dönüşümler yaşamıştır. Dizinin ilerleyen bölümlerinde mağazada aşağıladığı başörtülü kadın ile karşılaşır. Özel bir çocuk olan oğlu Muhammet’i Kıvılcım’ın müdür olduğu okula yazdırmak isteyen kadın Kıvılcım ile karşılaşınca şaşırır ve “Bana hakaret ettiğiniz yetmedi, şimdi de oğlum için mi konuşacaksınız?” der. Kıvılcım ise saygılı bir şekilde durumu açıklar. Aradaki karşıtlık karşılaşma sözleriyle derinleşir. “Hoş geldiniz” diyen Kıvılcım “Selamün aleyküm” yanıtını alır. Tüm bunlara rağmen Kıvılcım, işinin ve etik anlayışının gereği olarak Okul Kurulu’nun karşı çıkmasına rağmen Muhammet için mücadele eder ve birçok okuldan ret alan Muhammet okula kaydolar. Kıvılcım’ın dönüşümünü sezonun son bölümünde çok daha net görürüz. Nişanlısı Ömer ile katıldığı bir davette kendi deyimiyle “kişi kınadığını yaşamadan ölmezmiş” sözü gerçekleşir. Kendisine küçümseyerek bakan iki başörtülü kadının “Bunlar da her yerde.” dediğini duyar. Daha sonra tuvalette iki kadının kendisi hakkında konuşmalarını duyar. İki kadın arasında şu diyalog geçer:

— *O neydi öyle ya! Bir ton makyaj yapmış. Yetmezmiş gibi bir de açık saçık giyinmiş.*

— *Sorma. Bir de o halde muhafazakâr otel açılışına gelmiş. Şuursuz.*

Kendilerini duyduğunu fark eden iki kadınla salonda tekrar karşılaşır Kıvılcım. Bu kez yanlarında Muhammet’in annesi Kübra Hanım da vardır. Kübra Hanım, Kıvılcım’ı arkadaşlarıyla tanıştırtırken “Bizim Kıvılcım Hanımla tanışmamız biraz olaylı oldu.” der. Kıvılcım ise “Evet. Birbirimize karşı önyargılarımız vardı. Ama neyse ki onları kırdık. Umarım siz de bunları başarabilirsiniz hanımlar.” diyerek mahcup olan iki kadını selamlar. Daha sonra arabada Ömer ile konu hakkında konuşurlar. Ömer’in “Üzülür mü böyle bir şey için?” sorusuna Kıvılcım şöyle yanıt verir:

“Yoo. Hiç üzülmedim. Sadece o pozisyonda olmanın nasıl bir şey olduğunu anladım... O zaman kendimi çok haklı görmüştüm ama sonra tabii çok utandım. Bir insanı dış görünüşüyle yargılamamam gerektiğini gerçekten anladım... Keşke herkes benim gibi önyargılarından kurtulabilse. Bu, açık kapalı ayrımı bir son bulsa. Önemli olanın insan olmak olduğunu anlasa herkes.”

Etik değerlere bağlılığı yüksek olan Kıvılcım, dürüstlüğe önem vermektedir. Kendisi zarar görecektir olsa da doğruyu söylemekten çekinmemektedir. Moderne atfedilen yolsuzluk, haksız kazanç gibi kavramlar, kendisine tamamen terstir. Eski eşinin, zengin olan dünürlerine, para ve menfaat için yavaşmasına ve onlara hoş görünmek için yaşam tarzını değiştirmiş gibi davranmasına (dinî kelimeler kullanmak, nişanlısının başını örttürmek vb.) çok kızmakta ve eleştirmektedir.

1.2.2. Pembe

Geleneksel ve muhafazakâr ailenin annesi Pembe, genç yaşta görücü usulüyle “Abdullah Bey” ile evlendirildikten

sonra kendisini evine ve çocuklarına adanmış bir kadındır. İnancı gereği kaderci oluşu, boyun eğişi, ekonomik bağımsızlığının olmayışı gibi özellikleriyle tam anlamıyla geleneksele aittir.

İki oğlu ve bir kızı olan Pembe, oğullarına çok düşkün bir karakterdir. Özellikle yakışıklı, akıllı ve güçlü oğlu Fatih'e olan düşkünlüğü geleneksel anne-oğul aşkı olarak nitelendirilebilir. Doğa'nın ailesi ile tanışma toplantısında Kıvılcım'ın rahatsızlığını hisseden diğer aile üyelerine şaşkınlıkla "Ama benim oğlumla evleniyor." der. Büyük oğlu Mustafa'ya (Emrah Altıntoprak) karşı ise öğrenme zorluğu nedeniyle hayranlıktan çok koruma güdüsüyle yaklaşmaktadır. Kızının ise bireysel hiçbir özgürlüğüne izin vermez. Hatta kızının ısrarla istemediğini belirtmesine rağmen, zorla görücü usulüyle evlendirilmesini destekler. Çocukları arasında ayırım yapması nedeniyle mükemmel bir anne olmadığı ve kutsal annelik mitinin yıkıldığı söylenebilir.

Geleneksel ailelerin özelliklerinden biri olan evin babasının son kararı vermesi ve annenin bunu kabul etmesi, görünürde kocasının sözünden çıkmayan Pembe için de geçerlidir. Pembe bazı taktiklerle hem kocasının hem de çocuklarının yaşamına etkin ve ciddi oranda müdahildir. Onların yaşam alanlarını dahi belirlemek ister. Doğa ve Fatih'in bebek odalarının boya seçimi dahi bir çatışma nedeni olarak karşımıza çıkar. Pembe için, tüm yaşam pratikleri geleneklere ve dinî inanışa uygun olmalıdır. Geleneksel aile yapılarında sıklıkla karşımıza çıkan babayla korkutmak, Pembe'nin sık başvurduğu bir taktiktir. Ayrıca çocuklarına karşı duygu sömürsü yapmak (hastalık, baş ağrısı vb. nedenlerle) en önemli silahlarından biridir. Bu şekilde hem kocasını hem çocuklarını yönetebilmektedir.

Pembe, evinin düzeninin devamı ve aile huzurunun bozulmaması için yalanlar söyleyebilmesiyle dürüstlük konusunda gelenekselden ayrılmaktadır. Pembe idare eden, çekip çeviren, her anlamda eve hâkim kişi iken "Abdullah Bey" evde gerçekleşen birçok olaydan haberdar değildir. Oysaki "Abdullah Bey", Pembe'nin yansıttığının aksine anlayışlı ve hoşgörülüdür. Pembe'nin "Abdullah Bey"nin sinirlenmesinden korkması nedeniyle olumsuz bir şey söyleyeceğinde hemen tatlı götürmesi, evde klasik bir hâl almışken, "Abdullah Bey" de bu durumu bazen sinirlenerek bazen gülerken karşılamaktadır.

Evdeki herkesin yaşamının her alanına müdahil olmaya çalışan Pembe, Doğa'yı da dönüştürmeye ve Doğa'nın aileye yakışır olmasına çabalamaktadır. Hamile olan Doğa'nın anneliğini kullanarak bebeğinin iyiliği için dua etmesini ve namaz kılmasını salık verirken toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir biçimde kadınlığını ön plana çıkarmasını da istemektedir. Fatih'in yanında Doğa'yı pijamalarla gören Pembe, "Sen hep geceleri böyle mi yatıyorsun? Gebesin diye mi?" diyerek bakışlarıyla da hem şaşırdığını hem de bu durumu onaylamadığını belli eder. Doğa'nın pasaklı olduğunu, kadınlıktan anlamadığını ve bu nedenlerle de oğlunu kaçıracağını düşünerek ona fantastik iç çamaşırları satın alır. Kadın bedenini metalaştıran, kadını erkeği mutlu edecek araç olarak gören bu yaklaşım var olan toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmekte ve yeniden üretmektedir.

Benzer şekilde kendi bedenini de metalaştıran Pembe, "Abdullah Bey"nin Alev'e olan ilgisini fark etmesi sonucu, eksikliği kendinde arar; yaşlandığını, şişmanladığını ve "Abdullah Bey"nin kendisini beğenmemesinin normal olduğunu düşünür ve bu motivasyonla yürüyüş yapmaya başlar. Belki de kendisi için yaptığı tek şeyi de beğenilme ve kaybetmeme motivasyonu ile yapmaktadır.

"Abdullah Bey" ve Alev'in birbirlerine ilgi duymaları konusunda kocasında hata görmeyen Pembe, geleneksel olarak kadınların paralı erkekleri baştan çıkardığı düşüncesiyle Alev'i suçlar. Hatta saldırganlaşarak ve genelleme yaparak şunları söyler:

"Seni arsız, namussuz kadın. Bana bak! Ben senin gibileri çok iyi bilirim. Böyle paralı adamları karılarından ayırıp yuvalarını dağıtırsınız siz".

Geleneksel bir figür olan Pembe, kadınlarla dayanışma konusunda gelenekselden ayrılır. Kendi başının belaya girmesi ve kadını erkeğe bağımlı gören bakışı, onu bu dayanışmadan uzak tutar. Kıvılcım ile şiddet gören kadınlarla ilgili konuşması, bunu net olarak gözler önüne sermektedir. Kıvılcım'ın şiddet gören kadına yardım etmesini doğru bulmayan Pembe, karı koca arasına girilmemesi gerektiğini vurgular. Kıvılcım kadına, şahit olabileceğini söyleyerek, karakola gidip şikâyetçi olmasını önerirken Pembe, "İnşallah eşinizle aranızdaki problemi en kısa sürede halledersiniz." diyerek durumu hafife alır. Ayrıca, "Ya gidecek bir yeri yoksa, sokakta kalacaksa, çocuklarını göremeyecekse ne yapar?" diyerek, şiddeti zımnen kabullenen ve kadını edilgin gören bakışını ortaya koyar.

1.2.3. Nursema

Geleneksel/muhafazakâr ailenin tek kızı Nursema, Amerika'da eğitim almış, ancak inançlarından vazgeçmemiş, başörtülü bir kadındır.

Nursema, ailesinin her buyruğuna boyun eğerek ve inancı gereği kadercidir. Öyle ki istemediği biri ile zorla evlendirilir ve sesini çıkaramaz/çıkarmaz. Bunun kaderi olduğunu düşünür ve evlenir. Düğün gecesi, annesiyle vedalaşırken sessiz ve ürkeğe "Beni bırakma." der. Annesi ise bu isteği umursamaz. Evlendiği gece, kocası tarafından hakaretlerle pencereden aşağıya atılır.

Annesi gibi, kamusal alanda yer bulamayan, eve hapsolmuş Nursema, ekonomik ve sosyal açıdan ailenin erkeklerine bağımlıdır. Bu bağımlılığın sonucunda özgüvensiz olan Nursema'nın kendini gerçekleştirebildiği tek alan hat sana-

tına ilgisidir. Annesinin izin verdiği ölçüde hat çalışır. Umut'un desteklemesiyle, çalışmalarını Umut'un arkadaşının salonunda sergilemek ister ancak annesi karşı çıkar. Bunun için bile mücadele etmek zorunda kalır ve sonunda annesi, babasının muhafazakâr otellerinden birinde sergi açmasını kabul eder. Çünkü evin babası, Pembe'nin düşündüğü gibi kızmamış ve Nursema'nın sergi açmasında bir sakınca görmemiştir.

Nursema, tek eşlilik ve sadakat konusunda da çok hassastır. Hiç tanımadığı biriyle zorla nişanlandırılmasına karşı çıkmamasına karşın, âşık olduğu Umut'la sadece nişanlı olduğu için telefonla konuşmayı bile günah ve ayıp olduğu için reddeder. Daha sonra yaşadığı şiddet dolayısıyla boşanma kararı alıp Alev'in evine sığınan Nursema, Alev'in olanlardan haberi olmayan erkek arkadaşı Umut'la ilgili sorusuna şöyle cevap verir:

“Ben onun karşısına böyle temizlenmiş, boşanmış, tüm bu olanları geride bırakmış olarak çıkmak istiyorum.” Tüm mağduriyetine rağmen kendini suçlar, kendini kirlenmiş hisseder Nursema, tüm geleneksel toplumlarda yaşayan kadınların başına geldiği gibi... Alev'in evindeki ilk gecesinde, modern ve geleneksel iki kadın arasında, geleneksel toplumlarda kadının sıkışmışlığını anlatan bir diyalog gerçekleşir:

Alev: Yarın yeni hayatının ilk günü. Heyecanlı mısın?

Nursema: Yeni hayat? (Üzüntüyle)

Alev: İsyan bayrağını açtın ya. Artık durmak yok bundan sonra.

Nursema: Bir bilinmezliğin ortasında kalakaldım Alev.

Alev: Bilinmezlik iyidir. Korkutucudur ama iyidir. Ayrıca ortada kaldığın falan da yok. Yani sen akıllı, eğitilmiş, genç bir kadınsın. Girersin bir işe, çalışırsın. Kimseye de muhtaç olmazsın.

Nursema: Kim bana iş verecek? Ben daha önce hiç çalışmadım ki.

Alev: Her şeyin bir ilki vardır. Harika hat yapıyorsun. Onları yapar, satarsın. Bir atölyede çalışırsın.”

Alev ve Nursema arasında gerçekleşen bu diyalog bize modern ve geleneksel kadının hayata bakışını da göstermektedir. Tüm yaşamı boyunca ailesinin sözünden çıkmayan, onlara bağımlı olan ve yaşamını evde sürdüren Nursema özgüvensiz ve çaresiz hissederken, kamusal alanda kendine yer açabilmiş olan Alev, umutlu bir şekilde çözümler üretmeye çalışmaktadır.

Tüm bu özellikleriyle tamamen geleneksele ait olan Nursema, dizinin ilerleyen bölümlerinde, hayatıyla ilgili kararları kendi başına alma ve ailesine karşı çıkma konusunda dönüşüme uğrar ve bu anlamda gelenekselden ayrılır.

O güne kadar ailesinin çizdiği sınırlar dışına çıkmamış/çıkamamış olan Nursema, ilk defa kendisiyle ve hayatıyla ilgili kararlar alıp, eyleme geçmiştir. İçinde bulunduğu durumdan çıkmasına yardım edenler ise daha önce sertçe yargıladığı, giyimini, yaşam tarzını eleştirdiği Alev ve Doğa'dır. Doğa ve Alev, Nursema'nın evlendirilmemesi için çabalar, ancak başarılı olamazlar. Yine de Nursema'nın başına gelen korkunç olaydan sonra (kocasının tarafından pencereden aşağıya atılması), kendisinin kurutulmak için karar vermesiyle onun hep yanında olurlar. Nursema'nın yaşadığı tüm bu olaylar onun dönüşümünü de sağlar. Bu dönüşümün sonucunda Nursema, önyargılarını kırar ve Alev'e şöyle der: “Teşekkür ederim Alev. Tabii Doğa'ya da. Sizinle ilgili daha önce düşündüğüm onca şey için çok utanıyorum.” Çünkü Nursema, başına tüm bunlar gelmeden önce Doğa'ya ve ailesine karşı sert ve yargılayıcıdır. Moderne atfedildiği hâlde, geleneksel bir kadın olarak kendisi gibi olmayanları aşağılamaktadır. Doğa'nın ailesiyle tanıştıkları akşam annesine “Bunlar böyle. Modernlik diye deliren dejenere insanlar.” der. Ancak ilerleyen zamanlarda muhafazakâr ya da modern olmak, kadınlar arasındaki dayanışmayı engellememiş ve onlar, tüm önyargılara ve ataerkil yaşam biçimine karşı birlikte mücadele etmeyi seçmişlerdir.

İnancında ve yaşam biçiminde bir şey değiştirmeden önyargılarından arınan Nursema'nın asıl dönüşümünü, ailesiyle hesaplaşırken görürüz. En küçük isteğini bile annesi aracılığıyla babasına ileten Nursema, kendi ailesini, kocasının ailesini ve Doğa'nın ailesini bir araya getirerek, onlara, yaşadığı her şeyi, “Huzurunuz bozulsun.” diyerek anlatır:

“Beni evlendirdiğiniz o gün var ya. Bu ruh hastası (kocasını işaret ederek) beni camdan aşağı attı. Ben iki gün yoğun bakımda kaldım. Beynimde ödem oldu anne. Ve siz o sırada beni bu psikopatla İtalya'da balayında sanıyordunuz. Bu kadın (kocasının annesini göstererek) benim telefonuma el koydu. Ve senin (annesini) attığın bütün mesajları bu kadın cevapladı. Ya siz beni hiç mi merak etmediniz? Bu eve geri döndüm. Çünkü hepimizin gözünün içine baka baka gerçekleri açık açık konuşmak için. Şimdi ben bu evden defolup gideceğim. Ben bu manyakla (kocasını göstererek) değil aynı evde kalmak, bundan sonra yan yana bile gelmem. (Ailesine dönerek) Sanmayın ki ama sizinle de geleceğim. Asla o eve geri dönmeyeceğim. Siz benim için bittiniz. Senin gibi bir annem yok benim. Senin gibi de bir babam yok. (Annesine) Sen sakın bana kızım deme. Şimdi hepimiz birbirinizi yiyin. (Bağırarak) O evdeki huzurun bozulsun anne biraz! (Gider).”

Pembe'nin tüm yaşamı boyunca korumaya çalıştığı düzen Nursema'nın bu isyanıyla tepe taklak olur. Bu isyan yalnızca anne babaya karşı değil, aynı zamanda var olan geleneklere ve ataerkil düzenedir. Kadının bir birey olarak bağımsızlığı konusunda hassas olan Kıvılcım ise Nursema ile gurur duymaktadır. Tüm bu olayların sonunda aralarındaki tüm farklılıklara ve önyargılara rağmen Kıvılcım'ın Nursema ile konuşması da kadınlar arasındaki dayanışmaya

vurgu yapmaktadır:

“Başına gelenlere çok üzüldüm Nursema. Gerçekten çok üzüldüm. Keşke bilseydim. Elimden geleni yapardım. Ben hiç kimsenin, özellikle kadınların şiddete maruz kalmasını kaldıramıyorum Nursema. Hele sana yapılmasını, yani içimizden, ailemizden birisine yapılmasını asla kabullenemiyorum. Niyetim sana olanları hatırlatıp, vah vah demek değil. Sadece ne kadar güçlü bir kadın olduğunu hatırlatmak. (Güçlü olduğunu düşünmesine şaşırır ve ‘Ben mi?’ der Nursema). Evet, sen Nursema. Sen benim hayatımda tanıdığım en güçlü, en cesur kadınlardan birisin. Kaderine razı gelmedin. Savaştın ve kazandın. Bundan sadece sen, ben değil, herkes o kadar çok şey öğrendi ki. Ben senin o dik duruşuna o kadar hayranım ki. Evet, biz birbirimizden çok farklıyız. Hatta ilk karşılaştığımızda birbirimizi pek sevmedik. Belki biraz önyargılı yaklaştık ama bak, şimdi yan yanayız. Hayatında hiç kimsenin sana zorla bir şey yapmasına izin verme. Olur mu Nursema? Hepimiz senin yanındayız. Hiç kimse yoksa biz varız.”

Nursema’nın yanıtı da dönüşümünün bir göstergesidir: “Allah razı olsun Kıvılcım Hanım. İnsan her gün bir şey öğreniyor. Beklemedikleriniz en zor anınızda elinizden tutuyor. Sevdikleriniz de sizi uçurumdan itiyor. Desteğiniz için çok teşekkür ederim. Beni utandırdınız.” (Geçmişteki önyargılarını kastederek.)

“Yaralarımızı birlikte saracağız.” diyen Kıvılcım ve Nursema’nın sarılması ise tüm farklı inançların, yaşam biçimlerinin ve ön yargıların kadınların bir arada olmasının ve dayanışmasının önünde bir engel olmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Medya metinleri, yalnızca hoşça vakit geçirmek için üretilmemektedir. Bu metinler, egemen kültürel söylemin yineleyicisi ve üreticisidir. Özellikle televizyon için üretilen ticari yapımlar, toplumsal ilişkileri yeniden üretmekte ve var olan sistemin devamında etkin olmaktadır.

Modern-geleneksel ikiliğinin toplumsal hayattaki yansımalarını izlediğimiz Kızılılık Şerbeti dizisinde olaylar, modern ve geleneksel olan arasındaki çatışma yüzünden düğümlenmekte ve karakterlerin dönüşümleri de bu çatışmalar sonucunda gerçekleşmektedir. İki ayrı uçta görünmekle birlikte, moderne ve geleneksele ait özelliklerin karakterlerde harmanlandığını söylemek mümkündür. Kıvılcım karakteri, baskın şekilde moderne ait iken, geleneksele ait özellikleri de taşımaktadır. Ancak geleneksele ait özellikler, yaşadığı dönüşümler nedeniyle gerçekleşmemiş, zaten özünde olan, yerleşik özelliklerdir. Dayanışma ve dürüstlük konusunda modernden ayrılmaktadır. Diğer yandan, annelik konusunda, çocukları için çok fedakâr olsa da hayattaki öncelikli amacı annelik değildir. Bu anlamda, Kıvılcım karakterinin temsiliyle, kadının birincil önceliğinin annelik olduğu söyleminin yıkıldığını söyleyebiliriz. Kıvılcım karakterinin karşıtı olan Pembe karakteri, geleneksel annelik tarifine tamamıyla uymaktadır. Öte yandan kamusal alanda yer bulsun bulmasın, -Alev hariç- dizideki tüm kadınların tek eşlilik konusundaki tavırlarıyla, geleneksel-ataerkil medya temsilleri bir kez daha yinelenmektedir. Geleneksel ailenin kadınlarının genellikle kamusal alanda karşımıza çok fazla çıkmayıp, evde konumlandırılması da var olan sistemin taşıyıcılığı konusunda medyanın işlevini göstermektedir. Sonuç olarak, ataerkil sistemin devamlılığının sağlanmasında televizyon dizilerinin rolünün de yadsınamayacağını bir kez daha yinelemekte yarar vardır.

Modern-geleneksel çatışmasında taraf tutmadan kurulan olay örgüsü ile diğer yapımlardan ayrılan Kızılılık Şerbeti dizisi, Türkiye’de sıklıkla rastlanan “yüksekten düşerek ölen kadınlar” a gönderme yapılan, Nursema’nın zorla evlendirildiği erkek tarafından pencereden atıldığı sahne nedeniyle Radyo Televizyon Üst Kurulu tarafından cezaya çarptırılmıştır. Beş kez yayın durdurma cezasının iki haftalık bölümü uygulanmış ancak, Ankara 22. İdare Mahkemesi verilen cezayı ağır bularak iptal etmiştir.

Dramatik yapıdaki olaylar, modern ve geleneksel arasındaki çatışma etrafında döner. Ancak Kızılılık Şerbeti, diğer yapımlardan ayrılarak olayların çözümlenmesinde taraf tutmaz ve kutuplaştırıcı bir dil kullanmaz. Herhangi bir görüşü empoze etmekten kaçınarak hiçbir tarafı suçlu ilan etmez. Sıklıkla rastladığımız, çatışmaların sonucunda geleneksel karakterin kazanması, Kızılılık Şerbeti dizisinde karşımıza çıkmaz. Aksine, iletişim kurularak orta yolun bulunabileceği, yalnızca siyah ve beyazın olmadığı, ortak bir alan yaratılabileceği fikri ön plana çıkar.

Karakterler, karşı karşıya gelmeler ve yaşadıkları olaylar nedeniyle dönüşmekte ancak kendi kimliklerinden ve inançlarından vazgeçmemektedir. Dönüşüm daha çok birbirini anlama, yargılamama ve destek olma üzerinden kurulmaktadır. Dizi, özellikle kadın dayanışmasını ön plana çıkararak, iki ayrı kutuptaki kadınları yan yana getirmeyi başarmıştır. Genelde popüler yapımlarda var olan cinsiyetçi söylem Kızılılık Şerbeti dizisinde de karşımıza çıksa da bu söylemin karşısında dizinin, özellikle modern kadınlarının temsiliyle karşı çıkışlarını da görürüz.

Sonuç olarak, medya metinleri, sunduğu imgelerle kimlik algılarını etkilemektedir. Popüler bir yapımların Kızılılık Şerbeti dizisinin de bundan azade olduğu söylenemez. Ancak, benzerlerinden farklı olduğunu da yukarıda belirtilen gerekçeler nedeniyle söylemek gerekir.

KAYNAKÇA

- Aydın, B., Kurt, M. ve Karbay, E. B. (2014). Kuzey ve Güney'in doğu batı ekseninde çözümlenmesi: Dizideki kadınlık, erkeklik halleri. H. Kuruoğlu ve B. Aydın (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya içinde* (155-203). Detay Yayıncılık.
- Bilgin Ülken F. ve Özüölmez, P. (2017). A critical approach to the use of feminist discourse in advertisements. E. Doğan ve E. Geçgin (Ed.), *Current Debates In Puplic Relations Cultural & Media Studies içinde* (287-311). IJOPEC Publication.
- Butler, J. (2010). Cinsiyet belası feminizm ve kimliğin altüst edilmesi. (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları.
- Connell, R.W. (1998). Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum kişi ve cinsel politika. (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2012). Pozitivist metodoloji ve ötesi. Erk Yayınları.
- Özbek, M. (2000). Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski (4. Baskı). İletişim Yayınları.
- Özön, N. (1981). Sinema ve televizyon terimleri sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Scott, J. W. (2007). Toplumsal cinsiyet: Faydalı bir tarihsel analiz kategorisi. (A.T. Kılıç, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Segal, L. (1992), Ağır çekim: Değişen erkeklikler değişen erkekler. (V. Ersoy, Çev.), Ayrıntı Yayınları.
- Uğur Tanrıöver, H. (2008). Medyada kadınların temsil biçimleri araştırması. Medya İzleme Grubu.

Burak Can KORKMAZ (b.korkmaz@hss18.qmul.ac.uk ,
ORCID: 0000-0002-7122-9289)
Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye

<https://doi.org/10.55044/meusbd.1365687>

24.09.2023

Geliş Tarihi
Submitted

17.10.2023

Kabul Tarihi
Accepted

Derleme Makalesi
Review article

YAYIN YANLILIĞI: DOSYA ÇEKMECESİ SORUNU

Özet

Bilimsel çalışmaların yazılması ve yayımlanması büyük bir öneme sahiptir. Bu sayede araştırma bulguları diğer kişilere ulaşmakta ve bilimin ilerlemesine katkı sağlayıcı gelişmelerin ortaya çıkması açısından ortam hazırlanmaktadır. Fakat bu süreçte titiz davranılması gerekmektedir çünkü etik ilkelerin takip edilmesi, çok hassas bir şekilde çalışılması gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu noktada, yayın yanlılığı sorunu son yıllarda ortaya çıkmış ve bilim dünyasını derinden etkilemiştir. Dergilerin yayımlamayı kabul ettiği makalelerin özellikleri, araştırma bulgularının belli bir noktada benzerlik göstermesi ve araştırmacıların olası ön yargılarına ilişkin tespitlerde bulunan yayın yanlılığı sorunu detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu sayede bilimsel araştırmalar açısından önemli bir tehlike unsurunun aydınlatılması sağlanacaktır. Bu makale, yayın yanlılığının sebeplerini ele almayı ve günümüzdeki durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu makalede ilk olarak araştırma, araştırmada hata ve yanlılık türleri ele alınmış, sonrasında yayın yanlılığının ayrıntılı bir şekilde açıklanarak literatür bağlamında tartışılması sağlanmıştır. Yayın yanlılığı konusu sosyal bilimler, sağlık ve tıp gibi birçok farklı alanda ele alınmaktadır. Fakat özellikle uygulamalı alanlar açısından büyük sorunlara yol açtığı tespit edilmiştir. Çok geniş bir yelpazede soruna yol açarak hem teoride hem de pratikte etkisi gözle görülür bir şekilde var olan yayın yanlılığı sorununun anlaşılması alana büyük katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Araştırma, İstatistik, Etik

PUBLICATION BIAS: FILE DRAWER PROBLEM

Abstract

Writing and publishing scientific studies is crucial. This process ensures that research findings reach other people and the environment is being prepared for the emergence of developments that will contribute to the advancement of science. However, it is critical to be meticulous in this process because following ethical principles necessitates working sensitively. At this point, publication bias has emerged in recent years and has deeply affected the scientific world. This problem, which determines the characteristics of the articles accepted for publication in journals, the similarity of research findings at a certain point, and the possible biases of the researchers, should be addressed in detail. This article aims to address the causes of publication bias and reveal its current status. The study employs a literature review method. Publication bias is addressed in many fields, such as social sciences, health, and medicine. However, it has been determined that it causes major problems, especially in applied fields. The influence of scientific research not only results in incorrect and incomplete theoretical information but also leads practitioners to unintentionally make harmful interventions in practice by using such information. Thus, understanding publication bias is essential for scientific research.

Keywords: Research, Statistics, Ethics

GİRİŞ

Bilimsel araştırma, günümüz dünyasının değişen koşulları ve var olan ihtiyaçlar göz önüne alındığında akademisyenler, politika yapımcılar ve klinisyenler gibi farklı çevrelerin gündemini oluşturan önemli bir unsurdur (Işık ve Yıldız, 2021). Yalnızca bilginin yayılmasını değil, aynı zamanda bu bilginin pratikteki kullanımını da içeren bilimsel araştırmalar, günümüz toplumlarının gelişiminde önemli bir yere sahiptir (Kılbaş ve Cevahir, 2023). Bilimsel araştırma, özellikle hastalıkların tanı ve tedavisi ile müdahalelerin güvenilirliğinin tespit edilmesi açısından kullanılmakta olup, çeşitli verilerin toplanmasında ve değerlendirilmesinde izlediği sistematik yol ile bilime katkıda bulunma amacındadır (Çaparlar ve Dönmez, 2016). Bilimsel araştırma sayesinde ortaya konulan hipotezin doğrulanması veya araştırma sorusunun yanıtlanması sonucunda herhangi bir alandaki belirli bir soruna ilişkin olarak çözüm üretilmesi sağlanır (Dinçer, 2018). Gerçek bilginin ortaya konmasını sağlayan bilimsel araştırma, farklı alanlardaki çeşitli problemlerin çözülmesi açısından hayati bir öneme sahiptir (Güneysel, 2022).

Bilimin durmaksızın gelişen ve dinamizm temelinde ilerleyen yapısı, elde edilen her yeni bilginin sonucunda daha fazlasına ulaşma olanağı ortaya koymuş ve merak duygusuyla devamlı bir araştırma içerisinde bulunan insanlık, son geldiği noktada artık uzay yolculuklarının imkanı hale gelmesi gibi daha kompleks bir sürece evrilmiştir (Işık ve Yıldız, 2021). Bilimsel araştırma, son derece karmaşık olmasının yanı sıra oldukça hızlı değişmesiyle de dikkat çekmektedir (Atzori ve Müller, 2015). Son yıllarda teknoloji ve bilimde yaşanan büyük değişimlerin sonucu olarak bilimsel araştırma daha fazla ön plana çıkmıştır (Gül, 2023). Bu açıdan bilimsel etiğe ilişkin endişeler artmış bulunmaktadır. Örneğin, Küpeli (2019) akademide yükselme için gereken puan ve kriterlerdeki artışın yanı sıra “akademik teşvik” gibi farklı uygulamalar nedeniyle dergilere gönderilmekte olan makale sayılarında ciddi bir artış yaşandığını ifade etmiştir. Benzer bir şekilde, Hayran (2021) pandemi dönemi içerisinde adını duyurmak amacıyla yöntemsel olarak zayıf ve tartışmaya açık bulguları ortaya koyan yayınlardaki artış ile birlikte bilimsel araştırma sürçlerinin göz ardı edildiğini vurgulamıştır. Bilimsel etik için ortaya çıkan bu tartışmaların yayın etiği açısından da incelenmesi büyük bir öneme sahiptir. Bilimsel etiğin önemli bir parçası olan yayın etiği, bilimsel araştırmaların yayın boyutu ile ilgili kısmını kapsamakta ve bu konuya ilişkin normlar bütünü oluşturmaktadır (Köksal, 2020).

Araştırmalar yapılarak ortaya çıkarılan bilimsel çalışmaların sonuçlarının ifade edilmesindeki amaç elde edilen yeni bulguların herkese ulaşmasını sağlamaktadır. Yani bilimsel çalışmaların yazılması sayesinde elde edilen bulgular için bir iletişim sağlanmış olmaktadır. Bu sebeple her araştırmanın yapılma ve yayımlanma aşamasında çok titiz bir çalışma gerçekleştirilmeli ve elde edilen bulgular açısından da özenli davranılmalıdır. Araştırmanın her bir aşamasında doğru bilgidен sapmadan, etik ilkeler doğrultusunda ve açık bir şekilde çalışmanın gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu unsurların göz ardı edilmesi sonucunda, elde edilen bilgileri sunma gayesi güden araştırmanın yanlış yönlendirici bir kısveye bürünme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu yanlış yönlendirici bilimsel çalışmanın sonuçlarının doğru olması da beklenemez. Bu bilimsel çalışmanın sonucu olarak finansal kaynakların yanlış kullanılması ile kayıplar ortaya çıkabilir ve daha da ötesinde yanlış kararlar verilerek insanların zarar görmesine sebebiyet verilebilir. Bu tarz durumlarla karşılaşılmasını adına araştırmada yanlışlık kavramı özenli bir şekilde ele alınmalıdır (Simundic, 2013).

Yanlışlık kavramı, herhangi bir duruma ilişkin olarak doğru değerlendirme yapılmasının engellenmesi ile karakterize olmakta ve daha çok doğrudan sapma şeklinde gözlemlenmektedir. Herhangi bir durum hakkında değerlendirmelerde bulunma noktasında bir yönelime veya eğilime sahip olma olarak da görülebilir. Araştırma açısından yanlışlık kavramı ele alınırken daha fazla derin düşünmeye ihtiyaç duyulmaktadır çünkü yanlışlık, rutin hayatta kullanıldığı basit halinden sıyrılarak çok daha fazla boyutu ifade eden bir kısveye bürünmektedir. Yanlışlık, yalnızca araştırmanın belli bir noktasında değil, araştırma sürecinin herhangi bir aşamasında ortaya çıkabilmektedir. Bununla da sınırlı kalmayarak, yanlışlık, araştırma sürecinde plan yapma, veri toplama, analiz, araştırmanın yayımlanması gibi aşamaların hepsinde ortaya çıkabilecek bir hata durumudur. Yanlışlığın, tüm araştırmalarda göz önünde bulundurularak çalışma sonuçlarının ele alınması hatalı çıkarımlardan kaçınmak adına önemlidir. Özellikle tıp ve sağlık gibi alanlarda yanlışlık durumunun göz ardı edilmesinin büyük sorunlara yol açacağı ifade edilmektedir çünkü belli bir problem durumu karşısında geliştirilen müdahaleler, yapılan yanlış çıkarımlar sonucunda uygulamaya sokulursa daha büyük sorunlar ortaya çıkabilir (Pannucci ve Wilkins, 2010). Dolayısıyla bu makale, yanlışlık türlerinden biri olan yayın yanlışlığının sebeplerini ele almayı ve günümüzdeki durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Araştırmada Hata

Araştırma için bakıldığında, genel anlamda “random hata” ve “sistematik hata” olmak üzere iki hatadan bahsedilmektedir. Random hatayı sistematik hatadan ayıran temel fark, random hatanın tesadüf eseri ortaya çıkmasıdır. Ortaya çıkan bu random hata, sonuç üzerinde büyük değişimlere sebep olmamaktadır. Random hata giderilebilirken, sistematik hata farklı yerlerde toplandığından örneklem büyüklüğü artmakta, bu nedenle sistematik hatanın sonuç üzerindeki etkisi büyük olmaktadır ve yanlışlığın düzeltilmesi sağlanamamaktadır. Yanlışlık, genel olarak sistematik hata türü üzerinden açıklanmaktadır (Bruce ve ark., 2008).

Araştırma açısından bakıldığında, yanlılıktan tam anlamıyla kaçınmak neredeyse imkânsızdır fakat yanlılığın minimuma indirilmesi, araştırmadaki gerekli unsurlara dikkat edilmesi sayesinde sağlanabilir. Bir yanlılık türünden kurtulma sağlanırken bir başkasının ortaya çıkması ihtimali mevcut olduğu için aynı anda tüm yanlılık türlerinin birlikte ve dikkatli bir şekilde göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Yanlılık, nicel ve nitel tüm araştırmalar için çalışma açısından bir risktir. Bu açıdan, her iki tür araştırma için de yanlılığın göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Yanlılık konusunda oluşan farkındalık sayesinde, araştırmada oluşabilecek potansiyel yanlılık durumlarının çok düşük düzeyde tutulması sağlanabilir (Malone, Nicholl ve Tracey, 2014).

Smith ve Noble (2014) yanlılık ve araştırma arasındaki ilişki ile birlikte araştırmada yanlılığın göz önünde bulundurulmasının neden gerekli olduğu konusunu şu maddeler ile açıklamıştır:

1. Bütün araştırmalarda yanlılık bulunmaktadır ve yanlılığın tamamen elimine edilmesi çok zordur.
2. Araştırma sürecinin yalnızca bir aşaması için değil, bütün aşamaları için yanlılık oluşması ihtimali mevcuttur.
3. Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmalarda bulunan yanlılık, çalışmanın güvenilirliği ve geçerliliğini etkileyebilir.
4. Yanlılık sonucunda çalışmanın verilerinin yanlış bir şekilde yorumlanması, uygulamada önemli sonuçlara sebep olabilir.

2. Yanlılık Türleri

Bilimsel araştırma açısından yanlılık türlerine ilişkin olarak farklı kategoriler ortaya konmakla beraber, bu kategoriler birbirleriyle büyük oranda örtüşmektedir (Malone, Nicholl ve Tracey, 2014). Simundic (2013), yanlılık türlerini dörde ayırarak açıklamayı tercih etmiştir. Aşağıda açıklanmış olan bu dört yanlılık türü, veri toplama yanlılığı, veri analizinde yanlılık, veri yorumlamada yanlılık ve yayın yanlılığıdır. Simundic tarafından ele alınmış olduğu üzere bu dört yanlılık türünün aşağıda kısaca açıklaması yapılmıştır:

1. Veri toplama yanlılığı: Bu yanlılık genellikle araştırmacının kendi kişisel inançları doğrultusunda veri toplama yöntemi seçmesiyle ortaya çıkmaktadır. Araştırmacının kapsadığı hedef kitlenin hepsine ulaşmanın imkânsız olması sebebiyle, onları temsilen küçük bir kitlenin seçilmesi gerekmektedir. Bu seçilmiş olan örneklem ile araştırmacının sonuçlarının bütün popülasyona genellenmesi sağlanır fakat örneklem, tüm evreni temsil etmediği takdirde genelleme yapılamayacaktır. Yapıldığında ise yanlış olacaktır. Belli özellikte katılımcıların fazlalığı sonucunda, asıl hedeften sapılacak ve bu katılımcı özelliği baskın çıkacaktır. Burada seçim yanlılığından bahsedilebilir. Örneğin, örneklemin çok küçük olması sonucu popülasyonun temsil edilmesi sağlanamadığında örnekleme yanlılığı ortaya çıkabilir.
2. Veri analizinde yanlılık: Araştırmacı, özellikle çalışmasının hipotezini destekleyen bulguları seçerek çalışmasına dâhil ediyorsa veya hipotezlerini destekleyecek bulgulara ulaşmak amacıyla uygun olmayan yöntemler kullanarak veriler elde ediyorsa, veri analizinde yanlılık durumunun ortaya çıkması olasıdır. Hatta, daha da ötesinde, hipotezi desteklemeye yönelik sonuçların verilmesi noktasında araştırmacının manipülasyonlara girişmeye başlaması da yanlılığa örnek olarak gösterilebilir.
3. Veri yorumlamada yanlılık: Araştırmacı, zaman zaman orijinal bulguları görmezden gelerek bunları kendi inançları doğrultusunda ve çalışmasının hipotezlerini destekleyecek şekilde yorumlama eğilimindedir. Çalışma dizaynı uygun olmamasına rağmen çalışmanın bulgularından nedenselliğe ilişkin sonuçlar çıkarmak, bu yanlılık türüne bir örnek olarak gösterilebilir.
4. Yayın yanlılığı: Kısaca özetlemek gerekirse yayın yanlılığı, bilimsel dergilerin sıklıkla istatistiksel olarak anlamlı olan bulguları içeren çalışmalarını kabul etme eğiliminde olduğunu ifade eder. Özellikle bilimsel dergilerde gözlemlenen bu yanlılık sebebiyle istatistiksel olarak anlamlı olmayan bulguların yayınlara dâhil edilmemesi sonucu literatürde birbirini tekrar eden ve yanlılığa sebep olan istatistiksel anlamlı çalışmaların artmış olduğu gibi iddialar mevcuttur. "Dosya Çekmecesi Sorunu" olarak da adlandırılan bu yanlılık türü bu makalenin devamında kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

Bir araştırma gerçekleştirilirken, yanlılığın azaltılarak minimum düzeye indirilebilmesi adına Smith ve Noble (2014), aşağıda kısa bir şekilde belirtilmiş olan önerilerde bulunmuşlardır:

1. Araştırmacıların yapılan her çalışmaya kendi inançlarını, ön yargılarını, tecrübelerini, fikirlerini ve kişisel felsefelerini yansıtma durumu her zaman göz önüne alınmalıdır.
2. Çalışmanın gerekçesinin açık olacak şekilde ve net bir biçimde açıklanması gerekmektedir.
3. Araştırmacının modelinin herhangi bir yanlılığa izin vermemesi adına, modelin çalışmanın amacına uygun seçilerek, araştırma sürecinin her aşamasında yanlılığın ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurularak araştırmacının özenle ve dikkatli bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.
4. Özellikle etik komiteler, araştırmalarda ortaya çıkabilecek yanlılığın önceden tespit edilerek açıklanmasına ilişkin olarak önemli bir görev üstlenmekte ve araştırmacıya yardımcı olmaktadır.
5. Araştırma için etik komitenin yanı sıra meslektaşlar ile araştırmaya destek sağlayanlardan alınacak dönütler de araştırmacının yanlılığını ve zayıf yönlerini azaltmaya katkı sağlayacaktır.

Buradan hareketle, çalışma yapmakta olan araştırmacılar için yanlılığı minimum düzeyde tutmaya çalışmak, araştırmadaki en önemli unsurlardan biri olarak ifade edilmektedir. Çünkü araştırmacılar yapmış oldukları çalışmalarla ilgili sonuçları ve çalışmanın güçlü yönlerini açıklamanın yanı sıra çalışmalarının sınırlılıklarına da değinerek aynı zamanda çalışmalarında bulunma ihtimali olan potansiyel yanlılık durumu hakkında okuyucular için açıklamalar sunarak onları aydınlatmalıdırlar (Malone, Nicholl ve Tracey, 2014). Araştırmadaki sınırlılıklar ile potansiyel yanlılık durumlarının göz önüne alınması, çalışma yapmakta olan araştırmacılar için araştırmadaki önemli bir etik unsur olarak belirtilmektedir. Böylelikle çalışmanın bulgularının yorumlanması ve politika yapıcılar tarafından da uygulamaya konulması gibi durumlarda, sınırlılık ve yanlılıklara dikkat edilmesi sonucunda, olası yanlılıklardan kaçınılmasına olanak sağlanabilir (Smith ve Noble, 2014).

3. Yayın Yanlılığı (Dosya Çekmecesi Sorunu)

Yayın yanlılığı sorunu, son yıllarda giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır ve bu soruna ilişkin olarak yapılan çalışmaların hızla arttığı gözlemlenmektedir (Heidweiller-Schreurs ve ark., 2019; Herrmann ve ark., 2017; Woodyard ve ark., 2023). Yayın yanlılığı sorununun ortaya çıkması, çok eskilere dayanmamakta ve bundan sadece 50 yıl öncesinden başlayan bir çabanın sonucu olarak bu sorun literatüre girmiş bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ve bu konudaki en eski kaynaklara kadar gidilerek bakıldığında, yayın yanlılığı sorununa dikkati çeken ilk araştırmacılar arasında birinin Rosenthal olduğu görülmektedir. Rosenthal (1979) özellikle meta-analiz ile herhangi bir spesifik konu üzerinde çalışma yapmak isteyen araştırmacılar açısından istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar ortaya çıkarmış çalışmaların ($p < 0.005$), meta-analiz içerisinde daha fazla yer verilerek vurgulanmasının daha olası olabileceğini ifade etmiştir. Bunun tam tersi olarak da istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar çıkarmadığı ($p > 0,05$) takdirde, çalışmaların ön yargıya bağlı olarak daha geri planda bırakılabileceğini belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle, istatistiksel olarak anlamlı bulgular içermeyen çalışmalar, istatistiksel olarak anlamlı bulgular içeren çalışmalar kadar literatürde yer almamaktadır. Açığa çıkmasına olanak tanınmayan bu çalışmalar, dosya çekmecelerine sürgün edilmektedir. Dolayısıyla istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar gösteren çalışmaların literatürde daha fazla bulunması sebebiyle bir yanlılık durumunun ortaya çıkmış olduğu Rosenthal tarafından bildirilmektedir. Çekmecelerde bırakılması sebebiyle gün yüzüne çıkarılmadığı ifade edilen bu çalışmalar ile ilgili problem durumu, “Dosya Çekmecesi Sorunu” olarak isimlendirilmektedir. Yayın yanlılığı, tüm literatür içerisindeki tamamlanmış çalışmaların araştırmaya konu olan popülasyonun temsilini doğru bir şekilde sağlayamadığı konusunda endişeleri yansıtmaktadır (Rothstein ve ark., 2005).

Yayın yanlılığı açısından meta-analiz çalışmaları değerlendirildiğinde ise araştırmaların istatistiksel sonuçlarının doğru bir şekilde ortaya konmasına rağmen meta-analiz çalışmasının hedefine ulaşmakta başarısız olacağı belirtilmektedir çünkü çalışma bulguları doğru bir şekilde sentezlense dahi bu sonuçların yanlı bir sunumunun gerçekleşmesi durumunda meta-analiz çalışmasının amacına ulaşamayacağı ifade edilmektedir. Çalışmaların gösterdikleri ortalama etki büyüklüğü ile birlikte yanlılık durumunun bulunup bulunmadığının açık bir şekilde görülebileceği vurgulanmaktadır. Bu anlamda küçük etki büyüklüğünden ziyade, daha çok büyük etki büyüklüğüne sahip çalışmaların yayımlanma eğiliminde olduğu belirtilmektedir. İlk olarak meta-analiz üzerinden gidilecek olursa gözlemlenen en temel sorunlardan biri olarak meta-analiz içerisinde daha çok literatürde bulunan çalışmaların dâhil edilmesi gibi bir eğilim bulunması sebebiyle, literatürdeki bu yayımlanmış çalışmalarda görülmekte olan her türlü yanlılık durumunun meta-analize yansımalarının kaçınılmaz bir hale geldiği ifade edilmektedir. Bu yanlılık türü yayın yanlılığı diye isimlendirilmekte ve bu yanlılık türüne bakıldığında yalnızca meta-analiz ve sistematik derleme ile sınırlı olmadığı görülmektedir (Ekmekci, 2017; Göktaş, 2018; Lin, 2020; Nakagawa ve ark., 2022; Rosenthal ve Rubin, 1988).

Yayın yanlılığı yani diğer adıyla Dosya Çekmecesi Sorunu'nun meta-analiz gibi çalışmalarda daha bariz bir şekilde görüldüğü ifade edilmektedir. Sebep olarak, literatürde bulunan çalışmaların meta-analize girmesi halinde yanlılık durumunun da meta-analize yansıtacağı öne sürülmektedir. Özetle, istatistiksel olarak anlamlı olmayan sonuçların geri planda kalması durumunda yayın yanlılığı ortaya çıkmakta ve bu durum literatürde Dosya Çekmecesi Sorunu olarak adlandırılmaktadır (Hedin ve ark., 2016; Iyengar ve Greenhouse, 1988; Møller, 2014; Rosenthal ve DiMatteo, 2001). Bu sebeplerle yayın yanlılığına daha geniş bir perspektiften bakılarak değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Glass (1982) literatürde bulunan çalışmalar açısından bir kıyaslamaya girişmek istemiştir. Bu amaçla, dergilerde yayımlanan çalışmalar ile yüksek lisans ve doktora tezleri arasında karşılaştırmalarda bulunmuştur. Yayın yanlılığına ilişkin olarak yorumlamalar yapmak istemiş, bu sebeple yayın yanlılığına ilişkin olarak iddia edilen istatistiksel olarak anlamlı bulguların literatürde daha fazla yer alıp almadığı konusunda bir araştırmaya girişmiştir. Bu noktada yüksek lisans ve doktora tezlerinde bulunan sonuçların hipotezleri hangi oranda desteklediği tespit edilmiştir. Daha sonra dergilerde yayımlanan çalışmalara bakılmış ve dergilerde yayımlanan çalışmaların yüksek lisans ve doktora tezlerindeki sonuçlara nazaran daha fazla oranda araştırmacının hipotezlerini destekler nitelikte olduğunu saptamıştır. Oran olarak ise dergilerde yayımlanan bulguların hipotezlerini destekleme konusunda, yüksek lisans ve doktora tezindeki bulguların hipotezlerini desteklemesinden standart sapmanın üçte biri oranında daha fazla olacak şekilde gözle görülür bir fark olduğu belirtilmiştir. Yani yapılan çalışmaya göre, dergilerin kabul etme oranı noktasında ve

literatürde basılı olarak bulunması açısından istatistiksel olarak anlamlı bulguların elde edilmiş olduğu çalışmalara yönelik bir eğilim olması yani Dosya Çekmecesi Sorunu ihtimal dâhilinde bulunmaktadır. Borenstein ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan açıklamalar da benzer bir şekilde, literatürdeki basılı çalışmalar açısından aynı kaygıyı güderek, istatistiksel olarak anlamlı olan çalışmalara ciddi oranda bir eğilim olduğuna ve diğerlerinin reddedilme olasılığının yüksekliğine vurgu yapmaktadır. Bu konuda, Van Aert ve arkadaşları (2019) yayın yanlılığının var olduğu konusunda fikir birliği bulunduğunu vurgulamakta fakat bu durumun farklı alanları ne ölçüde etkilediği konusunda sınırlı miktarda bilgi bulunduğunu ifade etmektedir.

Yayın yanlılığı, yani Dosya Çekmecesi Sorunu tartışılırken, daha önce de bahsedildiği üzere, bu problem durumu yalnızca meta-analiz ile sistematik derlemelere özgü bir problem değildir. Bu açıdan genel anlamda araştırma açısından kapsamlı bir perspektiften düşünmek bu konuya ilişkin değerlendirmeler yapma açısından faydalı olabilir (Card, 2012) çünkü Dosya Çekmecesi Sorunu ortaya çıktığında, çalışmalar için ciddi risk faktörleri meydana gelmektedir. Sutton (2009) benzer bir şekilde bu problem durumunun yalnızca meta-analiz gibi sınırlı bir çalışma türü açısından sorun teşkil etmediğini ve çalışmaların sentezlenmesinin zaruri olarak ortaya çıktığı bütün çalışmalar için potansiyel bir risk faktörü olarak bulunduğunu iddia etmiştir. Tweedie ve arkadaşları (2004) da aynı doğrultuda Dosya Çekmecesi Sorunu'nun araştırılmak istenen konu hakkında yapılmış olan çalışmaların elde edilmesi amaçlanan durumlar için ciddi bir sorun teşkil ettiğini vurgulamıştır. Borenstein ve arkadaşları (2009) Dosya Çekmecesi Sorunu'nu meta-analiz açısından ele alarak, örneğin araştırma yapmak isteyen bir klinisyenin de bu durumdan etkileneceğini savunmuştur. Meta-analizin yanı sıra anlatı derlemesi de etkilenmekte fakat bunun yanında uygulayıcıların da unutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Klinisyen örneğinden yola çıkılacak olursa etki büyüklüğü yüksek çalışmalara ulaşacak olan klinisyenin, aslında var olmasına rağmen basılı literatürde ele alınmamasının da bir sonucu olarak, meta-analiz ve derlemelerde kısıtlı bir şekilde verilen, istatistiksel olarak anlamsız bulgular içeren çalışmaları görmemesi sonucunda doğru bir sentez ve yoruma ulaşması açısından engellenmesi durumu ortaya çıkacaktır. Benzer bir şekilde, Afonso ve arkadaşları (2023) politika yapımcıların yanlış kararlar almasına neden olması yönüyle yayın yanlılığını vurgulamaktadır. Bu anlamda, yayın yanlılığı toplumdaki bütün bireyleri etkilemektedir.

Meta-analiz ve diğer sentez yöntemleri açısından herhangi bir yanlış yoruma mahal vermemek adına, Rothstein ve arkadaşları (2005) tarafından, yayın yanlılığı durumuna özellikle meta-analiz veya meta-analize benzer herhangi başka bir sentez yöntemi tarafından sebebiyet verilmediği ifade edilmiş, yayın yanlılığının zaten bu sentezden önce ve bağımsız olarak bulunmakta olduğu savunulmuştur. Hatta meta-analiz gibi sentez yöntemleri sonucunda bu yanlılık durumunun görülmesi ve ortaya çıkarılması sağlanmakta, bu açıdan bakıldığında sentez yöntemlerinin kendi başlarına bir sorun durumu olmadığı görülmektedir. Yani diğer bir ifadeyle, literatüre bakarak sonuç çıkarma amacı güden bütün çalışmalar açısından Dosya Çekmecesi Sorunu hâlihazırda bulunmakta, sentez yöntemleri yalnızca bu problem durumuna parmak basmaktadır. Hatta meta-analiz aynı zamanda bu problem durumunun çözülmesinde önemli bir unsur olarak bulunabilmekte çünkü sorunun çözümüne ilişkin olarak birçok yaklaşım öne sürmektedir. Bu yaklaşımlar sayesinde ilerleme kaydedilerek yayın yanlılığının tespit edilmesi ve sonucunda da gerekli yöntemin uygulanması ile kontrol edilmesi etkili bir şekilde sağlanabilir (Egger ve ark., 1997). Bu yaklaşımlar orman grafiği, huni grafiği, Rosenthal'ın güvenli N sayısı, Egger'ın doğrusal regresyon yöntemi, Orwin'in güvenli N yöntemi, Duval ve Tweedie'nin kes ve ekle yöntemi olarak literatürde en fazla bahsedilen yöntemler şeklinde verilmektedir. Bu yöntemler bulunmakla birlikte, sonuç olarak yayın yanlılığından korunma açısından meta-analizde yapılması gereken, hem yayımlanmış hem de yayımlanmamış olan bütün çalışmaların birlikte ele alınmasının sağlanmasıdır çünkü istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermeyen çalışmaların geri planda bırakılması ve yayına alınmaması ile ortaya çıkabilen bir Dosya Çekmecesi Sorunu vardır. Fakat aynı zamanda bu yayın yanlılığı durumunun meta-analizde kesin bir şekilde engellenmesi durumu olmaması sebebiyle bu bahsedilmiş olan yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerinin gözetilerek en uygun olanın uygulanması, bu yanlılık türünden uzak durulmasında etkili bir yöntem olarak literatürde bahsedilmektedir (Üstün ve Eryılmaz, 2014).

Günümüzde dergilere gönderilen makale sayısı artmış ve daha fazla etik ihlal yaşanmaya başlamıştır (Kharasch, 2021; Mousavi ve Abdollahi, 2020). Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda yayın yanlılığı ele alınması gereken önemli bir konudur. Günümüzde daha fazla araştırma yapılarak bulguların sunulması, bilimsel araştırmaların çeşitlenmesi açısından olumlu görülebilir fakat yalnızca istatistiksel olarak anlamlı çalışmalara öncelik verilmesi akademideki artan çabaları boşa çıkaracaktır. Daha da önemlisi yanlış uygulama ve müdahalelerin artarak, bunların olumsuz sonuçlara neden olması ile birlikte geri dönülemez sonuçlar ortaya çıkabilir. Örneğin, Driessen ve arkadaşları (2015) antidepresan ilaçların etkililiği konusunda yayın yanlılığı nedeniyle gereğinden fazla şekilde istatistiksel anlamlı ampirik çalışmaların ortaya çıkmasının önemli bir problem durumu olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda, Mlinarić ve arkadaşları (2017), açık olarak görülen yayın yanlılığı sorununun telafi edilmesi amacıyla güden çok sayıda bilimsel derginin ortaya çıktığını ve bunların olumsuz sonuçları yayımlamayı amaçladıklarını belirtmiştir. Bu durumda ise olumsuz sonuçlar lehine bir yanlılık durumunun ortaya çıkması ihtimali mevcuttur. Yayın yanlılığı konusunda farklı çözümler öne sürülmekte fakat yayın yanlılığı günümüzde hâlâ tartışmalı bir konu olarak varlığını sürdürmektedir.

SONUÇ

Bilimsel çalışmalar günümüzde büyük bir önem kazanmıştır. Hem teorik anlamda bilgi akışının sağlanması noktasında hem de pratikte uygulamaların sağlıklı bir şekilde yürütülmesi açısından bilimsel çalışmalara güvenilmektedir. Fakat araştırmada hata her zaman göz önüne alınması gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, literatürde göz ardı edilen fakat bilimsel araştırma açısından büyük bir risk teşkil eden yayın yanlılığı, diğer adıyla Dosya Çekmecesi Sorunu giderek yaygınlaşmaktadır. Yayın yanlılığı ile ifade edilen istatistiksel olarak anlamlı sonuçların yayımlanmasına bilim dünyasında öncelik verilmesi durumu, literatürde birçok çalışma tarafından tespit edilmiştir (Borenstein ve ark., 2009; Ekmekci, 2017; Hedin ve ark., 2016; Herrmann ve ark., 2017; Lin, 2020; Mlinarić ve ark., 2017). Yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları ile dergiler tarafından kabul edilen makaleler açısından, bulguların istatistiksel olarak anlamlılıkları noktasında görülen farklılık ve olası yanlılık durumu, bilim dünyası için dikkate alınması gereken bir uyarı olarak Glass (1982) tarafından ifade edilmiştir. Günümüzde de bu durumun devam ettiği yönünde endişeler mevcuttur. Hırs ve bilgisizlik sebebiyle gerçekleştirilen etik dışı davranışların, günümüz dünyasında artış göstermemesi adına her dönem ortaya çıkmış olan etik dışı davranış trendinin tespit edilerek bilim çevrelerince tedbirlere başvurulması faydalı olacaktır. Fakat bunun gerçekleştirilebilmesi için öncelikle bu çalışmanın alandaki eksikliği gidermek üzere yayın yanlılığını açıklamaya benzer olarak, diğer etik dışı davranışların da dönemin şartlarına ve taşıdığı risklere uygun olarak ele alınması, bilimsel araştırmaların sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi açısından literatüre katkı sağlayabilir.

Nitelik anlamında benzer olan çalışmalara sonuçları yönüyle değer atfedilmesi yalnızca araştırmaların güvenilirliğini değil aynı zamanda araştırmacıların tutumunu da etkileyebilir. Sonuç olarak, yayın yanlılığı çok geniş yelpazede sonuçlar ortaya koyan ve çok farklı kesimleri etkileyebilen önemli bir konudur. Günümüzde artan bilimsel dergi ve araştırma sayısı ile birlikte çok daha fazla kritik hâle gelmiş olan yayın yanlılığı konusunda yapılan çalışmalar, yayın yanlılığının spesifik alanlardaki etkilerine odaklanmaktadır. Daha çok tıp ve sağlık gibi alanları hedefleyen bu çalışmalar, önemli ve gereklidir. Fakat benzer çalışmaların diğer alanlar için de gerçekleşmesi faydalı olabilir.

Geçmiş dönemlerde daha az bilimsel dergi bulunması sebebiyle daha seçici ve göz önünde bir süreç yaşandığı söylenebilir. Fakat günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi ve globalleşen dünyada bilginin anlık olarak elde edilebilmesi bilimsel araştırmaların da çehresini değiştirmiştir. Değişen ve gelişen günümüz dünyasında, elektronik olarak basılan bilimsel dergiler artmış ve bir yıl içinde birçok cilt basılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla kontrol edilmesi bir yana, takip edilmesi dahi güç olan bilimsel araştırmaların bilgi birikimini artırması önemlidir fakat artan bu bilgi birikiminin yanlış yönlendirmelere sebebiyet vermesi çok büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yanlış uygulamaların ortaya çıkaracağı zarar durumu konusunda politika yapıcılar başta olmak üzere alan uzmanlarının yayın yanlılığına dikkat etmesi büyük bir öneme sahiptir. Bu anlamda, sadece istatistiksel olarak anlamsız sonuçları yayımlama amacını güden dergilerin, yayın yanlılığı konusunda farkındalık oluşması açısından değerli bir çabaya giriştikleri ifade edilebilir. Fakat kısa dönemde etkili olabilecek ve farkındalık oluşturabilecek bu girişimlerin uzun dönemde devam etmesi önemlidir. Bu çabaların yayılması yolu ile bilim çevrelerince standartların oluşturulması faydalı olabilir. Sonuç olarak, günümüzün hızla değişen koşulları yayın yanlılığı için önlemler alınmasını gerekli kılmaktadır. Yalnızca araştırmacıların değil aynı zamanda politika yapıcıların da uygulamaya etkisi açısından göz önünde bulundurması gereken yayın yanlılığı, günümüz için önemli bir sorun teşkil etmekte, bilimsel araştırmaların denetimi açısından etik standartların oluşturulmasının yayın yanlılığını azaltacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Afonso, J., Ramirez-Campillo, R., Clemente, F. M., Büttner, F. C., & Andrade, R. (2023). The perils of misinterpreting and misusing “publication bias” in meta-analyses: An education review on funnel plot-based methods. *Sports medicine*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s40279-023-01927-9>
- Atzori, M., & Müller, H. (2015). Control capabilities of myoelectric robotic prostheses by hand amputees: A scientific research and market overview. *Frontiers in systems neuroscience*, 9, 162. <https://doi.org/10.3389/fnsys.2015.00162>
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. & Rothstein, H. R. (2021). *Introduction to meta-analysis*. John Wiley & Sons.
- Bruce, N., Pope, D., & Stanistreet, D. (2018). *Quantitative methods for health research: a practical interactive guide to epidemiology and statistics*. John Wiley & Sons.
- Card, N. A. (2015). *Applied meta-analysis for social science research*. Guilford Publications.
- Çaparlar, C. Ö. & Dönmez, A. (2016). Bilimsel araştırma nedir, nasıl yapılır. *Turk J Anaesthesiol Reanim*, 44(4), 212-218. <https://doi.org/10.5152/TJAR.2016.34711>
- Diñçer, S. (2018). Content analysis in scientific research: Meta-analysis, meta-synthesis, and descriptive content analysis. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 7(1), 176-190. <https://doi.org/10.14686/buefad.363159>
- Driessen, E., Hollon, S. D., Bockting, C. L., Cuijpers, P., & Turner, E. H. (2015). Does publication bias inflate the apparent efficacy of psychological treatment for major depressive disorder? A systematic review and meta-analysis of US National Institutes of Health-funded trials. *PLoS one*, 10(9) e0137864. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0137864>
- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M., & Minder, C. (1997). Bias in meta-analysis detected by a simple, graphical test. *British Medical Journal*, 315(7109), 629. <https://doi.org/10.1136/bmj.315.7109.629>
- Ekmekci, P. E. (2017). An increasing problem in publication ethics: Publication bias and editors' role in avoiding it. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 20, 171-178. <https://doi.org/10.1007/s11019-017-9767-0>
- Glass, G. V. (1982). Meta-analysis: An approach to the synthesis of research results. *Journal of Research in Science Teaching*, 19(2), 93-112.
- Gül, Y. E. (2023). Bilimsel araştırmalarda yaklaşım ve tasarıma kuramsal bir bakış. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(1), 53-62.
- Güneysel, Ö. (2022). Yayın etiği ve plagiarizm. *Anatolian Journal of Emergency Medicine*, 5(3), 149-152. <https://doi.org/10.54996/anatolianjem.1159676>
- Hayran, O. (2021). İnfodemioloji, dijital epidemiyoloji ve metabilim: İnsanın insanı, bilimin insanı aldatması nasıl önlenir?. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 6(3), 322-330. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.947591>
- Hedin, R. J., Umberham, B. A., Detweiler, B. N., Kollmorgen, L., & Vassar, M. (2016). Publication bias and nonreporting found in majority of systematic reviews and meta-analyses in anesthesiology journals. *Anesthesia & Analgesia*, 123(4), 1018-1025. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000001452>
- Heidweiller-Schreurs, C. A. V., Korevaar, D. A., Mol, B. W. J., Bax, C. J., de Groot, C. J., de Boer, M. A., & Bossuyt, P. M. (2019). Publication bias may exist among prognostic accuracy studies of middle cerebral artery Doppler ultrasound. *Journal of Clinical Epidemiology*, 116, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2019.07.016>
- Herrmann, D., Sinnott, P., Holmes, J., Khan, S., Koller, C., & Vassar, M. (2017). Statistical controversies in clinical research: Publication bias evaluations are not routinely conducted in clinical oncology systematic reviews. *Annals of Oncology*, 28(5), 931-937. <https://doi.org/10.1093/annonc/mdw691>
- Işık, A. & Yıldız, K. (2021). Bilimsel araştırmalarda etik dışı davranışların nedenleri ve çözüm önerileri. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 3(5), 1-14. <https://doi.org/10.46423/izujed.830639>
- Iyengar, S., & Greenhouse, J. B. (1988). Selection models and the file drawer problem. *Statistical Science*, 109-117.
- Kharasch, E. D. (2021). Scientific integrity and misconduct-yet again. *Anesthesiology*, 135(3), 377-379. <https://doi.org/10.1097/ALN.0000000000003916>
- Kılbaş, E. P. K., & Cevahir, F. (2023). Bilimsel araştırmalarda örneklem seçimi ve güç analizi. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.34084/bshr.1217279>
- Köksal, M. F. (2020). Bilim dünyamızın kanayan yarasında yeni icatlar veya adı konulmamış yayın etiği ihlalleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 209-218. <https://doi.org/10.18037/ausbd.700346>
- Küpeli, S. (2019). Sağlık bilimlerinde araştırma ve yayın etiği. *Cukurova Medical Journal*, 44(1), 232-240. <https://doi.org/10.17826/cumj.461293>
- Lin, L. (2020). Hybrid test for publication bias in meta-analysis. *Statistical methods in medical research*, 29(10), 2881-2899. <https://doi.org/10.1177/0962280220910172>
- Malone, H., Nicholl, H., & Tracey, C. (2014). Awareness and minimisation of systematic bias in research. *British Journal of Nursing*, 23(5), 279-282. <https://doi.org/10.12968/bjon.2014.23.5.279>

- Mlinarić, A., Horvat, M., & Šupak Smolčić, V. (2017). Dealing with the positive publication bias: Why you should really publish your negative results. *Biochemia medica*, 27(3), 447-452. <https://doi.org/10.11613/BM.2017.030201>
- Mousavi, T., & Abdollahi, M. (2020). A review of the current concerns about misconduct in medical sciences publications and the consequences. *DARU Journal of Pharmaceutical Sciences*, 28, 359-369. <https://doi.org/10.1007/s40199-020-00332-1>
- Møller, A. M. (2014). Digging for evidence: Is the answer available?. *Trends in Anaesthesia and Critical Care*, 4(5), 133-137. <https://doi.org/10.1016/j.tacc.2014.04.010>
- Nakagawa, S., Lagisz, M., Jennions, M. D., Koricheva, J., Noble, D. W., Parker, T. H. ... O'Dea, R. E. (2022). Methods for testing publication bias in ecological and evolutionary meta-analyses. *Methods in Ecology and Evolution*, 13(1), 4-21. <https://doi.org/10.1111/2041-210X.13724>
- Pannucci, C. J., & Wilkins, E. G. (2010). Identifying and avoiding bias in research. *Plastic and reconstructive surgery*, 126(2), 619. <https://doi.org/10.1097/PRS.0b013e3181de24bc>
- Rosenthal, R. (1979). The file drawer problem and tolerance for null results. *Psychological bulletin*, 86(3), 638. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.86.3.638>
- Rosenthal, R., & Di Matteo, M. R. (2001). Meta-analysis: Recent developments in quantitative methods for literature reviews. *Annual review of psychology*, 52(1), 59-82. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.59>
- Rosenthal, R., & Rubin, D. B. (1988). Selection models and the file drawer problem: Comment: assumptions and procedures in the file drawer problem. *Statistical Science*, 3(1), 120-125.
- Rothstein, H. R., Sutton, A. J., & Borenstein, M. (2005). Publication bias in meta-analysis: Prevention, assessment and adjustments, 1-7. <https://doi.org/10.1002/0470870168>
- Simundic, A. M. (2013). Bias in research. *Biochemia medica*, 23(1), 12-15. <https://doi.org/10.11613/BM.2013.003>
- Smith, J., & Noble, H. (2014). Bias in research. *Evidence-based nursing*, 17(4), 100-101. <http://dx.doi.org/10.1136/eb-2014-101946>
- Sutton, A. J. (2009). Publication bias. *The handbook of research synthesis and meta-analysis*, 2, 435-452.
- Tweedie, R. L., Smelser, N. J., & Baltés, P. B. (2004). Meta-analysis: Overview. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 9717-9724.
- Üstün, U. & Eryılmaz, A. (2014). Etkili araştırma sentezleri yapabilmek için bir araştırma yöntemi: Meta-analiz. *Eğitim ve Bilim*, 174(39), 1-32. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3379>
- Van Aert, R. C., Wicherts, J. M., & Van Assen, M. A. (2019). Publication bias examined in meta-analyses from psychology and medicine: A meta-meta-analysis. *PloS one*, 14(4), e0215052. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215052>
- Woodyard, K. C., Hogan, E., Dembinski, D. R., Madzia, J., Guyton, L., Janowak, C. F. ... Gobble, R. M. (2023). A review of meta-analyses in plastic surgery: Need for adequate assessment of publication bias. *Journal of Surgical Research*. <https://doi.org/10.1016/j.jss.2023.06.052>

Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN (endergurgen@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-1654-3005)
Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Orhan OZGÜVEN (orhan.ozguven@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-0863-5185)
Bağımsız Araştırmacı, Singapur-Singapur

Doç. Dr. Mehmet Nasih TAĞ (tag@mersin.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8605-280X)
Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

02.10.2023

Geliş Tarihi
Submitted

17.10.2023

Kabul Tarihi
Accepted

Araştırma Makalesi
Research article

<https://doi.org/10.55044/meusbd.1369817>

YÖNETİCİ SEZGİSİ YERİNE ALGORİTMA: ALGORİTMİK İŞ YÜKÜ DAĞITIM KARARLARININ BİREYSEL PERFORMANSA ETKİSİ

Özet

İş yükünün çalışanlar arasında hakkaniyete uygun bir şekilde dağıtımı, örgütsel ve yönetsel adaletin önemli bir parçasıdır. Bu çalışmanın amacı, iş yükü dağıtım kararlarında yönetici sezgisi yerine matematiksel bir algoritma kullanımının işgücü performansına etkisini incelemektir. Bu amaçla geliştirilen 0-1 tamsayılı programlama modeline göre iş yükü dağıtımının işgücü performansını artıracığı varsayılmaktadır. Bu varsayımı test etmek için tasarlanan randomize kontrollü bir deney büyük bir limanın konteyner terminalinde uygulanmıştır. Terminalde çalışan işçilerin yarısı olan 45 operatör (deney grubu) 0-1 tamsayılı programlama yöntemine göre, diğer yarısı olan 45 operatör (kontrol grubu) ise yönetici sezgisine dayalı olarak bir ay boyunca üç görev arasında (RTG, RS ve ES konteyner saha ekipmanları) rotasyona tabi tutulup performansları izlenmiştir. Toplanan verilere uygulanan regresyon analizi, deney grubundaki çalışanların performansının kontrol grubunda olan çalışanların performansına göre önemli ölçüde yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, organizasyonlarda verilen dağıtım kararlarında matematiksel bir algoritma kullanımının dağıtımsal adaleti veya adalet algısını etkileyeceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Adil iş yükü dağıtımı, 0-1 tamsayılı programlama, İşgücü performansı, İşgücü rotasyonu, Konteyner terminal operasyonu planlaması.

MANAGERIAL INTUITION VS. ALGORITHM: THE EFFECT OF ALGORITHMIC WORKLOAD ALLOCATION ON LABOR PERFORMANCE

Abstract

Equitable distribution of workload among employees is an important part of organizational and managerial justice. The aim of this study is to examine the effect of using a mathematical algorithm instead of manager intuition in workload distribution decisions on workforce performance. We argue that workload allocation according to the 0-1 integer programming model developed for this study would increase labor performance. A randomized controlled trial designed to test this argument was implemented in the container terminal of a large seaport. Half of the workers (treatment group) employed in the terminal were rotated between three tasks for a month based on the 0-1 integer programming method. The other half (control group) were also rotated between the same tasks based on managerial intuition. We measured the performance of individual workers in both groups for all working days in a month. Regression analysis applied to the collected data shows that the performance of the employees in the treatment group was significantly higher than the performance of the employees in the control group. This result shows that the use of a mathematical algorithm in distribution decisions made in organizations would affect distributive justice and the perception of justice.

Keywords: Fair workload allocation, 0-1 integer programming, labor performance, Job rotation, Container terminal operations planning.

GİRİŞ

Otomasyon teknolojisindeki son gelişmelere rağmen işgücü, organizasyonlar için hala en kritik girdiler arasında yer almaktadır. Bu husus, özellikle işgücü yoğunluğu yüksek üretim teknolojisi kullanan ve hizmetler sektöründe faaliyet gösteren organizasyonlar için geçerlidir. Dolayısıyla, işgücünün etkin bir şekilde motive edilmesi bireysel ve örgütsel performansın en ciddi belirleyicileri arasında yer almaktadır.

İş motivasyonunun içsel ve dışsal olmak üzere iki temel belirleyicisi bulunmaktadır. Ancak bu unsurlar her işte aynı oranda bulunmamaktadırlar. Örneğin, yol, meydan vb. kamusal alanların temizliğinde çalışan işçilerin motivasyon kaynağı büyük oranda dışsaldır. Bu tür işlerde, yapılan işin verdiği hazdan ziyade, bu iş karşılığında kazanılan finansal getiri bir işçiyi çalışmaya devam etmek için motive etmektedir. Bir işte içsel motivasyon kaynaklarının yetersiz olması durumunda, yönetim ücret, taltif (görevde yükseltme), çalışma ortamı ve iş yükü dağıtımı gibi dışsal motivasyon kaynaklarını uygun bir şekilde tasarlayarak çalışanların motivasyonunu canlı tutabilir. Ancak çalışanlar bu tür araçların yeterliliğini sosyal bir ortam içinde göreceli bir şekilde değerlendirmektedir.

Organizasyonlarda en sık verilen kararlardan biri görevlerin çalışanlar arasında dağıtımın nasıl yapılması gerektiği kararıdır. Bir çalışanın yaptığı iş (görev), bu çalışanın iş tatmini ve dolayısıyla motivasyonunu belirleyen en önemli faktörlerden biridir (Janssen, 2001). Bir işte ücretlendirme iş yüküne bağlı olmadığında çalışanlar, farklı iş yükü içeren ve dolayısıyla farklı düzeyde efor (katkı) gerektiren görevlere adil bir şekilde dağıtılmayı bekler. Çoğu zaman bu tür dağıtım kararları yönetsel sezgiye dayalı olarak yapılmaktadır. Son zamanlarda, organizasyonlarda verilen iş yükü dağıtım kararlarında makine (algoritma) kullanımının gittikçe arttığı bilinmektedir (Claire vd., 2023). Ancak çalışanların algoritmik dağıtım kararlarına nasıl reaksiyon gösterdiklerine dair yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, sezgisel bir yöntem yerine dağıtım adaletini optimize etmeyi amaçlayan algoritmik bir yöntem ile yapılan görev dağıtımının çalışanların iş performansını nasıl etkilediğini incelemektir.

Bu araştırma sorusunda adil bir görev dağıtımının iş motivasyonunu etkileyeceği varsayılmaktadır. Bu varsayımı desteklemek için bir teoriye ihtiyaç vardır. Adams'ın hakkaniyet teorisine (Adams, 1963) göre bir çalışan, bir işten elde ettiği kazanımların aynı işe sağladığı katkıya oranını, aynı ya da benzer koşullarda çalışan başkalarının kazanım-katkı oranları ile karşılaştırır. Her çalışan hakkaniyete uygun bir muamele tercih ettiği için, bu oranlar arasında bir denge (eşitlik) olmasını bekler. Dengesizliğin var olması durumunda bir çalışan kazanım miktarını değiştirerek denge sağlaması mümkün değilse, bu çalışan katkı miktarını değiştirmek suretiyle oranlar arasında bir denge sağlamaya çalışacaktır¹.

Bir organizasyon farklı içeriğe sahip ve çeşitli kabiliyetler gerektiren türlü işler içerir. Bu işler içeriklerine göre genelde sınıflara ayrılır. Aynı sınıf içine giren işlerde önemli bir dışsal motivasyon kaynağı olan ücret, genellikle bireyler arasında önemli bir farklılık göstermemektedir². Ancak, bir işin içerdiği iş yükü, işin içerdiği risk, gerektirdiği efor, fiziki çalışma koşulları ve önceden tahmin edilemeyen iş miktarındaki dalgalanmalar gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bir görev dağıtım kararına bağlı olarak (örneğin, bir gün ya da hafta için yapılan görevlendirme kararına bağlı olarak) çalışanların sorumlu olacağı iş yükünün farklı olması beklenmektedir. Bu durumda kısa vadede (bir görev periyodu süresince) kazanım-katkı oranları arasında çoğu zaman dengesizlik kaçınılmaz olacaktır.

İş yükü dağıtım problemi literatürde farklı açılardan ele alınmaktadır. Üretim yönetimi (yöneylem araştırması) alanındaki literatüre bakıldığında, çoğu araştırmacının çalışanlar ile görev arasında optimum eşleştirmeye dayalı maliyet minimizasyonuna odaklandığı görülebilir. Bu amaçla, kombinatoriyal optimizasyon, doğrusal programlama ya da 0-1 tamsayı programlama gibi algoritmik optimizasyon tekniklerine dayalı modeller geliştirilmiştir (Örneğin bkz. Battarra vd., 2021; Borba ve Ritt, 2014; Pereira ve Ritt, 2023). Maliyet önemli bir kriter olmasına rağmen, genel performansı belirleyen başlıca faktör değildir. Bu yüzden son yıllarda iktisat, üretim yönetimi ve örgütsel davranış gibi alanlarda iş yükü dağıtım kararlarının çalışanlar tarafından nasıl algılandığına ve özellikle iş yükü dağıtımındaki adaletin performans üzerindeki etkisine dair ilginin arttığı görülmektedir (Örneğin bkz. Bertsimas, Lulli ve Odoni, 2011; Claire vd., 2023). Bu doğrultuda ortaya konan bazı formal optimizasyon modellerinde iş yükü adaleti, çalışanlar arasında iş yükü farklılığını minimize eden bir objektif fonksiyonu ya da iş yükü için alt ve üst limit belirleyen birtakım kısıtlar ile sağlanmaktadır (Ye, Zhang ve Dekker, 2017). Bu tür modellerde, iş yükü adaleti çoğunlukla çalışanları farklı işler arasında rotasyona tabi tutarak sağlanmaktadır (Corominas, Pastor ve Rodriguez, 2005; Ernst, Jiang, Krishnamoorthy ve Sier, 2004). Rotasyon, bir departman içindeki çalışanların düzenli aralıklarla (ör. bir gün ya da bir hafta) farklı görev veya işler arasında kaydırılmalarına dayanan bir insan kaynakları uygulamasıdır. Bu uygulama ile yukarıda bahsedilen kazanım-katkı oranları arasındaki dengesizliği göreceli olarak uzun bir vadede gidermek mümkün olmaktadır. Aslında potansiyel olarak adaleti sağlayan mekanizma iş rotasyonu

¹ Dengesizliğe (adaletsizliğe) karşı bir diğer reaksiyon işi ya da organizasyonu terk etmektir.

² Ücretin kısmen veya tamamen bireysel performansa bağlı olduğu durumlar yaygın olmakla beraber, bu varsayım iş hayatındaki uygulamaların çoğu ve bu çalışmanın kapsamı ile tutarlıdır.

uygulanması değildir. Bir çalışan, rotasyonun her defasında ortalamanın çok üzerinde iş yükü olan bir göreve atanabilir. Dolayısıyla, iş rotasyonunun varlığından ziyade, bu uygulamanın amacı kritik bir öneme sahiptir. Adil iş yükü dağıtımı, örgütsel ve yönetsel adaletin önemli bir parçasıdır (Cohen-Charash ve Spector, 2001; Colquitt, Conlon, Wesson, Porter ve Ng., 2001). Bu yüzden adil iş yükü dağılımının bireysel ve örgütsel sonuçlarına dair birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Bu araştırmalar, adil iş yükü dağıtımı ile iş performansı gibi önemli birtakım çıktılar arasındaki ilişkinin altında yatan mekanizmalara dair önemli ipuçları vermektedir. Bu konu ile ilgili yapılan ampirik çalışmalara göre, iş yükü dağılımına ilişkin çalışanlar tarafından algılanan adalet yükseldikçe, çalışanların işten kaynaklanan stres düzeyleri azalmakta ve bunun sonucunda iş tatmin düzeyleri ve örgütsel bağlılıkları artmaktadır (Cesani & Steudel, 2005; Eiselt & Marianov, 2008; Podsakoff, LePine & LePine, 2007). Bunun dışında, iş yükü dağıtım kararları şeffaf, tutarlı ve tarafsız bir karar süreci ile alındığında, çalışanların iş yükünden kaynaklanan şikayetleri azalırken, yönetime olan güvenleri, örgütsel bağlılıkları ve sonuç olarak iş performansları artmaktadır (Kim vd., 2021). Diğer taraftan, yönetimin adaletsiz olduğuna dair algı yükseldiğinde, özellikle iyi yetişmiş ve istihdam olanakları yüksek çalışanların işten çıkma eğilimi artmaktadır (Hull, 2006). Dolayısıyla bir yönetici, uzun vadede kazanç-katkı oranları arasında bir denge (adalet) sağlama amacını gözeterek iş rotasyonu kararlarını verebilir. Çoğu organizasyonda bu tür kararlar yönetsel sezgiye dayalı verilmektedir. Ancak, belirli bir dönemde ortaya çıkabilecek iş yükünün belirsiz olması ve farklı içerikteki görev ve işçi sayısının yüksek olması durumunda karar problemi son derece karmaşık hale gelmektedir. Sezgiye dayalı görev dağıtım kararları, büyük ölçüde subjektif olduğu için çalışanların dağıtım adaletine ilişkin algılarını ve dolayısıyla performanslarını olumsuz etkileyebilmektedir (O'Meara, Jaeger, Misra, Lennartz, & Kuvaeva, 2018). Bu durumda kararların sezgisel bir yöntem ile verilmesi yerine algoritmik bir metot kullanılarak verilmesi durumunda kazanç-katkı oranları arasında hedeflenen dengeyi sağlamak daha kolay olacağı gibi çalışanların kararlara olan güveni de artacaktır. Böylece çalışanların görev dağılımına ilişkin algıladıkları adalet düzeyi ve bu sayede iş performansı artacaktır.

Bu ilişkiyi test etmek için büyük bir limanın konteyner terminali araştırma sahası olarak kullanılmıştır. Terminalde çalışan işçilerin yarısı yönetsel sezgiye dayalı olarak bir ay boyunca Rubber Tyred Gantry Crane (RTG), Reach Stacker (RS) ve Empty Stacker (ES) konteyner elleçleme ekipmanlarına atanmış ve işçilerin diğer yarısı bu çalışmada geliştirilen ve iş yükü dağıtım adaletini optimize eden 0-1 tamsayılı programlama modeline dayalı verilen kararlar doğrultusunda yine aynı ay boyunca ve aynı zaman diliminde RTG, RS ve ES ekipmanlarında çalıştırılarak liman sahasında konteyner elleçleme operasyonunda görev almışlardır.

Her iki gruptaki işçilerin performansları objektif bir kriter kullanılarak (işgücü verimliliği) 31 gün boyunca ölçülmüştür. Bu verilere uygulanan regresyon analizi, 0-1 tamsayılı programlama yöntemine göre rotasyonun yapıldığı grubun performansının diğer grubun performansına göre önemli ölçüde yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, organizasyonlarda iş yükü dağıtım kararlarının, hem bireysel hem de örgütsel performansı nasıl etkilediğine ilişkin literatüre önemli katkı sunmaktadır.

Bu makalenin geri kalan kısmında öncelikle araştırmanın yapıldığı sahanın özellikleri açıklanacaktır. Daha sonra, geliştirilen optimizasyon modeli verilecektir. Takip eden bölümde araştırmanın veri toplama ve analiz metodu açıklanacaktır. Sonraki bölümlerde araştırmanın sonuçları sunulup tartışılacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Konteyner Terminali Kavramı, Fonksiyonları ve Kullanılan Ekipmanlar

Konteyner, özellikle denizyolu taşımacılığı bağlantılı karma taşımacılıkta yüklerin taşınması için kullanılan, üst üste istiflenerek hem taşıma aracında hem de depolama alanlarında yerden kazanılmasını sağlayan, uluslararası belirlenmiş standart ebatlardaki taşıma kaplarıdır (Gökmoğol, 2021). Konteynerler'in standart ölçülerde olması, küresel ticaret ağları içerisinde ürünlerin hareket ettiği bütün limanlarda aynı ekipmanların kullanılabilmesine olanak tanırken, karma taşımacılıkta yüklerin daha hızlı yükleme ve boşaltma yapılabilmesi açısından da son derece büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Güler, 2008).

Konteyner terminalleri, limanların hinterlandından karayolu veya demiryoluyla gelen yüklerin, liman sahasına boşaltılması ve gemilere yüklenmesi ile, gemilerden boşaltılan yüklerin yine karayolu ve demiryolu taşıma araçlarına yüklenecek, liman hinterlandında yer alan son noktaya ulaştırılması için bir aktarma işlevi gören, maliyet odaklı tesislerdir (Güler, 2008). Yüklerin liman sahasındaki elleçleme faaliyetleri ve bekleme süreleri önemli maliyet kalemi oluşturduğundan, yüklerin yükleme ve boşaltma faaliyetlerinin en hızlı ve hasarsız şekilde gerçekleştirilerek liman sahasından alıcıya gönderilmesi gerekmektedir. Konteynerlerin elleçlenmesinde kullanılan ekipmanlar, kullanılacak yerlere göre farklılıklar göstermekte olup, her bir ekipmanı kullanacak operatörün de kullanma becerisine ve ehliyetine sahip olması gerekmektedir.

Liman içi konteyner elleçleme sahalarında kullanılan ekipmanlar dört ana grupta toplanabilir (Tümiş, 2008): Gemi operasyon ekipmanları, CFS (Container Freight Station) operasyon ekipmanları, Liman içi aktarma araçları ve Saha operasyon ekipmanları, Gemi operasyon ekipmanları, düşük iş hacimli limanlarda, gemilerden liman sahasına

veya liman sahasından gemilere yükleme boşaltma yapan elleçleme araçlarıdır. CFS operasyon ekipmanları ise, liman sahasındaki konteynerler içindeki yüklerin sahaya çıkartılması veya sahadaki yüklerin konteyner içine yerleştirilmesinde kullanılan ekipmanlardır. Liman içi aktarma araçları ise gemilerden tahliye edilen konteynerlerin, istifleme veya CFS sahasına; istifleme sahasından gemiye yüklenmek üzere gemi yükleme alanına taşıyan ekipmanlardır. Son olarak, Saha operasyon ekipmanları ise yüksek elleçleme hacmine sahip limanlarda kullanılan, yüklerin gemiye yükleme ve boşaltılmasını sağlarken, liman sahasında da elleçleme kabiliyetine sahip araçlardır. Bu çalışmada, konteyner saha operasyonlarında kullanılan üç ekipmanı (RTG, RS ve ES) kullanan operatörlerin, iş yükü dağılımlarına göre verimliliklerinin ölçülerek, ekipmanların kullanım zorluk derecelerinden kaynaklı işgücü verimliliklerinde farklılık olup olmadığı ölçülmüştür.

Bu araştırmada RTG, RS ve ES ekipmanlarının seçilmesindeki en önemli etkenler, bu üç ekipmanın liman sahasında konteynerlerin elleçlenmesinde kullanılan en temel ekipman olmalarıdır. Bu üç ekipman, konteyner elleçlemede benzer işleri yapsalar da her birinin kullanıldıkları yerlerin ve operatörler için kullanım zorluğu farklılıklarından dolayı operatörler arasında tercih edilmeme durumu meydana gelebilmektedir. Konteyner saha operasyon ekipmanlarından olan RTG, RS ve ES'nin genel özellikleri ve tercih edilip edilmeme nedenleri şu şekilde özetlenebilir (Tümiş, 2008).

- Rubber Tyred Gantry Crane (RTG): RTG, yüksek kapasiteli limanlarda, ağır tonajlı konteynerlerin gemiden sahaya, sahadan gemiye ve sahadan taşıyıcı araçlara yüklenmesi için kullanılan bir vinçtir. Lastik tekerler üzerinde hareket etmesiyle, saha içerisinde sınırlı da olsa, konteyner istiflerinin etrafında hareket edebilir. Ekipman, yedi sıralı ve altı katlı olacak şekilde konteynerleri istifleyebilir. Ekipmanın kullanım zorluğu, operatörün ekipmanı kullanırken sürekli aşağı doğru bakıyor olması ve arkasını görememesinden kaynaklı olarak manevra sırasında konteynerlere ve saha içinde yer alan diğer araçlara çarpma riskinin fazla olması, hatalı duruş şekline kaynaklı bekleme süresinin uzun olması gösterilebilir.
- Reach Stacker (RS): RS, dolu konteynerlerin saha içerisinde beş kat istiflemeye olanak tanıması ve buradan araçlara yüklenmesi için kullanılan bir ekipmandır. RTG'lere göre daha hafif konteynerler elleçlenebilmektedir. Teleskopik burnu sayesinde, üç sıra ortada yer alan konteynerlere ulaşabilmektedir. Kullanım zorluğu olarak, orta sıralarda yer alan konteynerler'e ulaşmak için, öncelikli olarak öndekilerin elleçlenmesinin yapılmasıdır. Dolayısıyla bu durum, operatörlerin elleçleme esnasında daha çok manevra yapması zorunluluğunu meydana getirmektedir.
- Empty Stacker (ES): Boş konteynerlerin elleçlenmesi için kullanılmaktadır. Kaldırma kapasitesi RTG ve RS'lere göre düşüktür ve sadece boş konteynerlerin istiflenmesine uygundur. Konteyner kilitleme mekanizması üstte değil yandadır. Yedi katlı konteyner istiflemeye uygun bir ekipmandır. Operatörler açısından, daha kolay kullanılabilen ve göreceli olarak daha düşük riskli bir ekipman olarak değerlendirilebilir.

RTG, RS ve ES ekipmanlarının bu özellikleri göz önünde tutulduğunda, operatörler için kullanması en zor olarak değerlendirilebilecek ekipmanın RTG, daha sonra RS ve ES olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, vardiyalarda kullanmaları için operatörlere bu ekipmanların ayda kaçar tane atanacağı, operatörlerin motivasyonu ve performans etkisi açısından son derece önemli bir konu arz etmektedir. Özellikle RTG operatörünün altı katlı konteynerden daha yukarıdan aşağı doğru bakarak çalışması ve ekipmanı ileri geri doğru hareket ettirerek konteynerlerin elleçlenmesinin sağlanması, daha çabuk yorulma ve kaza yapma riskini de arttırabilmekte olup, operatörlere belirli bir dönemde diğer operatörlere göre daha fazla sayıda RTG atamasının yapılması, motivasyon ve performans düşüklüğüne neden olabilecektir.

Benzer şekilde, bazı operatörlere, kullanımı daha göreceli olarak kolay sayılabilecek bir ekipman olan ES'in, operatörlere, adil kriterlere göre (eşit sayıda) atanmaması durumunda, bu ekipmanda çalışan operatörlere daha fazla avantaj sağlayacak ve diğer operatörlerin ise bu iş yükü dağılımındaki adaletsizlikten dolayı motivasyon kaybına neden olabilecektir.

1.2. Konteyner Terminali Operasyon Planlama Mevcut Durum ve Önerilen Atama Sistemi

Çalışmaya konu liman konteyner operasyonu, her gün üç vardiya halinde kesintisiz olarak yürütülmektedir. Bu nedenle, bütün vardiyalarda, konteyner elleçleme faaliyetini yürütecek operatörlerin hangi ekipmanı kullanacağı aylık çalışma takvimi şeklinde hazırlanmaktadır.

İş kanunu ve limanda yetkili sendika ile yapılan sözleşmeye göre, bir operatör belirli bir ayda 25 gün çalışmalı, haftada en az bir gün izinli sayılmalı ve haftada arka arkaya aynı vardiyada üst üste iki günden fazla çalışmamalıdır. Operatörlerin hangi vardiyada çalışacağı, hangi elleçleme ekipmanını kullanacağını planlaması yönetim tarafından geçmiş yıllara ait veri göz önünde tutularak yöneticilerin tecrübelerine göre sezgisel olarak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, operatörlerin o gün hangi ekipmanı kullanacağı sezgisel planlamaya göre yapılmaktadır. Bu atamalar yapılırken, her dokuz operatör bir takım olacak şekilde takımlar oluşturulmakta ve aynı takımdaki operatörler aynı vardiyada görev yapmaktadırlar. Ancak, sezgisel olarak yapılan bu atamalar sonucunda her operatörün bir ay boyunca sahada kullanacağı RTG, RS ve ES ekipman sayılarında farklılıklar meydana gelmektedir. Bu çalışmadaki

amaç, her bir ekipmanın kullanılmasındaki avantaj ve dezavantajlar göz önüne alındığında, aylık ekipman kullanım sayılarındaki farklılıkların, motivasyonunu etkileyip etkilemediğinin, bir başka deyişle performansını etkileyip etkilemediğini test edilmesidir.

Bu çalışmada, önerilen atama yöntemi, 0-1 tamsayı programlama ile algoritmik bir yöntemle liman sahasında konteynerlerin elleçlenmesinde kullanılan Rubber Tyred Gantry Crane (RTG), Reach Stacker (RS) and Empty Stacker (ES) ekipmanlarının sahada çalışan operatörlere dağıtılmasında, adil iş yükü planlamasına göre bir görevlendirme yapılarak, operatörlerin işgücü verimliliğinin artmasını sağlayacak motivasyonu verebilmektedir.

2. VERİ TOPLAM SÜRECİ VE YÖNTEM

2.1. Veri Seti

Grup 1 (Deney Grubu) operatörlerine, belirlenen kritere göre adil iş yükü dağıtımı yapılması için oluşturulan 0-1 tamsayı programlama modelinde ve her iki grupta yer alan operatörlerden elde edilen çıktılar (elleçlenen konteyner sayısı) ile işgücü performansının ölçülerek, Deney Grubu ve Kontrol Grubu arasında performans farkının olup olmadığını ölçen regresyon denkleminde kullanılan veri seti şu şekilde özetlenebilir:

a-) Operatör Verisi:

Saha araştırmasının yapıldığı konteyner terminalinde 90 operatör çalışmaktadır. Operatörlerin tümü sahada kullanılan her üç ekipmanı da kullanabilme yetki ve becerisine sahiptir. Bu operatörler her biri 9 kişiden oluşan 10 takım şeklinde organize olmuşlardır. On takımdan rastgele seçilen beş takım içindeki toplam 45 operatör geçmiş yıl verisine dayalı tahmin edilen iş yükü dikkate alınarak ve geliştirilen matematiksel model aracılığıyla RTG, RS ve ES ekipmanına atamaları yapılmıştır. Bu gruba "Grup 1" adı verilmiş ve grup içindeki takımlar A, B, C, D ve E şeklinde kodlanmıştır (Deney Grubu). Diğer beş takım içindeki 45 operatör ise, bu çalışma yapıldığı sırada konteyner terminalinde kullanılmakta olan ve yönetici sezgisine dayalı yöntemle üç ekipmana atamaları yapılmıştır. Bu gruba da "Grup 2" adı verilmiş ve grup içindeki takımlar F, G, H, I ve J şeklinde kodlanmıştır (Kontrol Grubu).

b-)Aylık Çalışma Gün ve Vardiya Çizelgeleme:

Her gün için vardiyaların oluşturulması, operasyon planlama birimi tarafından yapılmaktadır. Çalışmaya konu olan ayda 31 gün bulunmakta olup, iş kanunu ve sendikayla yapılmış olan sözleşme gereği, her operatör 25 iş günü çalışmalı, her hafta en az 1 gün izinli olması ve aynı haftada arka arkaya 2 günden fazla aynı vardiyada çalışmaması gerekmektedir. Bu kurallara göre, manuel olarak oluşturulan vardiya çizelgesi Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Takımlara Göre Vardiya Çizelgesi

Grup	Takım No	Operatör Sayısı	Hafta 1							Hafta 2							Hafta 3							Hafta 4							Hafta 5			Toplam İş günü		
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31			
G1	A	9	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	25	
	B	9	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	25	
	C	9	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	25
	D	9	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	25
	E	9	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	25
G2	F	9	3	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	25		
	G	9	2	3	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	25		
	H	9	2	2	3	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	25	
	I	9	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	25	
	J	9	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	OFF	2	2	3	3	OFF	1	1	1	2	2	3	3	OFF	1	1	25	

Takımların vardiya atamalarına göre, her vardiyada çalışan operatör sayısı Tablo 2'de gösterilmiştir. Her vardiyada çalışacak toplam operatör sayısı, Tablo 1'de yer alan takımların vardiya atamalarındaki toplam operatör sayılarının toplamıdır: Örneğin birinci gün birinci vardiyada üç takım bulunduğundan, toplam (3x9=) 27 operatör çalışmaktadır. Takımların her gün hangi vardiyada çalışacağı manuel olarak belirlenmiştir. Her takımın hangi ekipmanı kullanacağı vardiyada ihtiyaç duyulan RTG, RS ve ES ekipman sayılarına göre ayarlanmaktadır. Bu çalışma için Grup 1'de (G1) yer alan takımlara, 0-1 tamsayı programlama ile ekipman ataması yapılırken, G2'de yer alan takımlara ekipman atamaları ise manuel olarak yapılmıştır.

Tablo 2: Her Vardiyada Çalışan Toplam Operatör Sayısı

Vardiya	Hafta 1							Hafta 2							Hafta 3							Hafta 4							Hafta 5			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
1	27	18	18	18	18	27	36	36	27	18	18	18	18	27	36	36	27	27	27	27	27	36	45	36	27	18	18	18	18	18	27	36
2	27	36	36	27	18	18	18	18	27	36	27	18	18	18	18	18	27	36	27	18	18	18	18	18	18	27	36	27	18	18	18	18
3	18	18	27	36	36	27	18	18	18	18	27	36	27	18	18	18	18	18	27	36	27	18	18	18	18	18	18	27	36	27	18	18

Belirlenen vardiyalara göre ihtiyaç duyulan ekipman sayıları önceki dönemlerdeki elleçlenen yük miktarları ve atanan ekipman türü göz önünde tutularak hazırlanmış ve Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre atanan ekipman türleri toplamı birinci gün (Pazartesi) birinci vardiya için toplamda 26 ekipman (14 RTG, 6 RS ve 6 ES) olarak belirlenmiştir.

Tablo 3: Günlük İhtiyaç Duyulan Ekipman Sayıları

Ekipman	Vardiya	Hafta 1							Hafta 2							Hafta 3							Hafta 4							Hafta 5		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
RTG	1	14	9	9	9	9	14	18	18	14	9	9	9	9	14	18	18	14	14	14	14	14	18	23	18	14	9	9	9	9	14	18
	2	14	18	18	14	9	9	9	9	14	18	14	9	9	9	9	9	14	18	14	9	9	9	9	9	14	18	14	9	9	9	9
	3	9	9	14	18	18	14	9	9	9	9	14	18	14	9	9	9	9	9	14	18	14	9	9	9	9	9	14	18	14	9	9
RS	1	6	4	4	4	4	6	8	8	6	4	4	4	4	6	8	8	6	6	6	6	6	8	10	8	6	4	4	4	4	6	8
	2	6	8	8	6	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4
	3	4	4	6	8	8	6	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4
ES	1	6	4	4	4	4	6	8	8	6	4	4	4	4	6	8	8	6	6	6	6	6	8	10	8	6	4	4	4	4	6	8
	2	6	8	8	6	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4
	3	4	4	6	8	8	6	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4	4	4	4	6	8	6	4	4

0-1 tamsayı programlama yöntemine göre operatörlere atanmak üzere ihtiyaç duyulan aylık ekipman sayıları hesaplaması Tablo 4'te özetlenmiştir. Geçmiş dönem verileri göz önünde bulundurularak hazırlanan RTG, RS ve ES ekipmanlarının sahada ihtiyaç duyulan vardiya sayıları 1139, 500 ve 500 olmak üzere toplam 2139 adet olarak belirlenmiştir. Bu rakamlara göre bir aylık dönemde kullanılan ekipmanların %53'ü RTG, RS ve ES'e ise %23'er oranda ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmektedir. 25 günlük bir çalışma ayında bir operatörün iş yükü atamaları için 13 gün RTG (25x%53) ve 6'şar gün (25 x %23) RS ve ES ekipmanlarında çalışmaları beklenmektedir. 0-1 tamsayı programlama yöntemiyle yaptığımız Grup 1 takımlarına yapılan ekipman atamalarında bu değerler dikkate alınmaktadır.

Tablo 4: Aylık Adil İş yükü ekipman ihtiyacı

Ekipman	İhtiyaç Duyulan Toplam Ekipman Sayısı	İhtiyaç Duyulan Toplam Ekipman %	Her Operatöre Atanması Gereken Ekipman Sayısı
RTG	1139	53%	13
RS	500	23%	6
ES	500	23%	6

c-)Operatörlerin Fiili Çalışma süreleri ve Elleçlediği Konteyner Sayıları:

Çalışmanın son bölümünde, 0-1 tamsayı programlama yöntemine uygun olarak yapılan atamalarla, sezgisel olarak yapılan ekipman atamalarına göre işçi performansını karşılaştırmada kullanacağımız operatörlerin her ekipmanda fiili çalışma süresi ve elleçledikleri yük miktarları (konteyner adedi) kayıt altına alınmıştır. Bu veri, operatörlerin performansını elleçledikleri yük miktarları bakımından karşılaştırmamızı sağlarken, aynı zamanda fiili çalışma süreleri bakımından farklılık olup olmadığını istatistiksel olarak karşılaştırmamızı sağlamaktadır.

2.2. Matematiksel Modelleme (0-1 Tamsayı Programlama)

Grup 1'e dahil operatörlerin atamasında kullanılan 0-1 tamsayı programlama modelindeki kullanılan değişkenler, parametreler, amaç fonksiyonu ve kısıtlar aşağıda gösterilmiştir.

Bu modelde kullanılan karar değişkeni olarak $X_{(p,d,s,e)}$ 'ye atama yapılacaktır. Eğer ekipman ataması yapılmışsa program, 1 değerini atayacak, yapılmamışsa sıfır olarak kalacaktır. Sadece Grup 1'de yer alan operatörlere atama yapılacağı için atama yapılacak operatör sayısı (p) 45'tir (PER01,PER02, ..PER45). d parametresi ise ayın hangi günü olduğunu göstermektedir (d:1,2,...31). Bir günde 3 vardiya bulunduğu vardiya endeksi s: 1,2 ve 3 olarak veri setinde yer almaktadır. Sahada operatörlerin kullanacağı ve atamasının yapılacağı 3 ekipman bulunmaktadır e:RTG, RS ve ES. Operatörlere atamaların daha kolay yapılabilmesi için matematiksel modelde kullanılmak üzere 5 takım belirlenmiş (TEAM) ve bir aylık zaman çizelgesinde vardiyalara atanması için her takıma 9'ar operatör atanmış ve bu takımlar ay boyunca değişmemiştir.

Parametreler:

P= Bütün operatörler seti

p= Operatörlere atanan index numarası

TEAMp = Operatör p'nin yer aldığı Takım

D= Bir ayda yer alan bütün günlerin seti

d= İşlem gününün index numarası

S= Bütün vardiyaların seti

s= Vardiya indeksi

E= Ekipman seti

e= Ekipman index numarası

FAIR_{Ie} = Adil atama için toplam ekipman e sayısı

ASSIGN_STATUS_{TEAMp, d, s}: p işçisinden oluşan ekibin d. gün ve s. vardiyadaki atanabilirlik göstergesi.

Karar Değişkenleri:

$$X_{p,d,s,e} = \begin{cases} 1 & \text{Eğer } p \text{ çalışanı } d \text{ gününde ve } s \text{ vardiyasında } e \text{ ekipmanına atanırsa} \\ 0 & \text{Diğer} \end{cases} \quad (1)$$

Amaç Fonksiyonu:

$$\text{Min} (\sum_{p \in P} \sum_{e \in E} | \text{FAIR}_{Ie} - (\sum_{d \in D} \sum_{s \in S} X_{p,d,s,e}) |) \quad (2)$$

Kısıtlar:

$$\sum_{e \in E} X_{p,d,s,e} = \text{ASSIGN\_STATUS}_{TEAMp,d,s} \quad \forall p \in P \text{ and } d \in D \text{ and } s \in S \quad (3)$$

$$\sum_{p \in P} \sum_{s \in S} X_{p,d,s,e} \geq \text{REQ\_NUM}_{de} \quad \forall d \in D \text{ and } s \in S \quad (4)$$

$$X_{p,d,s,e} \in \{0, 1\} \quad \forall p \in P \text{ and } d \in D \text{ and } s \in S \text{ and } e \in E \quad (5)$$

p: 1-90, d: 1-31, s: 1,2,3,ve 4, e: RTG,RS ve ES

Modeldeki amaç fonksiyonu toplam adil olmayan iş yükü göstergesinin en az yapacak şekilde ekipmanların operatörlere atanmasının yapılmasını hedeflemektedir. Adil iş yükü belirlenmesinde, kriter olarak belirlenilen 13 RTG, 6 RS ve 6 ES ekipmanının (Tablo 4) operatörlere atanmasından, operatörlere aylık atanan RTG, RS ve ES ekipmanları sayısından çıkartılması sonucu elde edilen sayının mutlak değerinin alınmasıyla hesaplanmaktadır. Adil iş yükü kriterlerine uygun ekipman atanmış operatörler için bu değer sıfır olacaktır. Hedef de bu rakamın sifira en yakın değer çıkmasıdır.

ASSIGN_STATUS olarak adlandırılan parametre ise, her gün ve vardiya için belirlenen çalışma takvimine göre (Tablo 1) bir operatörün çalışıp çalışmadığını gösteren bir değişken olup formül (3)'te aylık toplam çalışma süresine eşit olma kısıtını sağlamaktadır.

REQ_NUM_{de} her gün ve vardiya için ihtiyaç duyulan RTG, RS ve ES ekipman sayısını göstermektedir (Tablo 3). Formül 4'teki kısıt, atanan ekipman sayılarının her gün için bu ihtiyacı yerine getirmeyi hedeflemektedir.

En son kısıt ise 0-1 tamsayı kısıtıdır. Belirli gün ve vardiyada çalışan ekipmanların her operatöre atanıp atanmadığını göstermektedir (0: atanmadı ve 1: atandı).

Aylık ekipman talebine göre gerekli olan ekipman sayıları belirlendikten sonra 0-1 tamsayı programlama modelinde uygulanan varsayımlar şu şekilde özetlenebilir:

- İşyeri aylık çalışılabilir işgünü sayısı 31 gündür. Sendika ve iş kanununa göre, 1 işçiye haftada en az 1 gün tatil verilmelidir, işçi ayda en fazla 25 gün çalışabilir ve bir operatör belirli bir haftada aynı vardiyada 2 günden fazla çalışamaz (Tablo 1).
- Bütün operatörler her 3 ekipmanı da kullanabilme becerisine/yetkisine sahiptir.
- Sahada çalışan toplam 90 operatör bulunmaktadır. Bunlardan 45 tanesi Adil İş Yükü Dağılımı ile ekipman ataması kurallarına göre görevlendirmesi yapılmıştır (Grup 1), kalan 45 operatör (Grup 2) ise manuel (sezgisel) olarak takımlara yerleştirilmiştir. Bu operatörler tesadüfi olarak belirlenmiştir.
- Operatörlerin tanımlanması yapılırken her 9 operatör bir takımda yer alacak şekilde tanımlama yapılmış, böylece toplam 10 takım aylık çalışma takviminde programlanmıştır. Bu takımlardan 5 tanesi A, B, C, D ve E Takımları (Grup 1) Adil İş Yükü Dağılımına göre matematiksel model kullanılarak ekipman (RTG, RS ve ES) ataması yapılır. Geri kalan F, G, H, I ve J Takımları (Grup 2) ise manuel atamayla çalışacakları ekipmanlar belirlenir.

- Takımların her gün hangi vardiyada çalışacağı manuel olarak belirlenmiştir. Her takımın hangi ekipmanı kullanacağı vardiyada ihtiyaç duyulan RTG, RS ve ES ekipman sayılarına göre ayarlanmaktadır. Grup 1’de yer alan takımlara, 0-1 tamsayılı programlama ile, adil çalışma yüküne göre ekipman ataması yapılırken, Grup 2’de yer alan takımlara ekipman atamaları ise manuel olarak yapılmaktadır.
- Operatörlerin hangi vardiyada çalışacağı manuel olarak tasarlanmakta olup, sendika sözleşmeleri gereği bir operatörün bir haftada aynı vardiyada 2 günden fazla çalışmaması gerekmektedir.
- Her operatör, günde 1 vardiyada çalışabilir ve sadece 1 ekipman kullanabilir.
- Günlere göre hangi vardiyada toplam kaç operatör çalışacağı verisi (Tablo 2) vardiya döngüsü tablosu Tablo 1’den hesaplanmıştır ve RTG, RS ve ES ekipmanlarından her bir vardiyada kaç adet ekipmana ihtiyaç duyulacağı geçmiş dönem verilerinden tahmin sonucu oluşturulmuştur (Tablo 3).

3. VERİ ANALİZ YÖNTEMİ

0-1 tamsayılı programlama yöntemine dayalı olarak iş yükü dağıtımının yapıldığı Grup 1 ve yönetici sezgisine dayalı olarak iş yükü dağıtımının yapıldığı Grup 2’de bulunan operatörlerin performansını karşılaştırmak için doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Regresyon denkleminin bağımsız değişkeni Adil Olmayan İş yükü Göstergesi (Formül 7) olarak yer almaktadır. Bu gösterge sıfırdan büyük veya eşit bir değer almakta olup, gösterge değerinin bir operatör için sıfır olması, o ay o operatörün adil bir iş yükü ile çalıştığını göstermektedir. Bu çalışmada adil iş yükü göstergesi 13 RTG, 6 RS ve 6 ES saha ekipmanının atanmasıdır. Bu nedenle gösterge değeri sıfırdan ne kadar uzaklaşırsa o kadar adil olmayan bir ekipman dağılımı gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir.

Regresyon denklemindeki (Formül 6) β_1 katsayısı eğimi göstermekte olup, denklemin bağımsız değişkeni olan Adil Olmayan İş yükü göstergesinin artması ya da azalması durumunda işgücü performansına nasıl bir etkisinin olacağı incelenmesi sağlanacaktır. Beklenti, adil iş yükü dağıtımının, işgücü performansına olumlu bir etkisinin olması, bir başka deyişle Adil Olmayan İş yükü Göstergesinin azalması, işgücü performansına (verimliliğe) pozitif yönde bir etkisinin olmasıdır.

İşgücü Performansı (Verimlilik)=

$$\beta_0 + \beta_1 \text{ (Adil Olmayan İşyükü Dağılımı Göstergesi)} \quad (6)$$

Hipotezler:

H_0 Adil İşyükü dağılımının işgücü performansına (verimliliğine) hiçbir etkisi yoktur.

H_1 Adil İşyükü dağılımının işgücü performansına (verimliliğine) etkisi vardır.

4. BULGULAR

Bir önceki bölümde açıklandığı üzere, çalışmada kullanılan iki metottan birincisi olan 0-1 tamsayılı programlama metodu ile, adil iş yükü tanımlanmasına göre bir operatörün bir ayda kullanması beklenen RTG, RS ve ES ekipmanları sayılarına göre (sırasıyla 13, 6 ve 6) atamalar yapılarak bir ay boyunca hangi operatörlerin hangi gün ve vardiyada hangi ekipmanı kullandığını belirlenmiştir. İkinci metotta ise regresyon analizi ile adil olmayan iş yükü göstergesinin çalışan performansına (operatör) etkisinin olup olmadığını araştırmasıdır. Bu bölümde her iki metot ile elde edilen sonuçlar özetlenmektedir.

4.1. 0-1 Tamsayılı Programlama ile Elde Edilen Sonuçlar

0-1 tamsayılı programlama ile hedeflenen amaç, adil iş yükü kriteri olarak belirlenen, bir ayda bir operatörün 13 RTG, 6 RS ve 6 ES ekipmanını kullanacak şekilde ekipman atamasının yapılmasıdır. Tablo 5’te bu yöntemler operatör 1’e bir ay boyunca ataması yapılmış bulunan ekipman listesi örnek olarak sunulmuştur. İş kanunu ve sendika ile yapılmış sözleşme gereği her bir operatöre haftada en az 1 gün izin verilmesi gerekmekte olup, ayda en fazla 25 gün çalışabilmektedir. Bu kurallara göre Operatör 1/PER01), bir ayda 13 RTG, 6 RS ve 6 ES (Tablo 4) kullanacak şekilde Metot 1’de belirtilen matematiksel model ile Grup 1’de yer alan 45 operatöre bu ekipman atamaları yapılmıştır. Grup 2’de yer alan operatörlere ise ekipman atamaları sezgisel olarak planlama yöneticisi tarafından, Tablo 1’deki aylık vardiya çizelgesine göre yapılmıştır.

Tablo 5: Matematiksel modelleme ile Operatör 1’e atanan ekipman çizelgesi

Tablo 6’da yer alan adil olmayan iş yükü göstergesi formülü (6)’ya uygulanarak hesaplanmıştır.

Adil Olmayan İş yükü göstergesi, her bir operatörün adil ekipman dağılımına ne kadar yaklaştığını gösteren bir göstergedir. Bu rakam sıfıra ne kadar yakın ise, adil ekipman dağılımına o kadar yaklaşıldığı anlamına gelmektedir. Teoriye göre, adil ekipman dağılımı, çalışan performansını arttırmasını sağlayacaktır.

Tablo 5: Matematiksel modelleme ile Operatör 1'e atanan ekipman çizelgesi

Operatör No	Gün	Vardiya	Ekipman	Hafta	Operatör No	Gün	Vardiya	Ekipman	Hafta
PER01	1	2	ES	Hafta 1	PER01	17	2	RTG	Hafta 3
PER01	2	2	RTG	Hafta 1	PER01	18	2	ES	Hafta 3
PER01	3	3	RTG	Hafta 1	PER01	19	3	RTG	Hafta 3
PER01	4	3	RTG	Hafta 1	PER01	20	3	ES	Hafta 3
PER01	5	TATİL		Hafta 1	PER01	21	TATİL		Hafta 3
PER01	6	1	RTG	Hafta 1	PER01	22	1	ES	Hafta 4
PER01	7	1	RTG	Hafta 1	PER01	23	1	RTG	Hafta 4
PER01	8	TATİL		Hafta 2	PER01	24	TATİL		Hafta 4
PER01	9	2	RS	Hafta 2	PER01	25	2	ES	Hafta 4
PER01	10	2	RTG	Hafta 2	PER01	26	2	RS	Hafta 4
PER01	11	3	RS	Hafta 2	PER01	27	3	RS	Hafta 4
PER01	12	3	RTG	Hafta 2	PER01	28	3	RTG	Hafta 4
PER01	13	TATİL		Hafta 2	PER01	29	TATİL		Hafta 5
PER01	14	1	RS	Hafta 2	PER01	30	1	ES	Hafta 5
PER01	15	1	RTG	Hafta 3	PER01	31	1	RTG	Hafta 5
PER01	16	1	RS	Hafta 3					

Adil olmayan işyükü göstergesi=

$$\sum_{eq \in RTG, RS, ES} | \text{Adil ekipman sayısı}_{eq} - \text{Atanan ekipman sayısı}_{eq, \text{Operatör No}} | \quad (7)$$

$$\forall \text{Operatör No} \in \text{PER01}, \text{PER02}, \dots, \text{PER90}$$

Formül (7)'ye göre her bir operatör için adil ekipman sayısı ile atanan ekipman sayısının arasındaki farkın mutlak değeri alındığı için, Adil olmayan iş yükü göstergesi ≥ 0 bir değer almaktadır. Bu sayının sıfır olması, belirlenen operatör için adil iş yükü atamasının tam olarak gerçekleştirildiği şeklinde yorumlanırken, bu değer sıfırdan ne kadar uzaklaşırsa, adil iş yükünden o kadar uzaklaştığı anlamına gelmektedir.

Tablo 6'da bir aylık dönem için her bir operatöre atanan RTG, RS ve ES toplam ekipman sayıları ile bu atamalardan yola çıkarak hesaplanan adil olmayan iş yükü göstergesi sunulmuştur. Bu tabloda Grup 1'de yer alan ilk 45 personel (operatör) (Deney Grubu), çalışmada kullanılan 0-1 tamsayı programlama metoduyla atamaları yapılmış olduğundan, aylık 25 gün çalışılabilir gün üzerinden hesaplanan (Tablo 4) 13 gün RTG, 6 gün RS ve 6 gün ES ekipmanını kullanacak şekilde atamalar yapıldığı için, bu grupta yer alan PER01 ve PER45 arasındaki operatörler adil iş yüküne göre ekipman atamaları yapılarak çalıştıklarından adil olmayan iş yükü göstergesi 0 (sıfır) olarak yer almıştır.

Grup 2'de yer alan operatörler (Kontrol Grubu) ise, operatörlerin çalışacakları gün ve vardiyada kullanacağı ekipmanın manuel olarak belirlendiğinden dolayı, adil iş yükü için Tablo 4'te yer alan ekipman kullanım rakamlarından sapmalar meydana gelebilmektedir. Buna göre operatöre atanması gereken her bir ekipman (RTG, RS ve ES) sayısından sapmalar adil olmayan iş yükü olarak tanımlanır ve bu değer adil iş yükü değerinden fiili olarak atanan ekipman sayısından çıkartılarak elde edilen sayının mutlak değeri alınır. Ör: PER46 için adil olmayan İş yükü göstergesi RTG için $|13-17|=4$, RS için $|6-4|=2$ ve ES için $|6-4|=2$ olmak üzere toplamda 8 ekipman olarak hesaplanmıştır.

Adil olmayan iş yükü göstergesi, çalışmamızda kullandığımız ikinci yöntem olan regresyon yönteminde bağımsız değişken olarak yer alarak, işgücü verimliliğine etkisi ölçülmüştür.

Tablo 6: Operatörlere atanan RTG, RS ve ES ekipmanı sayıları ile Adil Olmayan İş yükü Göstergesi

Gruplar	Operatör No	RTG Kullanım Sayısı	RS Kullanım Sayısı	ES Kullanım Sayısı	Adil İş Yükü (Evet/Hayır)	Adil Olmayan İşyükü Göstergesi
G r u p 1	PER01	13	6	6	Evet	0
	PER02	13	6	6	Evet	0
	PER03	13	6	6	Evet	0
	PER04	13	6	6	Evet	0
	PER05	13	6	6	Evet	0
....	....	....	....	....	....	
G r u p 2	PER46	17	4	4	Hayır	8
	PER47	17	3	5	Hayır	8
	PER48	20	3	2	Hayır	14
	PER49	17	2	6	Hayır	8
	PER50	22	2	1	Hayır	18
....	....	....	....	....	....	

Her operatörün bir aylık çalışma süresi sonunda kayıt altına alınan elleçlenen konteyner sayısı ve fiili çalıştığı süre Tablo 7’de sunulmuştur. Bu çalışmada performans göstergesi olarak, işgücü verimliliği alınmıştır (Formül 8).
Verimlilik= Çıktı/(Girdi) (8)

İşgücü verimliliği ise her bir operatörün ekipmanda çalıştığı fiili işgücü saati başına kaç konteyner ellilediğini ifade etmektedir. İşgücü verimliliği, operatörün elleçlenen konteyner sayısının (Çıktı), çalıştığı süreye bölünmesiyle elde edilmektedir (Formül 8). Böylece, bu çalışmada işgücü verimliliği, çalışılan birim zamanda (saat), kaç konteynerin elleçlendiğini göstermektedir. Her operatörün ortalama verimliliği regresyon yönteminde bağımlı değişken olarak denklemde yer almıştır.

Tablo 7: Operatörlerin her bir ekipmanda elleçlediği konteyner sayısı, çalıştığı fiili süre ve verimliliği (Bazı operatörler için)

Gruplar	Operatör No	Elleçlenen Konteyner Sayısı			Ekipmanda Çalışılan Süre (saat)			Verimlilik Oranı (konteyner/saat)			
		RTG ile	RS ile	ES ile	RTG’de	RS’te	ES’te	RTG	RS	ES	Ortalama
G 1	PER01	968	559	504	85,8	40,2	41,4	11,28	13,91	12,17	12,13
	PER02	940	596	627	88,4	42	45	10,63	14,19	13,93	12,33
	PER03	975	665	614	84,5	43,8	43,2	11,54	15,18	14,21	13,14
	PER04	919	508	643	87,1	45	45	10,55	11,29	14,29	11,69
	PER05	928	546	679	92,3	39	43,8	10,05	14,00	15,50	12,30
....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....
G 2	PER46	1446	207	419	127,5	27,6	28,4	11,34	7,50	14,75	11,29
	PER47	1300	239	445	124,1	21,6	32,5	10,48	11,06	13,69	11,13
	PER48	940	154	158	150	21,6	13,2	6,27	7,13	11,97	6,77
	PER49	840	193	373	117,3	15	45	7,16	12,87	8,29	7,93
	PER50	1506	73	49	147,4	13,4	6,8	10,22	5,45	7,21	9,71
....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....	....

Tablo 7’de verilen her bir operatörün elleçlediği konteyner sayısı, çalıştığı süre ve verimlilik oranı örneği, tüm operatörlerin verisi birleştirilerek Tablo 8’de sunulmuştur. Matematiksel programlama ile ekipman atanan operatörlerin yer aldığı Grup 1 (G1) ve manuel atama yapılan Grup 2 (G2) toplam sayılarına ulaşılmıştır. Bu tablodaki veriye göre, bütün ekipmanlarda elleçlenen konteyner sayısı Adil İş Yükü Dağılımı yöntemine göre atanan operatörlerde daha fazla gerçekleşmiş olup, ortalama G1 verimlilik oranı G2 verimlilik oranına göre yine daha yüksek çıkmıştır. Bu değerlerin istatistiksel olarak birbirinden anlamlı farklılıklarının olup olmamasının analizini ise Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 8: Toplam elleçlenen konteyner sayısı, operatörlerin çalışma süresi ve işgücü verimliliği

Grup	Elleçlenen Konteyner Sayısı				İşgücü Çalışma Süresi (Saat)				İşgücü Verimliliği (konteyner sayısı/saat)			
	RTG	RS	ES	TOPLAM	RTG	RS	ES	TOPLAM	RTG	RS	ES	ORTALAMA
G1	44834	27367	27761	99962	4119,7	1906,2	1907,4	7933,3	10,88	14,34	14,55	12,61
G2	36522	17482	23692	77696	4020,9	1751,8	2125,3	7898	8,97	10,23	11,40	9,95

4.2. Regresyon Analizi Sonuçları

Regresyon denkleminde, her bir operatör için hesaplanan “Adil Olmayan İş yükü Göstergesi” bağımsız değişken olarak yer alırken, her bir operatörün işgücü performansı olarak tanımlanan verimlilik değeri bağımlı değişken olarak yer almıştır (Formül 6).

Regresyon analizi özet tablosunda görüldüğü üzere (Tablo 9), determinasyon katsayısı (R^2) %66,5 değerini alırken Adj R^2 değeri %66,2 olarak yer almıştır ve regresyon denklemi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır (p -değeri= 0,0000).

Tablo 9: Regresyon Analizi Özet Tablosu

Source	SS	df	MS			
Model	254.660879	1	254.660879	Number of obs =	90	
Residual	128.036807	88	1.45496372	F(1, 88) =	175.03	
Total	382.697686	89	4.29997401	Prob > F =	0.0000	
				R-squared =	0.6654	
				Adj R-squared =	0.6616	
				Root MSE =	1.2062	

performance	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
unfair_alloc	-.2823983	.0213455	-13.23	0.000	-.324818	-.2399785
_cons	12.6154	.1647897	76.55	0.000	12.28791	12.94288

Metod bölümünde formül 7’da sunulan regresyon denkleminde, adil olmayan iş yükü göstergesinin, iş gücü performansına etkisini ölçmede kullanılan “verimlilik” formülünde yer alan β_0 ve β_1 parametrelerine göre oluşturulmuş denklem Tablo 9’deki bulgulara göre şu şekilde oluşturulmuştur.

İşgücü performansı (verimliliği) = 12.6154 – 0.2823 (Adil olmayan işyükü göstergesi)

Adil olmayan iş yükü göstergesi değerinin sıfır olması, adil işyükü dağılımının yapıldığını gösterirken, bu değer artması operatörlere adil olmayan bir işyükü uygulandığını ifade etmektedir. Bu nedenler regresyon denkleminde bağımsız değişken olan adil olmayan iş yükü göstergesi katsayısının eksi işaret alması, adil iş yükü dağılımı yapılmamasının, işgücü (operatör) performansının (verimliliğinin) düşmesine neden olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 9’da bağımsız değişken’in aldığı p -değerinin 0,000 çıkması, bu değişkenin istatistiki olarak anlamlı çıktığı ve bağımlı değişkeni tanımlayacak özellikte olduğunu göstermektedir. Özetleyecek olursak, adil işyükü dağılımına göre bir çizelgeleme yapılması durumunun, işgücü verimliliğine olumlu etkisi olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

4.3. Grup 1 ve Grup 2 Operatörlerinin Çıktılarının Karşılaştırılması:

Matematiksel model ile ekipman atamaları yapılmış Grup 1 operatörlerinin ve manuel olarak ekipman atamaları yapılmış Grup 2 operatörlerinin elleçlediği toplam konteyner sayısı, fiili çalışma süreleri ve işgücü verimlilikleri kayıt altına alınmış (Tablo 6) ve bu iki grup ortalama çıktı değerleri açısından anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmek üzere bağımsız örneklem t -test yapılmıştır (Tablo 10, Tablo 11 ve Tablo 12).

Tablo 10’da t -test sonuçlarına göre, elleçlenen ortalama konteyner sayısı her iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Elleçlenen Ortalama konteyner sayısına bakıldığında Grup 1 operatörlerinin Grup 2’ye göre daha çok konteyner elleçlediği istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Tablo 10: t -test: Two-Group Mean Comparison Test (Grup 1 ve Grup 2 Arasında Elleçlenen Ortalama Konteyner Sayısı)

Two-sample t test with equal variances

Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
1	45	2221.378	20.63811	138.4447	2179.784	2262.971
2	45	1726.578	52.59779	352.8367	1620.574	1832.582
combined	90	1973.978	38.42998	364.5788	1897.618	2050.337
diff		494.8	56.50185		382.5144	607.0856

diff = mean(1) - mean(2)
Ho: diff = 0

t = 8.7572
degrees of freedom = 88

Ha: diff < 0
Pr(T < t) = 1.0000

Ha: diff != 0
Pr(|T| > |t|) = 0.0000

Ha: diff > 0
Pr(T > t) = 0.0000

Elde edilen veriler arasında incelenilen bir başka konu ise, operatörlerin fiili çalışma sürelerinde her iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığıdır. Her ne kadar her operatör teorik olarak bir günde 8 saat çalışsa da, işin yoğunluğuna göre ekipman boşa olabilir ve böylece operatörlerin fiili olarak ekipmanı kullandığı süreler bir vardiya süresi olan 8 saatten daha az olabilir. Bunu ölçmek için ise her iki grupta yer alan operatörlerin fiili olarak ekipmanları kullandıkları süreler kayıt altına alınmış ve Tablo 11’de her iki grup ortalama çalışma süreleri karşılaştırılmıştır. Buna göre p-değeri 0,4707 olduğu için, her iki grup operatörlerinin ortalama çalışma süreleri arasında anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 11: t-test: Two-Group Mean Comparison Test (Grup 1 ve Grup 2: Çalışılan Toplam İşgücü Saati)

Two-sample t test with equal variances						
Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
1	45	176.2956	.6854548	4.59817	174.9141	177.677
2	45	175.5111	.8382715	5.623296	173.8217	177.2005
combined	90	175.9033	.5399738	5.122641	174.8304	176.9763
diff		.7844449	1.082842		-1.367477	2.936366
diff = mean(1) - mean(2)					t =	0.7244
Ho: diff = 0					degrees of freedom =	88
Ha: diff < 0		Ha: diff != 0		Ha: diff > 0		
Pr(T < t) = 0.7646		Pr(T > t) = 0.4707		Pr(T > t) = 0.2354		

Gruplar arasında karşılaştırmalardan sonucunda ise ortalama verimlilikler arasında anlamlı bir farkın olup olmadığıdır. Tablo 12’de, iş gücü performansı (verimlilik) hesaplamalarına göre her iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmakta olup (0,0000), Grup 1 verimliliği Grup 2’ye göre daha fazla gerçekleşmiştir.

Tablo 12: t-test: Two-Group Mean Comparison Test (Grup 1 ve Grup 2: İşgücü Performansı (Verimliliği))

Two-sample t test with equal variances						
Group	Obs	Mean	Std. Err.	Std. Dev.	[95% Conf. Interval]	
1	45	12.60113	.1091171	.7319796	12.38122	12.82104
2	45	9.855888	.3094104	2.075588	9.232312	10.47946
combined	90	11.22851	.2185806	2.073638	10.79419	11.66282
diff		2.745242	.3280873		2.093237	3.397246
diff = mean(1) - mean(2)					t =	8.3674
Ho: diff = 0					degrees of freedom =	88
Ha: diff < 0		Ha: diff != 0		Ha: diff > 0		
Pr(T < t) = 1.0000		Pr(T > t) = 0.0000		Pr(T > t) = 0.0000		

TARTIŞMA VE SONUÇ

Modern işletmeciliğin ilk zamanlarından itibaren, temel araştırma konuları arasında yer alan çalışan performansını artırma hedefi, günümüz yüksek teknoloji girdilerin kullanılmasıyla beraber farklı bir boyut kazanarak, iş yükünün çalışanlara adil bir şekilde dağıtılmasına doğru yönelmiştir. İş yükünün adil dağıtılmaması, çalışanlar arasında çatışmalara sebep olarak motivasyon kaybına neden olabileceği gibi fiziksel güç kaybının adil dağıtılmamasından kaynaklı olarak süreç çıktılarında azalmalara da neden olabilecek ve böylece organizasyonlarda performans düşüklüğüyle neticelenebilecektir.

Bu çalışmada, bir liman saha operasyon faaliyeti olan konteyner elleçlemesi sürecinde kullanılan üç temel ekipmanı olan Rubber Tyred Gantry Crane (RTG), Reach Stacker (RS) ve Empty Stacker (ES)’in liman saha operasyonunda atamalarının adil dağıtımının işgücü performansına etkisi incelenmiştir. Bu üç saha operasyon ekipmanının, belirlenen adil iş yükü dağıtım kriterine göre atanan birinci operatör grubunun (Deney Grubu) çıktısı olan elleçlenen konteyner sayısı ve çalışılan fiili süre ile hesaplanan işgücü verimliliğine etkisini, aynı zaman diliminde aynı işin yapılmasında manuel (sezgisel) olarak atanan ikinci bir operatör grubunun (Kontrol Grubu) çıktılarıyla karşılaştırılması sonucu elde edilen performanslar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır.

Çalışmaya konu olan liman sahasında konteyner elleçleme operasyonu faaliyetinde, ekipmanların adil iş yüküne göre çalışanlara atamalarının yapılması, işgücü performansına (verimlilik) anlamlı bir şekilde olumlu etkisi olmuştur. Adil iş yükü dağıtımı yapılan Grup 1 operatörlerin elleçledikleri ortalama konteyner sayısı, manuel (sezgisel) atamayla aynı işi yapan Grup 2 operatörlerinden daha fazla olurken, performansları da (verimlilikleri) daha yüksek olduğu istatistiksel olarak da gözlemlenmiştir. İki grup arasında çalışılan fiili süre incelendiğinde ise istatistiksel olarak her iki grup ortalama çalışma süreleri bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmayla elde edilen bulgular, iş yükü dağıtımında, yöneticilerin sezgisel yöntemler yerine optimizasyon yöntemlerinin de içinde yer aldığı algoritmik yöntemlerin kullanılmasının çalışanların performansını olumlu etkilediğini göstermektedir. Bulgular ayrıca, belirli kriterlere göre (Ye vd., 2017), çalışanların farklı işlere eşit sayıda dağıtılarak rotasyona tabi tutulmasıyla iş yükünün adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak (Corominas vd., 2005; Ernst vd., 2004) çalışan performansını arttırabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen çıktılar, sadece saha çalışması olarak alınan konteyner limanlarında değil, diğer hizmet sektörlerinde ve imalat sanayiinde yer alan organizasyonlarda da kullanılabilir. Böylece farklı sektör uygulamalarıyla, bu çalışmanın konusu olan yöneticilerin algoritmik yöntemler kullanarak verdikleri kararların, çalışanlar üzerinde adil iş yükü algısına etkisinin ölçülmesine olanak sağlayacaktır.

Adil iş yükü dağılımının çalışanlar üzerindeki motivasyon artışı etkisi bireysel işgücü performansı artışını sağlamanın yanı sıra, organizasyonel ve makro ekonomik performans göstergelerine de yansıtacaktır.

Bundan sonraki akademik çalışmalarda ve uygulamalarda kullanılacak algoritmik yöntemler, sadece matematiksel programlama modelleriyle sınırlı kalmayacak, günümüzde çok sıklıkla literatürde yer alan makine öğrenmesi ve yapay zekanın da iş yükü dağılımı kararlarında etkin bir şekilde kullanılacaktır. Bu kompleks yöntemlerin kullanılması için gerekli bilgi, üniversite-sanayi iş birlikleriyle gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adams, J. S. (1963). Towards an understanding of inequity. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(5), 422-436.
- Battarra, M., Fraboni, F., Thomasson, O., Erdoğan, G., Laporte, G., & Formentini, M. (2021). Algorithms for the Calzedonia workload allocation problem. *Journal of the Operational Research Society*, 72(9), 2004-2017.
- Bertsimas, D., Lulli, G., & Odoni, A. (2011). An integer optimization approach to large-scale air traffic flow management. *Operations Research*, 59(1), 211-227.
- Borba, L., & Ritt, M. (2014). A heuristic and a branch-and-bound algorithm for the assembly line worker assignment and balancing problem. *Computers & Operations Research*, 45, 87-96.
- Cesani, V. I., & Steudel, H. J. (2005). A study of labor assignment flexibility in cellular manufacturing systems. *Computers & Industrial Engineering*, 48(3), 571-591.
- Claire, H., Kim, S., Kizilcec, R. F., & Jung, M. (2023). The social consequences of machine allocation behavior: Fairness, interpersonal perceptions and performance. *Computers in Human Behavior*, 146, 107628.
- Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O., & Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: a meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of applied psychology*, 86(3), 425.
- Corominas, A., Ojeda, J., & Pastor, R. (2005). Multi-objective allocation of multi-function workers with lower bounded capacity. *Journal of the Operational Research Society*, 56(6), 738-743.
- Eiselt, H. A., & Marianov, V. (2008). Employee positioning and workload allocation. *Computers & Operations Research*, 35(2), 513-524.
- Ernst, A. T., Jiang, H., Krishnamoorthy, M., & Sier, D. (2004). Staff scheduling and rostering: A review of applications, methods and models. *European Journal of Operational Research*, 153(1), 3-27.
- Gökmoğol, M.R., (2021). *Lojistik Kavramları Sözlüğü*. GK Kitap Yayınları.
- Güler, N. (2008). *Konteyner Limanı Operasyon Yönetimi*. M. Erdal (Ed.), *Konteyner Deniz ve Liman İşletmeciliği*. (s.165-181) içinde. Beta.
- Hull, R. (2006). Workload allocation models and “collegiality” in academic departments. *Journal of organizational change management*, 19(1), 38-53.
- Janssen, O. (2001). Fairness perceptions as a moderator in the curvilinear relationships between job demands, and job performance and job satisfaction. *Academy of Management Journal*, 44(5), 1039-1050.
- Kim, M., Ford, E., Smith, W., Bowen, S. R., Geneser, S., & Meyer, J. (2021). A system for equitable workload distribution in clinical medical physics. *Journal of Applied Clinical Medical Physics*, 22(12), 186-193.
- O’Meara, K., Jaeger, A., Misra, J., Lennartz, C., & Kuvaeva, A. (2018). Undoing disparities in faculty workloads: A randomized trial experiment. *PLoS One*, 13(12), e0207316.
- Pereira, J., & Ritt, M. (2023). Exact and heuristic methods for a workload allocation problem with chain precedence constraints. *European Journal of Operational Research*, 309(1), 387-398.
- Podsakoff, N. P., LePine, J. A., & LePine, M. A. (2007). Differential challenge stressor-hindrance stressor relationships with job attitudes, turnover intentions, turnover, and withdrawal behavior: a meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 92(2), 438.
- Tümiş, O. (2008). *Konteyner Limanı Operasyon Yönetimi*. M. Erdal (Ed.), *Konteyner Deniz ve Liman İşletmeciliği*. (s.83-164) içinde. Beta.
- Ye, Q. C., Zhang, Y., & Dekker, R. (2017). Fair task allocation in transportation. *Omega*, 68, 1-16.

Dr. Elif ASLANTÜRK (elif87aslanturk@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-6426-330X)
Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, İstanbul- Türkiye

29.09.2023

Geliş Tarihi
Submitted

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BALTACI (mbaltaci@selcuk.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-7509-3094)
Selçuk Üniversitesi Silifke Taşucu Meslek Yüksekokulu,
Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, Mersin- Türkiye

27.11.2023

Kabul Tarihi
Accepted

Araştırma Makalesi
Research article

<https://doi.org/10.55044/meusbd.1368497>

TURİZMDE YEŞİL PAZARLAMA: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Özet

Turizm, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden birisidir. Bu hızlı gelişim, beraberinde birçok çevre sorununu ortaya çıkarmaktadır. Çevre sorunlarının en aza indirgenmesi yeşil pazarlama anlayışı ile olmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle turizmde yeşil pazarlama ile ilgili bilgi verilmektedir. Çalışmanın esas amacı, “yeşil pazarlama” ve “turizm” kavramlarını betimsel analiz yöntemi yardımıyla ve doküman inceleme modeli kullanarak analiz etmek ve bu kavramların bibliyometrik özelliklerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, Scopus veri tabanında “green marketing” ve “tourism” kavramları birlikte aratılarak 2000-2023 yılları arasında 66 İngilizce çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen veriler R programına bütünlük olan Biblioshiny yardımıyla analiz edilmiştir. İlk yapılan çalışmanın yılının 2000 olduğu, en fazla katkı sunan yazarların Jihad Mohammad ve Farzana Quoquab olduğu ve en verimli üniversitelerin University of Brawijaya, Universiti Putra Malaysia ve Universiti Teknologi Malaysia olduğu saptanmıştır. Ayrıca, yazar etkisine bakıldığında, J. Mohammad ve F. Quoquab'nin en yüksek H indeksi, G indeksi ve M indeksine sahip yazarlar olduğu tespit edilmiştir. V. Jauhari ve K. Manaktola en çok atıf alan yazarlardır. Hindistan en fazla atıf alan ülke, yazarların en çok kullandığı anahtar kelimeler marketing, commerce, green marketing, sustainable development olmuştur. Yayınların Bradford Yasası'na uyum sağladığı, Lotka Yasası'na uyum sağlamadığı bulgulanmıştır. Çalışmanın özgün bir nitelik taşıması ve günümüzün önemli konularından biri olması sebebiyle alana katkı sağlayacağı ve gelecek araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Turizm, Bibliyometrik Analiz

GREEN MARKETING IN TOURISM: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Abstract

Tourism is one of the fastest-growing sectors in the world. This rapid development brings about many environmental problems. Minimizing these issues is possible with a green marketing approach. In this study, first, information about green marketing in tourism is given. The main purpose of the study is to analyze the concepts of “green marketing” and “tourism” using a document review model with the help of descriptive analysis method and to determine the bibliometric properties of these concepts. For this purpose, the concepts of “green marketing” and “tourism” were searched together in the Scopus database, and 66 English studies were found between 2000 and 2023. The obtained data was analyzed with the help of Biblioshiny, integrated into the R program. The findings of the study revealed that the year of the first study was 2000. The authors who contributed the most were J. Mohammad and F. Quoquab, and the most productive universities were the University of Brawijaya, Universiti Putra Malaysia, and Universiti Teknologi Malaysia. Additionally, when looking at the author impact, it was determined that J. Mohammad and F. Quoquab were the authors with the highest H-index, G-index, and M-index. V. Jauhari and K. Manaktola are the most cited authors. India is the country with the most citations, and the most frequently used keywords by the authors are marketing, commerce, green marketing, and sustainable development. The publications have been found to comply with Bradford's Law but not with Lotka's Law. It is believed that this study will contribute to the field, shedding light on future research due to its originality and relevance to today's important issues.

Keywords: Green Marketing, Tourism, Bibliometric Analysis

GİRİŞ

Sanayileşme, hızlı kentleşme ve artan nüfus ile tüm dünyada çevresel sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüketim artışı ile birlikte de doğal kaynakların aşırı ve bilinçsiz kullanımı doğal çevreye zarar vermiş ve doğal kaynakların bilinçsiz tüketilmesi ile özellikle su, hava, toprak kirliliği; iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çeşitli zorluklar ile karşı karşıya kalmıştır (Cavalcante ve ark., 2021). Bu bağlamda, tüm sektörler gibi turizm sektörünün de doğal kaynaklar üzerinde tahribata yol açtığı bilinmektedir (Akın, 2022; Akyıldız ve Çetin, 2022; Çelik, 2022). Turizmin doğal kaynaklar üzerine inşa edilen bir sektör olması ve kitle turizminin uzun yıllar boyunca doğal çevreye verdiği geri dönüşü olmayan zararlar göz önüne alındığında, bu duruma yönelik çözümler gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle de turizm sektörünün hem içindeki hem de dışındaki gelişmelerin bir sonucu olarak 21. yüzyılda çevreye saygılı ve sağlıklı turizm için sürdürülebilirlik kavramı gündeme gelmiştir (Weaver, 2022). Sürdürülebilir turizm anlayışı ile çevreye dost pazarlama anlayışlarının benimsenmesi de kaçınılmaz olmuştur. Özellikle tüketici bilincinin artması ile doğaya dost ve çevre bilinci yüksek davranış eğilimi olan bir turist profili ortaya çıkmıştır (İpar ve Aksu, 2022). Dolayısıyla turizmde, uzun süreli rekabette değişen tüketici profiline cevap verebilirlik adına pazarlama alanında yenilikçi olmak artık bir zorunluluk hâline gelmiştir. Çevreye duyarlı turist profili ve turizmde sürdürülebilirlik anlayışı göz önüne alındığında (Elmas, 2019, s. 47), çevreye duyarlı müşterilerle ilişkiler kurmak ve sürdürmek için de genellikle uzun vadeli ve stratejik düşünerek (Davari ve Strutton, 2014) turistleri ilgilendiren bir turizm nesnesi inşa etmek işletmeler açısından fırsat hâline gelmiştir (Elmas, 2019, s. 47).

Ürün veya hizmetlerin çevre üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmayacak şekilde geliştirilmesi ve tanıtılması süreci olarak tanımlanan “yeşil pazarlama” kavramı turizmde sürdürülebilirliği teşvik etme konseptiyle uyumlu olarak turizm endüstrisinin geliştirilmesinde ön plana çıkmıştır (Chin ve ark., 2018, s. 263). Çevresel sorunların artması ve buna bağlı olarak yeşil tüketime yönelik üretiminin başlamasıyla, işletmeler pazar talebine cevap vermede yeşil pazarlama olarak tanımlanan yeni bir yaklaşımı aktif olarak uygulamaya başlamışlardır (Chang ve ark., 2019, s. 336). Bu bağlamda, işletmelerin klasik pazarlama anlayışı yerine, çevreye dost olan yeşil pazarlama anlayışını benimsediği görülmüştür (Cheng ve ark., 2022; Gavrilović ve Maksimović, 2018; Delafrooz ve ark., 2014; Lütfi ve Dilek, 2013; Seyhan ve Yılmaz, 2010).

Çevreyi korumaya yönelik artan farkındalığın bir sonucu olarak tüm dünyada dikkatleri üzerine çeken (Kimani, 2015) yeşil pazarlama kavramının akademik araştırması uzun ve zengin bir geçmişe sahiptir (Groening ve ark., 2018). Bu araştırmanın temel amacı ise turizmde yeşil pazarlama alanında 2000-2023 yılları arasında yapılmış olan çalışmalarını belirli kriterler kapsamında sınıflandırarak analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Scopus veri tabanı taranmış ve turizmde yeşil pazarlama alanında yapılmış çalışmalar bibliyometrik açıdan incelenmiştir.

Bu çalışmada, 2000-2023 yılları arasında turizmde yeşil pazarlama ile ilgili yapılmış çalışmalar, bu çalışmaların yıllara göre dağılımı, en fazla atf alan yazarlar, yazar etkisi, en verimli üniversiteler, en fazla atf alan ülkeler, en fazla yayın yapılan dergiler, yazarların en fazla kullandıkları anahtar kelimeler çerçevesinde incelendiğinden, elde edilen sonuçların gelecekte yapılacak çalışmalara farklı bilgiler ve yeni fikirler sunacağı düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmanın önemli olduğunu söylemek mümkündür.

1. TURİZMDE YEŞİL PAZARLAMA

Doğal kaynakların sürdürülemez kullanımı ile özellikle küresel ısınma tehdidi karşısında, gelecek nesillerin bu tür çevresel tehdit ve sorunlardan nasıl etkileneceği konusundaki endişeler her geçen gün artmaktadır (Davari ve Strutton, 2014). Tüketiciler için bir ürün veya hizmet seçiminde çevre dostu olma giderek daha önemli bir faktör hâline gelmiştir (Gryshchenko ve ark., 2022). Hem tüketiciler hem de işletmeler açısından doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına yönelik artan bilinçle birlikte 1960’lı yıllardan sonra çevre dostu olan ürünler ön plana çıkmaya başlamış, 1990’lı yıllara gelindiğindeyse çevreye duyarlı “yeşil pazarlama” olarak adlandırılan kavram giderek dikkat çekmiş ve bu gelişmeler işletmeleri çevreye duyarlı sürdürülebilir yaklaşımlar sergilemeye yöneltmiştir (Yıldırım, 2022).

Yeşil pazarlama kavramı, ilk olarak 1975 yılında Amerikan Pazarlama Derneği’nin Ekolojik Pazarlama adlı seminerinde ortaya atılmış ve “işletmelerin ürünleri ekolojik kaygılara duyarlı şekillerde üretme, tanıma, dağıtma, paketleme veya geri dönüştürme çabaları” olarak tanımlanmıştır (Davari ve Strutton, 2014). Yeşil pazarlama, tüketicilerin ihtiyaçlarına uygun ürünlerin üretiminden dağıtımına kadarki tüm süreçlerde doğayı ve var olan kaynakları koruyarak sürdürülebilir bir yaklaşımı benimsemek olarak da tanımlanabilmektedir (Fırat ve Durmaz, 2020).

Doğal kaynakların sınırsız olmayışı ve turizm alanında doğal kaynakların oldukça önemli bir yeri olması nedeniyle, pazarlama alanında yapılacak yeniliklerde doğaya dost, çevreye duyarlı şekilde sosyal sorumlulukla hareket eden yani “yeşile dost” olan yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir çünkü turizm ürününün yaşam döngüsü turistlerin seyahate başlamalarıyla başlar ve seyahat bitiminde turizm ürününün yaşam döngüsü sona erer. Bu nedenle de ulaşım, konaklama, rekreasyon ve diğer tüm seyahat sektörleri seyahate dair çevresel etkileri ürün yaşam döngüsüne göre

düzenler (Maugeri ve ark., 2017, s. 136). Bu bağlamda yeşil pazarlama anlayışı da doğal çevre üzerinde en az etkiyle müşteri ihtiyaçlarını veya isteklerini karşılamaya yönelik herhangi bir alışverişi oluşturmak ve kolaylaştırmak için tasarlanmış faaliyetleri kapsamaktadır (Sangpikul, 2017, s. 2). Dolayısıyla yeşil turizm pazarlaması “sürdürülebilir çevreye” değer veren ve turistler için turizm satın alma davranışlarını artıran etkili bir pazarlama stratejisi olarak nitelendirilmektedir (Lumbaraja ve ark., 2019, s. 261). Bu bağlamda, yeşil pazarlama yaklaşımına ilişkin yapılmış bazı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Bhardwaj ve diğerleri (2023), yeşil pazarlama alanında 2011’den 2022’ye kadar yayımlanan makaleleri ele alarak bibliyometrik bir çalışma yapmışlardır. Araştırmada, çevre konusunda hem tüketicilerin hem de kuruluşların giderek daha bilinçli hâle gelmeleriyle birlikte yeşil ürünlerin tercih edilebilirliğinin artacağını ve bu durumun da çevreye yönelik olumsuz sonuçları azaltacağını ifade etmişlerdir.

Agustina ve arkadaşları (2023), “Lingkar Selorejo” isimli turistik bölgenin gelecekte uğrayacağı zarardan kaçınma konusunda yeşil pazarlamanın turistlerin niyetini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda Lingkar Selorejo’daki KOBİ’lerin farkındalık eksikliği ve bu tür uygulamaların yüksek maliyetli olması nedeniyle henüz yeşil pazarlama faaliyetlerini yürütmeye hazır olmadığını, halkın ise yeşil pazarlama kavramının uygulanmasına bakılmaksızın hâlâ düşük fiyatlara ve kaliteli ürünlere öncelik verdiği ifade edilmiştir.

Öncel ve Şanlı (2023), bir örnek olay çalışması yaparak Bursa Mövenpick Otel’inde ekolojik ve çevreye duyarlı turizm faaliyetlerini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, otelin gelişen teknolojiyi takip ederek çevresel duyarlılığa önem verdiğini, bu durumun da olumlu etkiler yaratarak rekabet avantajı sağladığını ifade etmişlerdir.

Berk ve Celep (2020), Konya ilindeki yeşil yıldızla sahip konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuç olarak, yeşil pazarlama kapsamında uygulanan faaliyetlerin tüketicilerin satın alma davranışı üzerine olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Korkmaz ve Atay (2017), otellerin hangi yeşil pazarlama faaliyetlerinden faydalandığını ve çevre sertifikalarının işletmelerin pazardaki etkinliğine hangi ölçüde etki ettiğini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, otel işletmelerinin sınıflarına göre yeşil pazarlama uygulamalarının farklılık gösterdiğini ve otellerin uyguladığı yeşil pazarlama faaliyetlerinin işletmenin büyüklüğü ile doğru orantılı olarak arttığını, öte yandan çevre sertifikası almanın işletmenin pazar performansının artışı üzerinde bir etkisi olmadığını ortaya koymuşlardır.

Sert (2017), konaklama işletmelerindeki yeşil pazarlama uygulamalarını incelemiştir. Bu kapsamda, Doğa Residence Otel ele alınmıştır. Sonuç olarak, otel tarafından uygulanan çevreci yaklaşımların müşterilerin tercihlerini etkileyen birincil sebep olmadığını ancak bu uygulamaların otelin maliyetlerini azaltarak kârlılığını artırdığını ifade etmiştir.

Atay ve Dilek (2013), konaklama sektöründe ekonomik açıdan lider durumda bulunan ve yeşil pazarlama uygulamaları konusunda da öncü işletmelerinden biri olan Ibis Otelleri yeşil pazarlama uygulamalarını ve web sitelerinin içeriklerini incelemişlerdir. Araştırmada Ibis Otellerinin, çevresel duyarlılığa önem verdiğini ve çeşitli konulardaki çalışmalarıyla pazarlama açısından da önemli bir etki yaratarak rekabet avantajı sağladığını, dolayısıyla bu durumda var olan kurumsal imajına güç katarak tüketicilerin algısındaki tercih edilebilirliğini artırdığını ifade etmişlerdir.

2. YÖNTEM

Bibliyometrik analiz, literatür incelemelerine yönelik geleneksel nitel ve yorumlayıcı yaklaşıma bir alternatif olarak Garfield (1963) ve Price (1965) tarafından geliştirilmiştir (Maucuer ve ark., 2022). Akademisyenler tarafından da araştırma bileşenlerinde ortaya çıkan eğilimleri ortaya çıkarmak ve aynı zamanda mevcut literatürde belirli bir alanın entelektüel yapısını keşfetmek gibi çeşitli nedenlerle son yıllarda sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Donthu ve ark., 2021). Bu bağlamda, bibliyometrik analiz, bir araştırma alanının ortaya çıkışını tespit etmek ve araştırmak için yapılmış olan bilimsel yayınların istatistiksel analizini içeren etkili bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Zhang ve ark., 2016).

Günümüzde yeni makaleler, kitaplar, dergiler veya diğer materyallerden elde edilen bilgileri takip etmenin giderek zorlaştığı ve bu nedenle bibliyometrik analizlerin kapsamlı literatür yapılarını incelemek için yapılandırılmış bir yaklaşım sağladığı belirtilmektedir (Vogel, 2014). Ayrıca iyi hazırlanmış bibliyometrik çalışmaların, bir alanı yeni ve anlamlı yollarla ilerletmek için sağlam temeller oluşturabileceği (Donthu ve ark., 2021) de vurgulanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen sürecin işleyişini tanımlamak amacıyla bu çalışmada, Scopus veri tabanında “green marketing (yeşil pazarlama)” ve “tourism (turizm)” ifadeleri yazılarak arama işlemi yapılmıştır. Bu kapsamda, arama işlemi esnasında sadece İngilizce dilinde yapılmış yayınlar ve yayımlanmış çalışmalar kısıtları getirilmiştir. 2000-2023 yılları arasındaki çalışmalar göz önünde bulundurularak filtreleme işlemi yapılmış ve toplam 66 adet çalışma değerlendirmeye alınmıştır. Bir sonraki aşamada, elde edilen veriler BibTeX dosyası olarak indirilmiş ve R programına bütünleşik olan R stüdyo programı yardımıyla Biblioshiny’de analiz edilmiştir. Bu araştırma planlanırken ise aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır.

- Scopus veri tabanında 2000-2023 yılları arasında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin en fazla atıf alan yazarlar kimlerdir?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin yazarların etkileri nasıldır?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin en verimli üniversiteler hangileridir?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin en fazla atıf alan ülkeler hangileridir?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin en fazla yayın yapılan dergiler hangileridir?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin yapılan yayınlarda yazarların en fazla kullandıkları anahtar kelimeler nelerdir?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin en fazla atıf alan yayınlara hangileridir?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin yayınlara Bradford Yasası’na uyum sağlamakta mıdır?
- Scopus veri tabanında “yeşil pazarlama ve turizm” ile ilgili çalışmalara ilişkin yayınlara Lotka Yasası’na uyum sağlamakta mıdır?

3. BULGULAR ve ANALİZLER

3.1. Ana Bilgiler

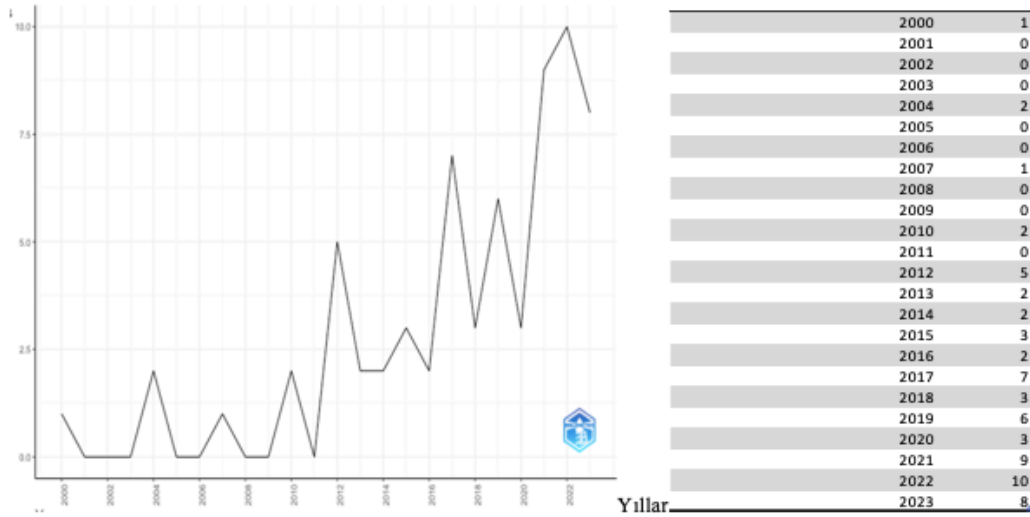
Tablo 1’de Scopus veri tabanında, yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili çalışmaların bilgisi verilmektedir. 2000-2023 yılları arasında turizmde yeşil pazarlama ile ilgili 54 kaynaktan 66 yayın yapıldığı bulunmuştur. 177 yazarın yer aldığı çalışmalarda tek yazarlı çalışmalar 10 adettir. Turizmde yeşil pazarlama ile ilgili çalışmalarda, 207 adet artı anahtar kelime¹ kullanılmış olup, yazarlara ait anahtar kelime sayısı ise 215 adettir. Yayınların ortalama yaşı 5,33’tür. Uluslararası ortak yazarlı yayın sayısının genele oranı ise %21,21’dir.

Tablo 1. Turizmde Yeşil Pazarlama Üzerine Yazılan Makalelere İlişkin Genel Bilgiler

Veriler Hakkında Ana Bilgiler	
Zaman Aralığı	2000:2023
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar vb.)	54
Yayımlar	66
Yıllık Artış Hızı %	9,46
Yayımların Ortalama Yaşı	5,33
Yayın Başına Düşen Ortalama Atıf	24,97
Referanslar	3648
Yayımların Kapsamı	
Artı Anahtar Kelimeler (ID)	207
Yazarların Anahtar Kelimeleri (DE)	215
Yazarlar	
Yazarlar	177
Tek Yazarlı Yayınlar	10
Yazarların İş Birliği	
Tek Yazarlı Dokümanlar	10
Yayın Başına Ortak Yazar Sayısı	2,8
Uluslararası Ortak Yazar %	21,21
Yayın Türleri	
Makaleler	42
Kitap	3
Kitap Bölümü	4
Bildiri	13
Konferans İncelemesi	3
Derleme	1

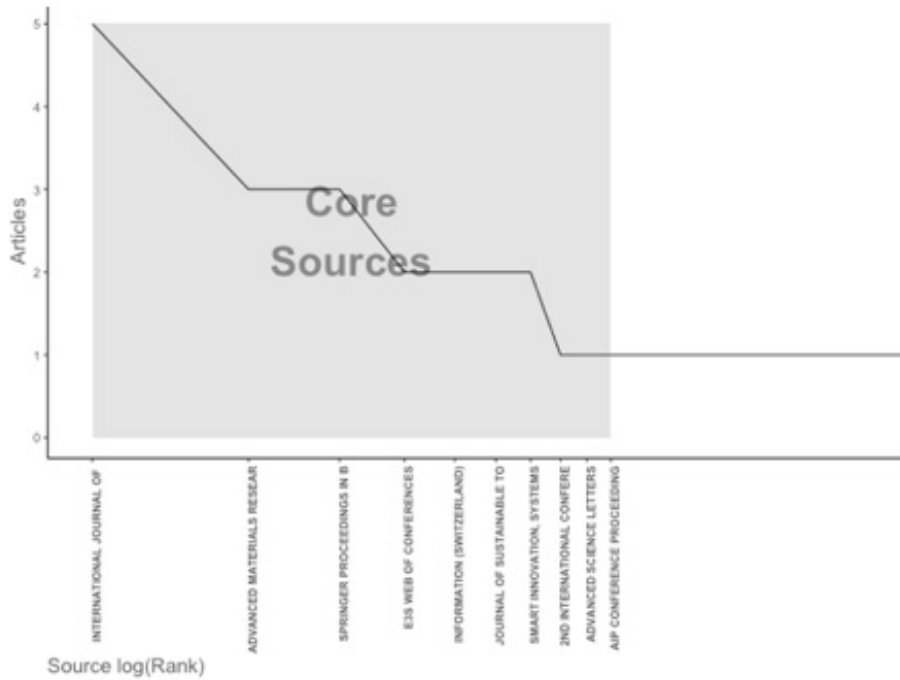
Kaynak: Scopus

¹ Atıfta bulunulan makalelerin adlarından alınan anahtar kelimelerdir.

Şekil 1: Yıllara Göre Bilimsel Üretim

Turizm alanında yeşil pazarlama konusunda yazılmış ilk makale 2000 yılında yayımlanmıştır. Her yıl turizm alanında yeşil pazarlama konusu bağlamında çalışma yapılmamış olup, en çok çalışma 2022 yılında (n=10) gerçekleşmiştir. En çok yayın yapılan 2022 yılını, bir önceki yıl 2019 yılı (n=9) takip etmektedir. 2023 yılının temmuz ayına kadar ise 8 yayın yapılmıştır.

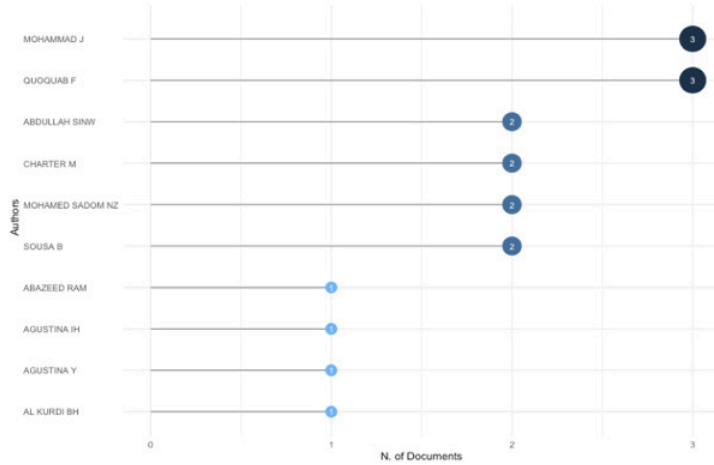
Şekil 2. Bradford Yasası'na Göre Kaynaklar

Bradford, 1934 yılında "çekirdek dergi" kavramını literatüre kazandırmıştır (Tripathi ve Sen, 2016, s. 85). Bradford Yasası'na göre, belirli bir alana ilişkin herhangi bir konu hakkında kaynakça oluşturmak istenildiğinde, küçük bir çekirdek grup derginin, o konu ile ilgili yazılan makalelerin her zaman üçte birini içerdiği sonucuna ulaşılır. Bu pazarlama ve turizme ilişkin çekirdek dergiler, Şekil 2'de gösterilmektedir. Şekil 2 incelendiğinde, ilk sırada International Journal Of Contemporary Hospitality Management (n=5) yer almakta iken, onu sırasıyla Advanced Materials Research (n=2), Springer Proceedings in Business and Economics (n=2) takip etmektedir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Verilerin Bradford Yasası Kapsamında Değerlendirilmesi

Bölge	Dergi Sayısı		Makale Sayısı	
	N	%	N	%
1	10	18	22	33,33
2	23	42	23	34,85
3	21	38	21	31,81
Toplam	55	100	66	99,99

Tablo 2 incelendiğinde, Bradford Yasası'na göre ilk bölgede yer alan 22 makalenin toplam makalelerin üçte birini içerdiği, ikinci bölgede yer alan 23 adet derginin ikinci üçte birini içerdiği ve üçüncü bölgede yer alan 21 adet derginin de son üçte birini içerdiği görülmektedir. Elde edilen verilere göre, Bradford Yasası'nda öngörülen ve gerçekleşen değerlerin birbirlerine yakın oldukları, yeşil pazarlama ve turizme ilişkin verilerin de Bradford Yasası'na uyum sağladığı belirlenmiştir.

Şekil 3. En Alakalı Yazarlar

Şekil 3'te yeşil pazarlama ve turizm verilerine ilişkin en başarılı on yazarın alana sunduğu katkılar gösterilmektedir. Şekil 3'e göre, mavi renk ne kadar koyu olursa yazarların alana olan ilgisi o derecede fazladır ve koyu mavi renge sahip olan yazarlar hem en üst sırada hem de en fazla yayın yapan yazarlardır. Bu bağlamda, Şekil 32'e göre, J. Mohammad (n=3) ve F. Quoquab (n=3) en fazla yayın yapan yazarlar iken, onları sırasıyla Abdullah Sinw (n=2), M. Charter (n=2), Nz. Mohamed Sadom (n=2) ve B. Sousa (n=2) izlemektedir.

Tablo 3. Yeşil Pazarlama ve Turizm Konusuna İlişkin En Verimli Üniversiteler

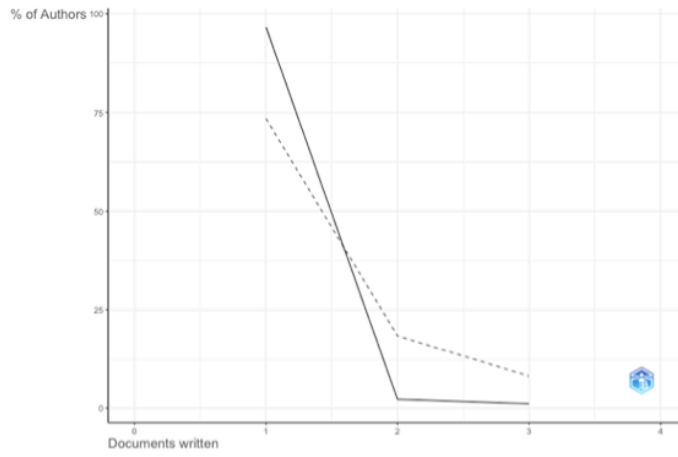
Üniversiteler	Makaleler
University of Brawijaya	8
Universiti Putra Malaysia	6
Universiti Teknologi Malaysia	6
University of Aveiro	5
Marche Polytechnic University	4
The Bucharest University of Economic Studies	4
University of Catania	4
Aristotle University of Thessaloniki	3
Bucharest University of Economic Studies	3
Fujian Agriculture and Forestry University	3

Tablo 3'te yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili en fazla yayın yapan üniversite sıralaması gösterilmektedir. Tablo 3'e göre en fazla yayın University of Brawijaya'da (n=8) yapılmıştır. Universiti Putra Malaysia ve Universiti Teknologi Malaysia, altı çalışma ile ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 4. Çalışmaların Lotka Yasası'na Göre Değerlendirilmesi

Makale sayısı	Yazar sayısı	Yüzde
1	171	96,6
2	4	2,2
3	2	1,1

Şekil 4. Lotka Yasasına Göre Yazar Verimliliği

Lotka Yasası, Alfred Lotka tarafından ortaya konulmuştur ve bibliyometrinin temel yasalarından birisi olarak kabul edilmektedir. Lotka Yasası'na göre, belirli bir alanda iki yazarlı yayınların sayısı, tek yazarlı yayınların yaklaşık 1/4'ü; üç yazarlı yayınların sayısı ise tek yazarlı yayın yapanların sayısının 1/9'una karşılık gelmektedir (Torun ve Bozkuş, 2022, s. 37). Bu yasaya göre, araştırma konusu ile ilgili yazar ve makaleler ele alındığında; %96,6'lık kısmın bir makale ile katkıda bulunan yazarlardan oluştuğu, %2,2'lik kısmın iki makalesi olan yazarlardan oluştuğu ve son olarak da %1,1'lik kısmın üç makale ile katkıda bulunan yazarlardan oluştuğu bulgulanmıştır. Bu doğrultuda, yeşil pazarlama ve turizm konusuna ilişkin yapılan çalışmaların Lotka Yasası'na uyum sağlamadığı anlaşılmıştır (Şekil 4 ve Tablo 4).

Tablo 5. Yazar Etkisi

Yazarlar	H İndeks	G İndeks	M İndeks	Toplam Atıf	Makale Sayısı	Yayın Başlangıç Yılı
V. JAUHARI	1	1	0,059	622	1	2007
K. MANAKTOLA	1	1	0,059	622	1	2007
M. EL DİEF	1	1	0,071	174	1	2010
X. FONT	1	1	0,071	174	1	2010
D. KIRK	1	1	0,05	150	1	2004
PA. LYNCH	1	1	0,05	150	1	2004
N. TZSCHENTKE	1	1	0,05	150	1	2004
P. MARTÍNEZ	1	1	0,111	135	1	2015
ESW. CHAN	1	1	0,125	111	1	2016
CHC. HSU	1	1	0,125	111	1	2016
JA. ARAGON-CORREA	1	1	0,111	78	1	2015
J. RUIZ DE LA TORRE	1	1	0,111	78	1	2015
I. TAPIA- MARTIN	1	1	0,111	78	1	2015
C-H. CHIN	1	1	0,167	51	1	2018
C-L. CHIN	1	1	0,167	51	1	2018
WP-M. WONG	1	1	0,167	51	1	2018
H. HOU	1	1	0,333	28	1	2021
H. WU	1	1	0,333	28	1	2021
R. MOHD RASDI	1	1	0,091	25	1	2013
S. PUNITHA	1	1	0,091	25	1	2013
MMH. GOODE	1	1	0,111	23	1	2015
DM. MINOLI	1	1	0,111	23	1	2015
MT. SMITH	1	1	0,111	23	1	2015
C. CHEN	1	1	0,333	22	1	2021
S. HARICHANDAN	1	1	0,5	22	1	2022
C-W. HSU	1	1	0,333	22	1	2021
J-C. HUANG	1	1	0,333	22	1	2021
S. KAR KUMAR	1	1	0,5	22	1	2022
C-W. LU	1	1	0,333	22	1	2021
M-H. SHU	1	1	0,333	22	1	2021
BR. TAPAS BAPU	1	1	0,333	22	1	2021

A-C. ALUCULESEI	1	1	0,25	19	1	2020
D. AVRAM	1	1	0,25	19	1	2020
P. NISTOREANU	1	1	0,25	19	1	2020
M. CHARTER	2	2	0,286	17	2	2017
P. FERREIRA	1	1	0,333	16	1	2021
AE. JOSÉ	1	1	0,333	16	1	2021
S. KHALID	1	1	0,333	16	1	2021
MI. KHAN	1	1	0,333	16	1	2021
U. ZAMAN	1	1	0,333	16	1	2021
I. ALBASTROIU	1	1	0,25	15	1	2020
Z. ANDREPOULOU	1	1	0,167	15	1	2018
GP. CESARETTI	1	1	0,167	15	1	2018
SI. GHITA	1	1	0,25	15	1	2020
SS. HANNA	1	1	0,167	15	1	2018
R. MISSO	1	1	0,167	15	1	2018
AS. SASEANU	1	1	0,25	15	1	2020
C-A. STOIAN	1	1	0,25	15	1	2020
I. TZOULIS	1	1	0,167	15	1	2018
J. MOHAMMAD	2	3	0,4	10	3	2019
F. QUOQUAB	2	3	0,4	10	3	2019

Tablo 5, yeşil pazarlama ve turizm konulu yayın yapan yazarları göstermektedir. J. Mohammad ve F. Quoquab en yüksek H indeksi, G indeksi ve M indeksine sahip yazarlardır. V. Jauhari (n=622) ve K. Manaktola (n=622) en çok atıf alan yazarlardır.

Tablo 6. En Fazla Atıf Alan Ülkeler

Ülke	Toplam Atıf	Ortalama Makale Atıfı
Hindistan	656	131,20
Birleşik Krallık	252	126,00
İspanya	135	135,00
Hong Kong	111	111,00
Malezya	79	19,80
Romanya	34	17,00
Avustralya	28	28,00
Çin	28	4,00
Yunanistan	24	8,00
Kore	16	16,00

Yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili yapılan çalışmalara göre, en fazla atıf alan ülkeler ve ortalama makale atıfları incelendiğinde, Tablo 6'da Hindistan 656 atıf ile en fazla atıf alan ülke iken, Hindistan'ı sırasıyla Birleşik Krallık 252, İspanya 135, Hong Kong 111 ve Malezya 79 takip etmektedir. Ortalama makale atıf açısından ise İspanya 135,00 ile ilk sırada yer alırken, Hindistan 131,20 ikinci ve Birleşik Krallık 126,00 üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 7. En fazla Atıf Alan Makaleler

Makale	Doi	Toplam Atıf	Toplam Yıllık Atıf	Normalize Edilmiş Toplam Atıf
Manaktola K, 2007, Int J Contemp Hosp Manage	10.1108/09596110710710757534	622	36,59	1,00
El Dief M, 2010, J Sustainable Tour	10.1080/09669580903464232	174	12,43	2,00
Tzschentke N, 2004, Int J Contemp Hosp Manage	10.1108/09596110410520007	150	7,50	1,91
Martinez P, 2015, Int J Contemp Hosp Manage	10.1108/IJCHM-03-2014-0115	135	15,00	1,72
Chan Esw, 2016, Int J Contemp Hosp Manage	10.1108/IJCHM-02-2015-0076	111	13,88	1,85
Aragon-Correa Ja, 2015, Int J Contemp Hosp Manage	10.1108/IJCHM-11-2014-0564	78	8,67	0,99
Chin C-H, 2018, J Hosp Mark Manage	10.1080/19368623.2017.1359723	51	8,50	2,32
Hou H, 2021, Tour Hosp Res	10.1177/1467358420963379	28	9,33	3,41
Punitha S, 2013, Asian Soc Sci	10.5539/ass.v9n17p79	25	2,27	1,61
Minoli Dm, 2015, Tour Manage Perspect	10.1016/j.tmp.2015.07.011	23	2,56	0,29

Tablo 7'ye göre, yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, International Journal of Contemporary Hospitality Management adlı dergide yayımlanan “Exploring Consumer Attitude and Behaviour Towards Green Practices in The Lodging Industry in India” adlı makale ile Kamal Manaktola ve Vinnie Jauhari (n=622) en fazla atıf alan yazarlardır ve yıllık atıf sayısının 36,59 olduğu bulgulanmıştır.

Şekil 5. Turizm Alanında Yeşil Pazarlama Konusu Bağlamında Yapılan Yayınlarla İlişkin Kelime Bulutu

Anahtar kelimeler yayınları daha görünür kılmak ve içeriklerini özetlemekle kalmaz, aynı zamanda konu ile ilgili kavramları da ifade eder. Pazarlama (marketing) (n= 21) en sık kullanılan kelime olduğu; bunu ticaret, yeşil pazarlama ve sürdürülebilir kalkınma (n=9) kelimelerinin izlediği görülmektedir (Şekil 5, Tablo 8).

Tablo 8. En Çok Kullanılan Kelimeler

Terimler	Frekans
Pazarlama (marketing)	21
Ticaret (commerce)	9
Yeşil Pazarlama (green marketing)	9
Sürdürülebilir Kalkınma (sustainable development)	9
Turizm (tourism)	7
Tüketici Davranışı (consumption behavior)	4
Otel Endüstrisi (hotel industry)	4
Turizm Endüstrisi (tourism industry)	4
Turizm İşletmeciliği (tourism management)	4
Turizm Pazarı (tourism market)	4

SONUÇ

Yeşil pazarlama, pazarlama kavramının temel bileşenlerinden “ürün”, “fiyat”, “tutundurma” ve “dağıtım” çalışmalarını müşterilerin beklentilerine ve işletmenin hedeflerine uygun hâle getirirken, faaliyetlerini doğal dengeye zarar vermeyecek bir biçimde düzenlemeyi amaçlayan bir pazarlama türüdür (Sert, 2017, s. 4). Bibliyometrik analiz ise yazarlara, yayınlara, kurumlara, dergilere ve ülkelere ilişkin alıntı bilgileri de dâhil olmak üzere, bibliyometrik veriler ile ilgili olarak yayımlanmış literatürü tanımlamak, değerlendirmek ve izlemek amacıyla istatistiksel analizden yararlanır (Dede ve Özdemir, 2022, s. 2).

Bu çalışmada, Scopus veri tabanından 23.07.2023 tarihinde yeşil pazarlama ve turizm alanında yapılan çalışmalara ilişkin veri elde edilerek bibliyometrik analiz yapılmış ve araştırma sorularına cevap aranmıştır. Elde edilen verilere göre, 2000-2023 arasında 66 İngilizce yayın tespit edilmiştir. Çalışmada en fazla atıf alan yazarlar, makalelerin yıllara göre dağılımı, yazarların etkisi, en verimli üniversiteler, en fazla atıf alan ülkeler, en fazla yayın yapılan dergiler, yazarların en fazla kullandıkları anahtar kelimeler, en fazla atıf alan yayınlar, yayınların Bradford Yasası'na uyumu, yayınların Lotka Yasası'na uyumu araştırılmıştır.

Araştırmada, yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili yapılan çalışmalardan ilkinin 2000 yılında yapıldığı tespit edilmiştir (Şekil 1). 54 kaynakta 66 yayın, 177 yazar, 10 tek yazarlı yayın, 42 makale, 3 kitap, 4 kitap bölümü, 13 bildiri, 3 konferans incelemesi, 1 derleme makale bulunmuştur. En çok yayın, 2022 yılında yapılmıştır. Yayınların Bradford Yasası'na uyum sağladığı görülmüştür. En fazla katkı sunan yazarlar, J. Mohammad (n=3), F. Quoquab (n=3), Sıw Abdullah (n=2), M. Charter (n=2), Nz. Sadom Mohamed (n=2) ve B. Sousa'dır (n=2). Yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili çalışmalarda en verimli üniversiteler ise University of Brawijaya, Universiti Putra Malaysia ve Universiti Teknologi Malaysia'dır. Yayınların Lotka Yasası'na uyum sağlamadığı görülmüştür. Yazar etkisine bakıldığında J. Mohammad ve F. Quoquab en yüksek H indeksi, G indeksi ve M indeksine sahip yazarlardır. V. Jauhari (n=622) ve K. Manaktola (n=622) en çok atıf alan yazarlar olmuşlardır.

Yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili yapılan çalışmalara ilişkin en fazla atıf alan ülkeler ve ortalama makale atıfları değerlendirildiğinde Hindistan'ın 656 atıf ile en fazla atıf alan ülke olduğu görülmektedir. Hindistan'ı sırasıyla Birleşik Krallık (n=252), İspanya (n=135), Hong Kong (n=111) ve Malezya (n=79) izlemektedir. Yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, International Journal of Contemporary Hospitality Management adlı dergide yayımlanan “Exploring Consumer Attitude and Behaviour Towards Green Practices in The Lodging Industry in India” adlı makale ile Kamal Manaktola ve Vinnie Jauhari'nin (n=622) en fazla atıf alan yazarlar olduğu ve yıllık ortalama atıf sayısının 36,59 olduğu tespit edilmiştir. Marketing, commerce, green marketing, sustainable development ise en çok kullanılan kelimeler olmuştur.

Bu çalışmada, konunun kısıtlı olması sebebiyle az yayın tespit ve analiz edilmiştir. İleriki çalışmalarda farklı veri tabanları kullanılması ve konunun genişletilmesi ile daha fazla veri elde edileceği düşünülebilir. Çalışmada tespit edildiği şekilde, 2022 yılının en çok yayın yapılan yıl olması da yeşil pazarlama ve turizm ile ilgili çalışmaların son yılların önemli konusu hâline geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla turizmde yeşil pazarlama anlayışının sürdürülebilir turizm açısından öneminin derinlemesine araştırılması gerektiği ve doğal kaynaklara dayalı alanlarda gerçekleşen turizm faaliyetlerinin, yeşil pazarlama anlayışı ile değerlendirilmesine dair çalışmaların turizm alanına katkı sağlayacağı söylenebilir. Gelecekte yeşil pazarlama konusunun daha farklı alanlarla ilişkilendirileceğini ve bu kapsamda yapılacak çalışmalara ışık tutacağını söylemek mümkündür. Bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı ve araştırmacılara fikir vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Agustina, Y., Wijijayanti, T., Winarno, A. & Rahayu, W. P. (2023). The economarketing model: Development of productive and sustainable tourism area. *International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof. Bus. Rev.*, 8(2), 5.
- Akın, M. H. (2022). Turizm sektöründe yeşil bilişim uygulamaları. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(2), 179-192.
- Akyıldız, M. & Çetin, E. (2022). Eko turizm potansiyeli ve uygulamaları: Çanakkale-Biga örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 17(2), 13-26.
- Atay, L. & Dilek, S. E. (2013). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamaları: Ibis Otel örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 203-219.
- Berk, O. N. & Celep, E. (2020). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarına etkisi, Konya ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 267-285.
- Bhardwaj, S., Nair, K., Tariq, M. U., Ahmad, A. & Chitnis, A. (2023). The state of research in green marketing: A bibliometric review from 2005 to 2022. *Sustainability*, 15(4), 2988.
- Cavalcante, W. Q. D. F., Coelho, A. & Bairrada, C.M. (2021). Sustainability and tourism marketing: A bibliometric analysis of publications between 1997 and 2020 using wosviewer software. *Sustainability*, 13 (9), 4987.
- Chang, K. C., Hsu, C. L., Hsu, Y. T. & Chen, M. C. (2019). How green marketing, perceived motives and incentives influence behavioral intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 49, 336-345.
- Chin, C. H., Chin, C. L., & Wong, W. P. M. (2018). The implementation of green marketing tools in rural tourism: the readiness of tourists?. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(3), 261-280.
- Cheng, Y. H., Chang, K. C., Cheng, Y. S. & Hsiao, C. J. (2022). How green marketing influences customers' green behavioral intentions in the context of hot-spring hotels. *Journal of Tourism and Services*, 24 (13), 190-208.
- Çelik, D. S. (2022). Turizm ve seyahat faaliyetlerinin dünyamızda bıraktığı karbon ayak izi takibi ve kontrolü. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17), 1-10.
- Davari, A. & Stratton, D. (2014) Marketing mix strategies for closing the gap between green consumers' pro-environmental beliefs and behaviors. *Journal of Strategic Marketing*, 22 (7), 563-586.
- Delafrooz, N., Taleghani, M. & Nouri, B. (2014). Effect of green marketing on consumer purchase behavior. *QScience Connect*, 2014(1), 5.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Elmas, M. S. H. (2019). The influence of green marketing, attribute tourism products, e-WOM The visit decision. *International Journal of Social Science and Business*, 3(1), 46-54.
- Fırat, S. & Durmaz, Y. (2020). Yeşil pazarlamanın bilim haritalama teknikleri açısından değerlendirilmesi: Bibliyometrik analiz. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630-631X) 6(30), 458-472.
- Garfield, E. (1963). Citation indexes in sociological and historical research. *American documentation*, 14(4), 289-291.
- Gavrilović, Z. & Maksimović, M. (2018). Green innovations in the tourism sector. *Strategic Management*, 23(1), 36-42.
- Groening, C., Sarkis, J. & Zhu, Q. (2018). Green marketing consumer-level theory review: A compendium of applied theories and further research directions. *Journal of cleaner production*, 172, 1848-1866.
- Gryshchenko, O., Babenko, V., Bilovodska, O., Voronkova, T., Ponomarenko, I. & Shatskaya, Z. (2022). Green tourism business as marketing perspective in environmental management. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 8(1), 117-132.
- İpar, M. S. & Aksu, M. (2022). Turistlerin yeşil otel tercihlerine yönelik algıları, çevreci davranış eğilimleri ve davranışsal niyetlerle ilişkisi (Perceptions of tourists on). *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel (Online)*, 5(1), 440-463.
- Kimani, J. W. (2015). Green marketing practices and Performance of Eco-Tourism in Kenya (Unpublished Doctoral dissertation), University of Nairobi.
- Korkmaz, H. & Atay, L. (2017). Otel işletmelerinde yeşil pazarlama ve çevre sertifikalarının değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 113-126.
- Lumbaraja, P., Lubis, A. N. & Hasibuan, B. K. (2019). Sustaining Lake Toba's tourism: Role of creative industry, green tourism marketing and tourism experience. *Asian Journal of Business and Accounting*, 12(1), 257-278.
- Lütfi, A. & Dilek, S. E. (2013). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamaları: Ibis Otel örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 203-219.
- Maucuer, R., Renaud, A., Ronteau, S. & Muzellec, L. (2022). What can we learn from marketers? A bibliometric analysis of the marketing literature on business model research. *Long Range Planning*, 55(5), 102219.

- Maugeri, E., Gullo, E., Romano, P., Spedalieri, F. & Licciardello, A. (2017). The bioeconomy in Sicily: new green marketing strategies applied to the sustainable tourism sector. *Procedia Environmental Science, Engineering and Management*, 4(3), 135-142.
- Öncel, M. & Şanlı, G. E. (2023). Turizm sektöründe ekolojik yaklaşımlar ve yeşil pazarlama uygulamaları: Bursa Mövenpick Oteli. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 28(1), 207-216.
- Price, D. J. D. S. (1965). Networks of scientific papers: The pattern of bibliographic references indicates the nature of the scientific research front. *Science*, 149(3683), 510-515.
- Sangpikul, A. (2017). Ecotourism mix, good practice, and green marketing: An approach towards the quality tourism business. *Journal of Community Development Research (Humanities and Social Sciences)*, 10(1), 1-15.
- Sert, A. N. (2017). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamaları: Doğa Residence Otel örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-20.
- Seyhan, G. & Yılmaz, B. S. (2010). Sürdürülebilir turizm kapsamında konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama: Calista Luxury Resort Hotel. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 11(1), 51-74.
- Torun, E. & Bozkuş, K. (2022). Sınıf yönetimi araştırmalarının bibliometrik analizi. *Studies in Educational Research and Development*, 6(1), 20-51.
- Tripathi, H. K. & Sen, B. K. (2016). Crop science literature and Bradford Law. *Annals of Library and Information Studies*, 63, 85-90.
- Vogel, R. (2014). What happened to the public organization? A bibliometric analysis of public administration and organization studies. *The American Review of Public Administration*, 44(4), 383-408.
- Weaver, D. B. (2022). Sustainable tourism. In *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing* (pp. 317-321). Edward Elgar Publishing.
- Yıldırım, Y. (2022). Disiplinlerarası boyutlarıyla hizmet işletmeleri. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Zhang, X., Chen, H., Wang, W. & Ordóñez de Pablos, P. (2016). What is the role of IT in innovation? A bibliometric analysis of research development in IT innovation. *Behaviour & Information Technology*, 35(12), 1130-1143.
- Zupic, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Erman ŞAHİN (ermansahin21@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3575-3128)
Sosyal Güvenlik Kurumu Hukuk Müşavirliği

Erhan GÜLCAN (erhanglc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0182-8163)
Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Mersin - Türkiye

<https://doi.org/10.55044/meusbd.1366133>

02.10.2023

Geliş Tarihi
Submitted

17.10.2023

Kabul Tarihi
Accepted

Araştırma Makalesi
Research article

REFAH DEVLETİNİN DÖNEMSEL AYRIŞMASI VE NEOLİBERAL YAKLAŞIMIN REFAH DEVLETİ POLİTİKALARINA YANSIMASI

Özet

Sanayi Devrimi ile birlikte üretimde yeni tekniklerin kullanılması ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda köklü değişimler yaratmıştır. Sanayi Devrimi'nin başlangıcından 1929 yılındaki Ekonomik Buhran'a kadar uygulanan klasik ekonomik politikalar nedeniyle oluşan olumsuz tabloya karşı toplumu rahatlatarak çözümler ortaya konamamıştır. Bu görüş, piyasanın kendi kendine ve mükemmel işlediğini ve müdahaleye gerek olmadığını kabul etmektedir. Bu durum, piyasanın yarattığı sorunlara çözüm sağlayacak refah devleti önlemlerinin başlangıç düzeyinde kalmasına neden olmuştur. Ekonomik Buhran sonrası uygulanan Keynesyen makroekonomik politikalar, sosyoekonomik sorunlara yanıt verebilmiş ve refah devleti uygulamaları belirginleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal politikaların kapsamlı biçimde uygulanması, bireylerin uygun bir yaşam düzeyine erişmeleri için önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde, sosyal güvenlik uygulamalarının kapsamının genişletilmesi, yüksek sosyal harcamaların yapılması ve tam istihdamın kabul edilmesi gibi bireylerin yaşamında güvence sağlayan politikalar öne çıkmaktadır. Ancak 1973 Petrol Krizi ve sonrasındaki krizler ile uygulanmaya konan neoliberal politikalar, refah devletinin altın çağına son vermiştir. 1980'li yıllardan itibaren başlayan küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası alanda ekonomik rekabetin öne çıkması ve çokuluslu işletmelerin ulus devletlere göre güç kazanması refah devletlerinin uyguladıkları politikaları etkilemekte ve yeniden biçimlendirme döneminin yaşanmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Refah devleti, Küreselleşme, Yeniden biçimlendirme, Sosyal harcama, Keynesyen ekonomik politikalar

PERIODIC DISINTEGRATION OF WELFARE STATE AND REFLECTION OF NEOLIBERAL APPROACH TO WELFARE STATE POLICIES

Abstract

With the Industrial Revolution, the use of new techniques in production created radical changes in economic, social, political, and cultural fields. Solutions that would relieve the society against the negative situation caused by the classical economic policies implemented from the beginning of the Industrial Revolution until the Economic Depression in 1929, could not be put forward. This view accepts that the market operates on its own, perfectly, and that there is no need for intervention. This situation has caused welfare state measures, which would provide solutions to the problems created by the market, to remain at an initial level. Keynesian macroeconomic policies implemented after the Economic Depression were able to respond to socioeconomic problems, and welfare state practices became evident. The comprehensive implementation of social policies after the Second World War made significant contributions to individuals reaching an appropriate standard of living. In addition, during this period, policies that ensure security in the lives of individuals, such as expanding the scope of social security practices, making high social expenditures, and endorsing full employment, come to the fore. However, the neoliberal policies implemented with the 1973 Oil Crisis and subsequent crises brought an end to the golden age of the welfare state. With the globalization process that started in the 1980s, the emergence of economic competition in the international arena, and the growing power of multinational enterprises compared to nation-states affect the policies implemented by welfare states and cause a period of reshaping.

Keywords: Welfare state, Globalization, Reforming, Social expenditures, Keynesian economic policies

GİRİŞ

Toplumların yaşadığı büyük değişimlerin temelinde, etkileri uzun süren tarihsel olaylar yatmaktadır. Tarihsel süreç incelendiğinde Sanayi Devrimi ve daha sonrasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, 1929 Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı, toplumların ağır sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Devletlerin ortaya çıkan sorunlara karşı çözüm bulamaması ve tıkanıklık yaşaması, düşüncelerinin ve hayata geçirdikleri politikaların değişmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Refah devleti de bu noktada ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunları çözmeye çalışarak, insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyini sağlamak için hareket etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük gelişim gösteren refah devleti; sosyal harcamalar, sosyal güvenlik uygulamaları ve tam istihdam hedefi ile toplumların refah seviyesini yükseltmiştir. Gelişme dönemi olarak adlandırılan bu dönem, 1980'li yıllarda yaşanan küreselleşme süreci ile yerini büyük bir durgunluğa bırakmıştır. Uluslararası alanda yaşanan ekonomik rekabet, ulus devletlerin gücünün kırılması, yüksek sosyal harcamalara yönelik eleştiriler refah devletinin politikalarının sorgulanmaya ve yaşanılan sürece uyum sağlayacak bir yeniden biçimlendirme döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, çalışmada refah devletinin tarihsel gelişimi ve küreselleşmenin refah devleti politikalarına etkisi incelenecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde refah devletinin tarihsel gelişim süreci, toplumların yaşamlarında değişimlere neden olan olaylar temel alınıp dönemsel sınırlar ortaya konularak incelenecektir. Refah devletlerinin doğuşunda etkili olan sosyal sigorta uygulamalarının hayata geçirildiği 1880-1929 arasındaki dönem, refah devletinin doğuş dönemi olarak incelenecektir. 1929-1945 arası ise yaşanan sorunların çözümü için refah devleti düşüncesinin öne plana çıkmasından dolayı refah devletinin belirginleştiği dönem olarak incelenecektir. 1945-1980 yılları arası ise refah devletinin politikalarının pekiştiği ve birçok ülkede kendini hissettirdiği için gelişme dönemi olarak incelenecektir. Dördüncü dönem olarak ise 1980'den günümüze refah devletinin yeniden biçimlendirme dönemi incelenecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise 1980'li yıllarda dünya genelinde yaşanan küresel ölçekli değişimler ve bu doğrultuda küreselleşme sürecinin refah devleti politikalarına etkisi ortaya konulacaktır.

1. REFAH DEVLETİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Refah devleti düşüncesi ile hayata geçirilen politikaların bireylerin yaşamına nasıl yansıdığı önem taşımaktadır. Bu yüzden tarihte yaşanan olaylar refah devletinin tarihsel süreç içinde gelişimini ve politikalarını etkilemiştir.

Yaşanan bu önemli olaylar içerisinde ilk olarak Sanayi Devrimi öne çıkmaktadır. Çalışma şartlarının zorlukları ve bu doğrultuda çalışanlara dair hakların ortaya çıkışı önemlidir. Sanayi Devrimi ile birlikte 1929 Ekonomik Buhranı'na kadar olan dönem, refah devletinin doğuş dönemidir. Ekonomik Buhran, toplumların yaşam düzeylerinde bozulma yaşandığı ve devletlerin ekonomik açıdan çözüme uğradığı bir süreçtir. Bu süreç İkinci Dünya Savaşı'na kadar bütün dünya ülkeleri üzerinde etkili olmuştur. Bu dönem, refah devletinin varlığını hissettirdiği dönemdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, ülkelerin durumu ve değişen ekonomik anlayışla beraber refah devleti anlayışı da önem kazanmıştır. Bu dönem, petrol krizi ve ardından yaşanan küreselleşme sürecine kadar refah devletinin altın çağı olarak ifade edilmektedir. Refah devletinin gelişme döneminde bireylere sağlanan yardımların kapsamı genişlemiştir. 1980 yılı sonrasında ise refah devletinin karşı karşıya kaldığı sorunlar ve var olan bu sorunlara yönelik çözüm arayışları öne çıkmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle yaşanan değişimler ve ekonomik alanda uygulamaya konulan neoliberal politikalar, refah devletinin kendini sorgulamasının ve bu sorgulama ile beraber yeniden biçimlendirme dönemini yaşamasının temel nedenidir.

Ülkeleri etkileyen bu önemli olaylar, refah devletinin dönemsel sınırlarını ve ayrışmasını ortaya koymanın zorunluluğunu göstermektedir. Refah devletinin doğuş dönemi olan 1880-1929 yılları, özellikle sosyal sigortaların hayata geçirilmesinden dolayı, bu dönemin bir doğuş dönemi olarak belirlenmesinin önemini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır (Pierson, 1998, s. 102-103). 1929-1945 yılları arasında ise Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Ekonomik Buhran ile toplumların yaşadığı sorunlara çözüm bulma fikri baskın olmuştur. Ortaya çıkan durumlar nedeniyle bu dönemde refah devleti kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Bu açıdan 1929-1945 yılları arası dönem refah devleti fikrinin belirginleştiği dönemdir (Özdemir, 2007, s. 189).

1945-1980 yılları arasına bakıldığında bu süreç refah devletinin gelişme dönemidir. Bu belirlemenin altında yatan neden ise modern refah devletlerinin kurumsallaşma sürecinin gerçekleşmesi ve sosyal harcamalarda yaşanan artışlardır (Güç, 2015, s. 40).

1980 yılından günümüze kadarki süreçte ise küreselleşmenin etkisi ile gelişen neoliberal politikalar, üretimin devam etmesi adına ekonomik, siyasi ve sosyal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Uygulanan neoliberal politikalar ile yaşanan bu yeni süreç refah devletinin yeniden biçimlendirme dönemidir (Güler, 2020, s. 2308).

1.1. Refah Devletinin Doğuş Dönemi (1880-1929)

Refah devleti, Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği sorunlara yönelik yaklaşımı ile ilk adımlarını artmıştır. Bununla birlikte Sanayi Devrimi öncesinde gerçekleştirilen bazı yardımlar, yeterli düzeyde olmasa da yardımların yapıldığı dönemin refah anlayışını ortaya koymasından önem taşımaktadır. Bundan ötürü 1881 öncesine dair gerçekleştirilen uygulamalar, refah devletinin doğuşuna kadarki süreci ortaya koymasından dikkate değerdir. Sanayi Devrimi öncesinde, devletin kapsayıcı yardım uygulamaları incelendiğinde İngiltere'deki Eski Yoksulluk Yasası (1601) karşımıza çıkmaktadır. Tarihte buna benzer yasalar düzenlenmiştir ancak Eski Yoksulluk Yasası'nın bu yasalardan daha farklı olmasının temelinde, devletin, toplumun refahının sağlanmasında daha etkin olduğunu ortaya koyan bir düzenleme olması yatmaktadır (Kacar, 2009, s. 39).

1601 tarihinde uygulanan Eski Yoksulluk Yasası, yoksul bireylerin durumunu iki açıdan değerlendirmiştir. Öncelikle çalışamaz durumda olan bireylere yönelik yardımlar sağlanmıştır. Fiziksel gücü iyi durumda ve çalışabilir durumda olan bireylerin ise çalışmasının gerekliliği belirtilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde çalışamaz bireyler gerçek yoksul olarak görülürken çalışabilir güce sahip olan ancak çalışmayan bireyler aylak yoksul olarak tanımlanmıştır (Kovancı, 2003, s. 239).

Eski Yoksulluk Yasası kapsamında yapılan yardımlar yerel düzeyde uygulanmıştır. Bu bakımdan kiliseler sorumlu olduğu parishlerde evsiz ancak çalışacak düzeyde olan bireyleri çalıştırmak, aynı zamanda yoksullar için evler yapmak, ailesi olmayan çocukların bakımını ve mesleki eğitimlerinin sorumluluğunu almakla görevlendirilmiştir. Ayrıca yaşlı ve özürlü bireylerin bakımı ve ölüm hâlinde de cenaze işlemlerinin yapılması da kiliselerin sorumlulukları arasındadır. Yapılan bu yardımların masrafları, yerel ve zorunlu vergiler aracılığıyla karşılanmıştır. Vergiler, bireylerin gelirlerine ve sahip oldukları mal varlığına göre düzenlenmiştir (Güngör ve Özüğür, 1997, s. 4).

İlerleyen zamanda, ekonomik düşüncenin değişimi ve bu değişim neticesinde gösterilen tepkiler ve artan baskılar, 1834 yılındaki Yeni Yoksulluk Yasası'nı beraberinde getirmiştir. Yeni Yoksulluk Yasası'nda, bireylerin geniş kapsamlı bir gelir testine tabi tutulmasının ve yoksulluğun, uygulanacak sistem içerisinde değerlendirilmesinin gerekliliği öne plana çıkmıştır. Bu sistemle, bireylerin yardım talebinde bulunmasının önüne geçilmek istenmiştir. Özellikle Adam Smith ve serbest piyasa fikrini savunanlar, bu dönemde kendilerini açık bir şekilde göstermektedir (Özdemir, 2007, s. 180-181). Yeni Yoksulluk Yasası'na hâkim olan liberal düşünceye karşın Sanayi Devrimi ile birlikte büyük kentlerde düşük ücretle çalışan bireylerin içinde bulunduğu kötü çalışma koşullarının iyileştirilmesi bağlamında yeni düzenlemelerin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Sallan Gül, 2000, s. 59).

Eski ve Yeni Yoksulluk yasaları ile Batılı ülkeler içerisinde yoksullara yardım konusunda öncülük eden İngiltere, çalışma yaşamında da ilk kez sosyal mevzuatı çıkaran ülkedir. 1824 yılında işçilere örgütlenme hakkı tanınırken, Robert Owen'in önderliğinde 1801 yılından itibaren çocuklara dair bir sosyal mevzuatın oluşabilmesi için girişimlerde bulunulmuştur (Kurşun ve Rakıcı, 2016, s. 137).

Sanayi Devrimi gerçekleşmeden önce gerek aile, kilise ve yardım kuruluşları gerekse yöneticiler tarafından yapılan yardımlar ve çıkarılan yoksulluk yasaları, kapsayıcı bir sosyal koruma anlayışını gerçekleştirilememekte ve yeterli düzeyde olmamaktadır (Kacar, 2009, s. 40).

Sanayi Devrimi ile birlikte üretim anlayışında yaşanan büyük değişim bireyleri çeşitli zorluklarla karşı karşıya getirmiştir. İnsan emeğinin yerini makinelerin alması, kol gücünden başka bir şeye sahip olmayan insanların yaşamını olumsuz etkilemiştir. Sermaye sınıfı ise üretim anlayışının değişmesi ve makineleşmeyle birlikte üretimde yaşanan artış sonucunda ekonomik anlamda iyi bir konuma erişmiştir. Bunun yanında, sermaye sahipleri ekonomik gücünü arttırabilmek için ucuz işgücüne gereksinim duymuşlardır. Yeni üretim anlayışı, sermaye sınıfının ucuz işgücü gereksinimini önemli ölçüde karşılamaktadır. Bununla birlikte niteliksiz işlerde çalışanların ücretleri azalma göstermekte; küçük işletmeler, fabrikalarla rekabet edecek güçte olmadığından kapanmakta; bunların yanında kendi hesabına çalışan bireyler ise ücretli çalışan olarak yaşamını sürdürmektedir. Bu dönemde kırsal alanda yaşayanlar fabrikalarda iş bulabilmek için kentlere göç etmiş ve ortaya çıkan bu durum işgücü arzının çokluğunu ortaya koyarken işsizlik sorununa neden olmuştur. Sermaye sınıfı, yüksek işsizlik düzeyi nedeniyle ücretleri düşürürken, bireyleri kötü çalışma koşulları içerisinde çalıştırmıştır. Bu dönem, çalışma yaşamında makineleşmenin hâkimiyet kurmasıyla ortaya çıkan işsizlik, bireylerin iş seçimi yapabilme ve uygun koşullarda çalışabilme isteğini ortadan kaldırmıştır (Gümüş, 2010, s. 80-81).

Sanayi Devrimi'nde öne çıkan liberal görüş, başlangıçta yaşanan gelişmelere uzak kalmış, ekonominin gelişebilmesini önlediğinden bireylerin ekonomik yaşamda karşılaştığı sorunların çözümüne dair bir çaba göstermemiştir. Yurttaşların daha çok bireysel hakları ön plana çıkarken, var olan ekonomik sıkıntılara ve ortaya çıkan yoksulluk sorununa karşı kayıtsız kalınması ciddi eleştirilerin yapılmasının temel nedenidir. Bu eleştiriler de aynı zamanda refah devletinin altyapısını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Sanayi Devrimi ile beraber refah devletinin geçirdiği ilk aşama ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2007, s. 186).

Refah devletinin doğuşuyla işçilerin ve işçi hareketlerinin güç kazanması, sınıf bilincinin oluşması ve hak arayışları toplumsal çözümleri arttırmış; bu doğrultuda bağlantılı konulara yönelik çözüm üretilememesi ciddi tıkanmalara

yol açmıştır. Tıkanan konulara çözüm bulmak için siyasal haklar üzerine yoğunlaşmış, bu bağlamda işçi sınıfını temsil eden siyasi partiler ve kitlesel hareketler varlığını etkili bir şekilde göstermiştir. Bu nedenle sosyal güvenliğe önem veren politikalara gereksinim duyulmuştur. Uygulanacak politikalarda öncelikle işçi sınıfı ve yoksullara yer verilmiş, sosyal güvenlik önemsenmeye başlanmıştır. Uygulanacak politikaların benimsediği ideolojinin amacı da özgürlük, eşitlik ve sosyal güvenlik kavramlarını bir yerde buluşturarak toplumsal açıdan bir uzlaşma zemini yaratmaktır (Koray, 2005, s. 85-86).

Refah devletine yönelik ilk sistemli uygulamalar Bismarck Almanya'sında görülmektedir. Almanya, o dönemde endüstrileşme sürecini erken yaşayan ülkelerden biridir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmesi ile sosyal yaşamda ve ekonomik alanda ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Güvencesiz çalışma koşulları ve yoksulluk içinde yaşamı sürdürme çabası kaygı verici olmuştur. Yaşanan ekonomik krizler ve bunun toplumda neden olduğu huzursuzluklar üst seviyeye ulaşmıştır. Bu dönem içinde işçilerin arasında sosyalist düşüncenin varlığı ile birlikte Bismarck, hem toplum içinde görülen bu huzursuzluğu ortadan kaldırmak hem de işçiler arasında yayılmaya başlanan sosyalist düşüncenin etkisini azaltabilmek adına çaba sarf etmiştir. Bu nedenle Bismarck, 1881 yılında Parlamento'da yaptığı konuşmada sosyal güvenlik ile ilgili düzenlemelerin ilk adımını atmıştır. Bu konuşmada sosyal sorunların giderilmesinde yalnızca gerçekleştirilen demokratik eylemlerin bastırılmasının yeterli olmadığını, işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesinin de önemli olduğunu ifade etmiştir (Gümüş, 2012, s. 35).

Var olan sisteme yönelik değişimin ilk adımı olan bu konuşmadan sonra 1883 yılında Hastalık Sigortası, ardından 1884 yılında İş Kazası Sigortası ve 1889 yılında Yaşlılık ve Sakatlık Sigortası çıkarılmıştır (Kacar, 2009, s. 43). Bismarck Almanya'sında gerçekleşen bu reformlar refah devletinin kurumsal temelini oluşturmaktadır.

Almanya'dan sonra İngiltere'de de sosyal politika alanına yönelik yasalar çıkarılmış, refah devleti anlayışını benimseye yönelik ciddi adımlar atılmıştır. İngiltere, özellikle 1906-1914 yılları arasında refah devletine yönelik reformları hayata geçirmiştir. İlk olarak 1906 yılında İş Kazası Sigortası ve çocuklara yönelik Yemek Yardımı Yasası, 1907 yılında okula giden çocuklara yönelik Tıbbi Gözetim Yasası ve bunlara paralel olarak 1917 yılında İşsizlik Sigortası ve Hastalık Sigortası çıkarılmıştır (Gümüş, 2012, s. 36).

Yaşanan bu gelişmelerin ardından, 1929 Ekonomik Buhranı'na kadar olan süreçte devletin ekonomiye müdahale fikrini savunan olmamıştır. Bununla birlikte durgunluk ve depresyon gibi kavramların varlığına inanan kişi sayısı da çok azdır. Dönemin ekonomistlerinin birçoğu piyasanın kendi kendini düzenleyebilecek güce sahip olduğunu dile getirmektedir. Bu dönemde devletin görevi ise istikrarlı bir yönetim, vergi oranların azaltılması, tasarruf tedbirlerinin özendirilmesi ve ekonomik büyümede bir duraksama yaşatmayacak bir düzenin devam ettirilmesi olarak görülmektedir (Alp, 2009, s. 267).

1920'li yılların sonlarına doğru piyasaların doygunluk noktasına gelmesiyle ekonomide görülen hareketlilik yerini durgunluğa bırakmıştır. Bu dönemde fiyatlarda yaşanan düşüş, üretimin azalması ve işsizliğin artması gibi genel ekonomik sorunlar öne çıkmıştır. 24 Ekim 1929 tarihinde New York Borsası'nda hisseleri olan işletmelerin kayıplarından dolayı bankalar, bu işletmeleri kurtarmak adına çaba sarf etmiş; bu durum yaşanan krizi daha da derinleştirerek krizin uluslararası bir zemine taşınmasına neden olmuştur. Ekonomik Buhran veya diğer adıyla Büyük Depresyon olarak nitelendirilen bu dönemde, ekonomik alanda ciddi bir durgunluk yaşanmıştır. Dünya genelinde yaşanan Ekonomik Buhran ile ortaya çıkan sorunların sorumlusu olarak piyasa görülmüştür. Liberal düşüncenin krize çözüm bulmak adına piyasanın rahatça çalışabilmesi için adımlar atması ve kurumsal müdahaleyi gerçekleştirecek olan organların kaldırılması, krizin çözümüne katkı sağlamazken, aksine krizi daha da derinleştirmiştir. Ürün fiyatlarında yaşanan düşüşün işçilerin kazancına yansımaları ile birlikte işçi sınıfının temel haklarını savunacak gruplara yer bırakılmaması bir başka önemli sorundur. Yaşanan bu krizle birlikte liberal düşüncenin getirdiği çözümlerin dikkat çekici bir iyileşme sağlayamaması, sistemin temel ideolojisi olan liberal düşünceye duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuştur (Gümüş, 2010, s. 104-105).

Refah devletinin doğuş dönemi, uygulamaya konulan sosyal sigortalar ve yardım yasaları ile öne çıkmıştır. Bu dönemde refah devleti anlayışı öne çıkmış ancak bu süreç Ekonomik Buhran ile birlikte yeni bir evreye doğru hareket etmiştir. Liberal düşüncenin yetersizliği, ekonomide yeni düşüncelerin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Piyasanın gücünün kırıldığının görülmesiyle birlikte devletin sorumluluk alıp müdahale etmesinin gerekliliğini vurgulayan fikirler dile getirilmeye başlanmıştır.

1.2. Refah Devletinin Belirginleştiği Dönem (1929-1945)

Refah devletinin belirginleştiği 1929-1945 yılları incelendiğinde yaşanan iki büyük savaşın ve Ekonomik Buhran'ın ağır izler bıraktığı görülmektedir. Bununla birlikte, toplumsal dayanışma da kendini hissettirmektedir. Bu dönemde iktidarı elinde bulunduranlar, uyguladıkları politikalarla toplumsal dayanışmanın sürmesine önem verdiklerini göstermiştir. Refah devletinin doğuş sürecinde önem verilen özgürlük, eşitlik ve güvenlik gibi kavramlar bu dönemde de önemini korumaya devam etmiştir (Koray, 2005, s. 86).

Liberalizme güvenin azalması, yaşanan savaşlar ve Ekonomik Buhran, sisteme yönelik eleştirilerin artmasına ve bu eleştirilerin üzerinde ciddi bir şekilde durulmasına neden olmuştur. Bundan ötürü savaşların ve Ekonomik Buhran'ın

toplumda bıraktığı tahribatın iyileştirilmesi için devletin, toplumun refahını sağlamaya dair görevini üstlenmesinin gerekli olduğu güçlü bir şekilde dile getirilmiştir (Özdemir, 2007, s. 189).

Ortaya çıkan kötü tablonun düzeltilebilmesi adına liberal görüş için çözüm yolu Keynes'in ekonomiye dair düzenleyici fikirleridir. Diğer yandan Keynes'in fikirlerinin kurumsal bir biçim almasında, gelişen ve büyüyen sosyalizm düşüncesinin yayılmasının önüne geçme isteği yatmaktadır. Bu bağlamda Keynesyen düşünce, toplumun refah düzeyinin artırılması için uygulanacak makroekonomik politikaları içermektedir (Gümüş, 2010, s. 111-112).

Sosyalizmin ciddi biçimde kendini göstermesi ile ekonomik ve sosyal yaşamda var olan sorunlara yönelik çözüm üretmesi liberalizmi olumsuz yönde etkilemektedir. Sosyalist bir dünya düzenine doğru yol alma kaygısı liberalizme kendini sorgulatmaktadır. Keynes'in ortaya koyduğu ekonomi politikaları, refah devletinin gözle görülür bir noktaya getirilmesinin yanında liberalizmin sosyalizm karşısında güçlü bir konumda olmasını hedeflemektedir (Şahin, 2021, s. 37).

1930-1940 yılları arasında Keynes, var olan serbest piyasanın, ekonomik sorunlara karşı çözüm üretmediğini, bu nedenle devletin ekonomik alana müdahale etmesinin gerektiğini savunmaktadır. Bu gerekliliğin temelinde yatan etken ise piyasanın tam istihdamı gerçekleştirememesidir. Toplumun refah düzeyinin tam olarak gerçekleşmesi için devletin ekonomiyi destekleyici politikalar ortaya koyarak tam istihdama ulaşması gerekmektedir (Süleymanoğlu, 2016, s. 284-285).

Devletin ekonomiye müdahale etmesi, adaleti esas alan bir düşünceyle bireylerin eşit olduğu bir toplum için önem arz etmektedir. Böylece devletin ekonomik yaşamdaki konumu güçlü bir düzeye getirilmiştir. Keynes'in etkin talebi, tüketim ve yatırım yapma eğiliminin belirli bir noktada olduğunda gerçekleşen bir durumdur (Keynes, 2018, s. 25). Keynes'in talep yönetimi politikası ile beraber büyüme ve tam istihdam düzeylerinde ciddi bir yükseliş görülürken, çalışanların aldığı ücrette ve çalışma koşullarındaki iyileştirmeler de dikkat çekmektedir. Aynı zamanda sağlık, eğitim, yerleşim ve sosyal güvenlik alanlarında bireylerin yaşamına yönelik önem taşıyan gelişmeler görülmektedir. Yaşanan bu yükseliş, devletin ekonomik kaynaklarını arttırmış; bu süreçte etkin bir güç olan işçiler, sendikalar yoluyla gelirin yeniden dağıtımında kendini belirgin bir biçimde göstermiştir (Özsuca, 2003, s. 3).

İşsizlik ve kamu harcamalarına yönelik çalışmalar hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de Keynes'in ülkesi İngiltere'de etkilerini göstermektedir. Özellikle ABD'de 1930'lu ve sonraki yıllarda hayata geçen Yeni Düzen (New Deal) politikalarında Keynes'in yaklaşımları görülmektedir. Yine bu ülkede, 1935 yılında yürürlüğe konulan Sosyal Güvenlik Yasası ile uygulanan sisteminin altyapısını işsizlik ödeneği oluşturmuştur (Özdemir, 2007, s. 195-196).

Keynes'in yaşanan sorunlara dair ortaya koyduğu düşünceler, refah devletinin belirginleştiği bu dönemde önemli bir noktada durmaktadır. Keynes, liberalizmi var eden değerleri benimsemekle birlikte liberalizmin eksiklik yaşadığı noktalardan ilerleyerek kendi düşüncesini ortaya koymaktadır. Keynes, özel mülkiyet ve kâr elde etme gibi sistemin temel unsurlarını özümsemiş; bunun yanında devletin de tam istihdam ve talep sorunları ile ekonomik ve sosyal yaşamdaki sorunlar karşısında sorumluluk almasının gerekliliğini dile getirmiştir. Keynes bu yaklaşımı ile liberalizmin ekonomik ve sosyal yaşama dair katı ve sert olan bakış açısını ortadan kaldırmaktadır. Keynesyen politikalar, refah devleti anlayışının bu dönemde ön plana çıkmasını sağlamış ve bu politikaların toplumun gereksinimlerine ve yaşadığı sorunlara yönelik güçlü bir çözüm olarak görülmesinin önünü açmıştır. Bu durum savaş sonrası süreçte yaşanacak olan refah devletinin gelişme döneminin habercisidir (Gümüş, 2010, s. 113).

Refah devletinin kendini belirgin bir şekilde hissettirdiği bu dönemde, Keynesyen ekonomi politikaları kadar Beveridge Raporu da toplumların refah düzeyini etkilemiştir. Beveridge Raporu, İngiltere'de o zamana kadar çıkarılan yasalara göre ciddi farklılık göstermektedir. Öncelikle rapor, evrensel yönü ile öne çıkmaktadır. Yaşamda görülen ve gelir kaybına neden olan risklere karşı, bütün bireyleri kapsama gerekliliğini dile getirmiştir (Ezer, 2016, s. 92). Bu kapsamda ise devletin bireylere sadece asgari düzeyde bir sosyal koruma sağlayabilmesi önemli noktadır. Ayrıca, Beveridge Raporu'nda bireylerin ödeyebileceği standart bir prim tutarı temel alınmıştır. Yapılacak sosyal yardım ve verilecek hizmetlerin iyi bir şekilde organize edilebilmesi için sosyal güvenlik bakanlığı kurulması ve sağlanacak sosyal korumanın merkezî bir anlayışla tek bir yerden yürütülmesi esas alınmıştır. Bireylere yapılacak sosyal yardımlarda tek ölçüt olan gelir testi uygulaması bu dönemde ön planda değildir. Öncelikli olan, bireyin gereksinimlerinin asgari düzeyde karşılanmasıdır (Kovancı, 2003, s. 273).

1920-1945 yılları arasındaki dönem değerlendirildiğinde, yaşanan üç önemli olayın etkilerinin ciddi boyutta olduğu görülmektedir. Öncelikle, Birinci Dünya Savaşı'nın, bitmesine rağmen bu dönemde ortaya çıkardığı tahribatın ekonomik ve psikolojik etkileri gözlenmektedir. ABD'de başlayıp dünyanın birçok ülkesinde hissedilen 1929 Ekonomik Buhranı ile dönemin sonlarına doğru yaşanan İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sonuçlar bu dönemdeki değişimlerin diğer nedenleridir.

Ekonomik Buhran sonrası Keynesyen ekonomik politikaların, kapitalizmin temel değerlerini sarsmadan devletin ekonomiye müdahale etmesi düşüncesi ve tam istihdam ile büyümeyi sağlaması gerektiğini belirtmesi yeni dönemin öncü düşüncesi olmuştur. Bu dönem içerisinde ülkelerde çıkarılan yasalar ve sosyal güvenliğe yönelik politikalar kalıcılık göstermektedir. Bu uygulamaların amacı, özellikle Ekonomik Buhran'dan kaynaklanan ekonomik sorunlara karşı bireyin güvence altına alınmasıdır.

Bu dönemde atılan adımlar, 1945 yılı sonrası refah devletinin altın çağı olarak değerlendirilen dönem için temel oluşturmaktadır. Refah devletinin belirginleştiği 1945-1980 yılları arası dönemde, devletin var olan sistemde müdahale gücünü arttırdığı ve yaşanan sorunlara yönelik çözüm arayışları sunduğu görülmektedir.

1.3. Refah Devletinin Gelişme Dönemi (1945-1980)

Refah devletinin gelişme ya da pekişme dönemi olarak değerlendirilen 1945-1980 yılları, refah devletinin tarihsel sürecinde Altın Çağ olarak da nitelendirilmektedir (Schustereder, 2010, s. 45-46). Bu dönem, genel olarak eşit yurttaşlık düşüncesini esas alan ve evrensel değerlere bağlılığı olan, geniş kapsamlı bir refah devleti için yapılan reformların arttırılmasına dair bir taahhüdü üstlenmektedir. Toplumun refah düzeyini artıran kaynaklar ise karma bir ekonomi anlayışının uygulamaya konulması, karşıt siyasi düşüncelerin toplumun refah düzeyinin arttırılması konusunda fikir birliği içinde olması ve ekonomik gelişim için hedeflenen tam istihdamdır. Bu temel kaynakların yanında toplumun refahını sağlamaya yönelik kurumsal yapılar ve birçok ülkede geçerli olan sabit döviz kuru Bretton Woods uygulaması bu süreçte toplumun refah düzeyini sağlayan kaynaklar arasında önem taşımaktadır (Pierson, 1998, s. 121-122; Schustereder, 2010, s. 45-46).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra refah devleti Batı Avrupa'da önemli bir gelişme göstermiş, bunun yanında işçiler için toplumsal mutabakatın zemini oluşmuştur. İşçi sınıfı, emeği benimseyen siyasi partilerin iktidarı elinde bulundurmasıyla ve sendikalar yolu ile gücünü ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında özellikle Batı Avrupa toplumlarında benzerlikler gösteren ekonomiye öncülük eden düşünce nedeniyle bu dönem "Keynesyen Refah Devleti" yahut "Keynesyen Uzlaşma" diye de nitelendirilmektedir (Koray, 2005, s. 86).

Uygulanan sosyal programlar, işçilere belirli bir yaşam düzeyi güvencesi sağlamış, böylece bu programların evrensel bir yaklaşımla kapsamı genişletilmiştir. Bu noktada İsveç, savaş sonrası geniş kapsamlı bir emeklilik reformunu ortaya koymuştur. Bu programın sosyal uzlaşması ile güçlü bir şekilde desteklenmesi sonucunda hayata geçirilen emeklilik reformu evrensel bir biçim almıştır. 1947 yılına gelindiğinde, bu düzenlemeden sonra aileye yönelik sosyal yardımı içerisine alan bir uygulama yürürlüğe konulmuştur (Quadagno, 1987, s. 111).

Savaş öncesinde ve savaş dönemlerinde sosyal politikaya kısıtlı bir düzeyde önem veren ülkeler, refah devletinin gelişme döneminde sosyal politika alanında sorumluluklarını arttırmış ve bunu da uygulamalarıyla ortaya koymuşlardır. Fransa, 1945 ve 1946 yıllarında Hastalık ve Sakatlık Sigortası ile emekliliğe ve yoksul durumda olan yaşlılara yönelik yasal düzenlemelerle kendini göstermiştir. Finlandiya'da ise özellikle 1945-1950 yılları arasında sosyal harcamalar düzeyinde yüzde 22'lik önemli bir artış meydana gelmiştir. Ayrıca dönemin hükümetinin yaptığı sosyal harcamalar yüzde 3'ten yüzde 13'e yükselmiştir. Sosyal harcamalarda görülen bu artışların çoğu, çocuklar ve aileler öncelikli olmak üzere, sağlık hizmetlerine, sosyal hizmet uygulamalarının daha iyi yapılması adına örgütlenme çalışmalarına, savaş nedeniyle zor durumda kalan bireylere ve yerleşim sorununu çözebilmek için yapılan konut inşaatlarına yöneliktir (Pierson, 1998, s. 131).

Bu dönemde incelenen bir başka husus ise Fordizm'dir. Fordizm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra makroekonomik anlamda istikrarı sağlayabilmeye yönelik kapitalist devletlerin ekonomik, sosyal ve siyasi uygulamalarını içerisine almaktadır (Güler, 2020, s. 2305).

Refah devletinin gelişme döneminin temel özelliği olan tam istihdamı gerçekleştirme amacı Fordist üretimle birlikte gerçekleşmiştir. Ülke sınırları içinde seri bir üretim ve tüketim anlayışı ile birlikte uygulanan Fordist üretim sistemi tam zamanlı çalışmayı sağlarken, bireye yeterli düzeyde ücreti de sağlamaktadır. Bu temel özelliklerin yanında istihdam edilen yurttaşların çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Bu eksikliğe rağmen hane halkı içinde eşitlik önemli bir noktada sağlanmış, genel bağlamda toplumda istikrarlı bir görüntü oluşturularak kapsayıcı bir gelir güvencesi ortaya konmuştur. Refah devletinin benimsediği Fordist üretim, beraberinde, yoksulluğa ve yokluğa karşı koyabilecek sosyal uygulamaları da getirmiştir (Kacar, 2009, s. 50).

Refah devletinin bu döneminde kadınların işgücü piyasalarına katılımındaki artış dikkat çekmektedir. Kadınların işgücü piyasasına katılımının artış göstermesiyle beraber işgücü piyasasında çalışan nüfusun yaşlandığı göze çarpmaktadır. Ayrıca bu dönemde gelir düzeyinin ve kamu harcamalarının artması ve bireylerin temel gereksinimlerinin sağlanması ile birlikte uygulanan politikalar hak olarak görülmüş ve bu durum bireylerin devletten beklentilerini de arttırmıştır (Özdemir, 2007, s. 200).

Refah devletinde bu gelişme döneminde zamanla çatlaklar oluşmaya başlamış ve bazı önemli gelişmeler refah devleti anlayışının gerilemesine neden olmuştur. Gerilemeye neden olan gelişmelerin başında gelen ve refah devletini olumsuz etkileyen 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleridir. Petrol fiyatlarında bir anda görülen değişimler öncelikli olarak OECD ülkelerinde ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu krizin etkisi ile ortaya çıkan işsizlik sorunu, enflasyonun yükselmesine, bunun yanında üretimin düşmesine neden olmuştur. Bu dönemde kamu harcamalarının ve borçlanma düzeyinin yüksek olması durgunluk dönemini ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu durum uygulanan Keynesyen ekonomi politikalarını ve refah devletini zayıflatmıştır (Kacar, 2009, s. 70).

Ortaya çıkan ekonomik krizin sorumlusu olarak devletin yaptığı sosyal harcamalar gösterilmiş, bu krizin gücünü

kırmak için Keynesyen politikalardan vazgeçilmesinin ve devletin yaptığı sosyal harcamaların belirli bir düzeye düşürülmesinin gerekli olduğu düşüncesi savunulmaya başlanmıştır (Topak, 2007, s. 51).

Ekonomik krizlerin yaşanması, aynı zamanda gelişim gösteren teknoloji ve genişleyen uluslararası ticaret hacmi bu dönemde uluslararası rekabetin yaşanmasına nedendir. Özellikle teknolojik alanda var olan standart düzeydeki ürünlere talep azalırken, çeşitlilik gösteren ürünlere olan talep artışı dikkat çekmektedir (Kocabaş, 2004, s. 36).

Rekabetçi anlayış, refah politikalarının uygulanmasını da güçleştirmektedir. Refah devleti, yatırımcıları kazanabilmek adına yüksek düzeydeki işgücü maliyetleri temelinde koruma politikasını düzenli bir şekilde sürdüremeyeceğinden, diğer devletlerle üretimi gerçekleştirebilme ve sermaye edinme adına rekabet etmektedir. Bu rekabetten kazançlı çıkmak için bulunan çözüm ise vergi oranlarında yapılan değişikliktir. Vergi oranlarını düşürmek amacıyla yapılan bu değişiklik sağlık, konut, sosyal güvenlik, eğitim gibi temel gereksinimlere yönelik refah politikalarının hayata geçmesinin önünde ciddi bir engeldir (Kurşun ve Rakıcı, 2016, s. 139).

Ekonomik alanda yaşanan bu önemli değişimler, refah devleti için yeni bir dönemin yaklaştığını ortaya koymaktadır. Savaş sonrası çözüm arayışları ve ortaya çıkan yeni düşünceler üzerine yoğunlaşma ciddi değişimlerin yaşandığı bu dönemde de yaşanmaktadır. (Şahin, 2021, s. 43).

1970-1980 yılları arasında, özellikle sektörel değişimin yaşanması ve endüstrileşmenin güç kaybetmesi, 1970 yılına kadar baskın bir güç olan sendikaları da etkilemiştir. Sanayi sektöründe çalışan bireylerin önemini yitirmesiyle beraber toplu pazarlık süreçlerinde yaşanan çatışmalı ortam yerini uzlaşmaya bırakmıştır. Böylece, işçi ve işveren sendikaları arasında devletin uzlaştırıcı rolü olduğu düşüncesine dayanan Neo-Korporatizm ortaya çıkmıştır. Sendikaların etkisinin kırıldığı bu dönemde işçiler bireysel olarak ön plana çıkmakta, verimlilik ve karlılığın sağlanmasında etkin bir şekilde yer almaktadır. Bu açıdan yaşanan değişim, merkezî ve güçlü konumda bulunan sendikaların yerine küçük örgütlenmelere bağlı işçi sendikalarını ortaya çıkarmıştır. Bu yeni anlayışta güçlü olan taraf işverenlerdir. Tüm bunların sonucunda işçi sendikalarının değişime yönelik tepkileri ve meydan okumaları görece etkisiz kalmıştır (Kocabaş, 2004, s. 36).

1945-1980 yılları arasındaki dönemi iki farklı açıdan değerlendirmek doğru olacaktır. 1945 sonrası uygulanan politikalarla refah devletinde ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan istikrar önem kazanmış; sonrasında yaşanan krizler, teknolojik gelişmeler ve rekabet anlayışı refah devletine durgunluk yaşatmış ve refah devleti anlayışının sorgulanmasına neden olmuştur. 1980 yılına doğru ise sorgulama yeniden biçimlendirme dönemine evrilmiştir. Özellikle küreselleşme ve küreselleşmenin ideolojisi olan neoliberal görüşün refah devleti üzerindeki etkisi 1980 sonrası dönemin temelini oluşturmaktadır.

1.4. Refah Devletinin Yeniden Biçimlendirme Dönemi (1980'den Günümüze)

Refah devletinin gelişme döneminde kendini gösteren teknolojik gelişmeler ve devletlerin rekabetçi anlayışı 1980'li yılların başında gittikçe artmıştır. Özellikle devletlerarasındaki ticaretin gelişiminde ve devletlerin ekonomi anlayışında ciddi değişimler göze çarpmaktadır. Yaşanan bu değişimler, yeniden biçimlendirme döneminin başlarında küreselleşme ile ifade edilmektedir. Küreselleşme kavramı, piyasaların ulusal sınırların dışına çıkması, birbirleriyle bütünleşmesi ve üretimin belirli bir sınırı olmaması biçiminde tanımlanmaktadır (Ferrera, 2008, s. 86).

Refah devletinin küreselleşme sürecinde yaşadığı değişimlerin nedenleri arasında dünyada yaşanan politik gelişmeler de yer almaktadır. Özellikle liberalizmin refah devletinin üzerinde yoğunlaşmasının nedenlerinden olan sosyalist düşünce, SSCB'nin yıkılması ile gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu güç kaybı, özellikle Batı ülkelerinde sağ düşünceye doğru bir yönelimin önünü açmıştır. SSCB'nin yıkılışı ve işçi sınıfının eylemsel duruşunda yaşanan durgunluk, kapitalist sistemin serbest piyasa düşüncesini, ekonomik alanda devletin yaptığı düzenlemeleri ortadan kaldırma ve özelleştirmeye yönelik isteklerini canlandırmıştır (Özdemir, 2007, s. 235).

Siyasal alanda görülen bir başka önemli gelişme ise sosyal demokrat partilerin güç kaybetmesi ve liberal düşünceyi savunan partilerin iktidara gelmesidir. Yaşanan bu iktidar değişikliğinin nedeni ise 1980 sonrasında artış gösteren vergilerdir. Özellikle toplumun orta düzeyde yaşamını sürdüren kesimi işsizler, yoksullar, küçük çocuklar, yaşlılar ve hastalığı olanlara daha fazla yardıma bulunmak istemediklerinden siyasi tercihlerini liberal partilerden yana kullanarak var olan yardım uygulamasına karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır (Koray, 2001, s. 30).

Dünyada yaşanan bu değişimlerin yarattığı sorunlar refah devletini ciddi boyutta etkilemiştir. Bununla birlikte, refah devletinin kendi içinde belirginleşen sorunlarının büyümesi de çözüm yollarını tıkamış ve refah devletinin geniş çaplı bir krizle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu noktada refah devletinin yeniden biçimlendirilmesini gerekli kılan içsel sorunlar da önem taşımaktadır.

Ekonomiye dair sorunlar, işsizlik sorunu çerçevesinde değerlendirilmektedir. Zorunluluk taşıyan katkı ödemeleri ile birlikte yüksek düzeyde olan ücretler, işten çıkarılma sırasında bireye yapılan ödemeler ve sosyal yardımların yapılanın çok üstünde olmasının ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkilediği düşüncesi savunulmaktadır. Ayrıca sosyal yardımların bireyleri çalışmaya özendirmediği düşüncesi benimsenmektedir (Esping- Andersen, 1994, s. 6).

Refah devletinin aile yapısındaki dönüşüm, gelişme ve yeniden biçimlendirme dönemindeki aileye yönelik

değerlendirmelerde de kendini belirgin bir şekilde göstermektedir. Gelişme döneminde aile ayrıcalıklı bir role sahiptir. Aile, bireylerin yoksulluğa karşı sığınabilecekleri ve yaşamlarını idame ettirebilecekleri bir yer iken yeniden biçimlendirme döneminde tek ebeveynli aileler risk düzeyi yüksek bir yaşamla ve hızla büyüyen bir yoksullukla karşı karşıyadır (Esping- Andersen, 1994, s. 7).

Aile yapısındaki dönüşüm, çocukların ve yaşlıların bakımının aileden devlete doğru evrilmesine neden olmuştur. Bu değişim, refah devletleri için ek talepler oluşturmaktadır. Aile yapısındaki bu dönüşüm, refah devletinin yaşadığı sorunları daha da derinleştirmektedir. Özellikle yaşlı ve hasta bireyler için sosyal güvenlik sistemi içindeki payın artırılması, refah devletine yük oluştururken, yeniden dağıtım da sorunları arttırmaktadır (Kaufmann, 2000, s. 5; Özdemir, 2007, s. 293).

Nüfusun yaşlanması ile işgücü piyasasında geline nokta, refah devletinin yaşadığı sorunları derinleştirmektedir. Gelişme döneminde topluma yönelik gerçekleştirilen refah hizmetleri; toplumun öncelikli gereksinimleri, gelirin korunması, bireysel olarak verilen sosyal hizmetlere yönelik, kapsamı genişletilmiş isteklere yol açmaktadır. Bu durum özellikle toplumun devlete olan bağımlılığının artmasına ve devletin önem verdiği vergi oranlarında dikkat çeken bir düşüşün yaşanmasına neden olmaktadır (Kacar, 2009, s. 73).

Yaşanan krizlere ve ortaya çıkan sorunlara rağmen insani değerler ve bireyin refah düzeyi devletin temel politikası olarak yerini korumuş, gelişme döneminden farklı olarak daralma politikası izlenmiştir. Ekonomik kısıtlamalar ve uluslararası alanda devletlerin rekabeti bu daralma politikasının nedenidir (Gooby, 2002, s. 598). Bu dönemde, sorunlar değerlendirilerek bunlara yeni çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Refah devletinin geçmiş dönemlerden farklı olarak kendini yeniden biçimlendirmesi ve yeni politikalar üretmesi açısından önem arz eden bir dönemdir.

2. NEOLİBERAL YAKLAŞIMIN REFAH DEVLETİ POLİTİKALARINA ETKİLERİ

2.1. Genel Politikalara Etkileri

Ekonomik alanda büyümeyi amaçlayan refah devletinde çalışma koşullarının ve ücretlerin uygun bir düzeyde olduğu dönem sona yaklaşırken, ulusal devletlerin yetkilerinde daralma görülmektedir. Refah devletinde yaşanan bu gelişmeler uygulanan sosyal politikaları da etkilemiş, devletin yaptığı sosyal harcamaları azaltmak için neoliberal politikalar benimsenmeye başlanmıştır (Aravacık, 2018, s. 8).

Neoliberal görüş, rekabeti esas alan piyasa fikrinin yaşamda yer bulmasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda neoliberal görüş, savunduğu piyasa anlayışı ile ulus devletler ve uluslararası yapılar arasında bir uyumu amaçlamaktadır. Refah devleti temelli ulusal politikalar, bu süreçte engel olarak görülmektedir. Neoliberal politikalar ile kapitalist düzenin devamlılığı sağlanmaya çalışılırken, aynı zamanda üretimin yeniden yapılabilmesi için ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yeni düzenlemeler de hayata geçirilmektedir (Güler, 2020, s. 2308).

1980'li yıllarda uluslararası alanda rekabetin gittikçe artması ve hızlı gelişen teknoloji ile gelişme döneminde önemli bir yeri olan Fordist üretim anlayışı, bu dönemde etkisini yitirerek yerini Post-Fordizm anlayışına bırakmıştır. 1970'li yıllarda ilk olarak İtalya'da uygulanan ve sonra Japonya'da gelişimini gerçekleştiren ve Japon üretim sistemi ile birlikte anılan Post-Fordist üretim sistemi, üretim sürecinde ve endüstri alanında önemli bir dönüşümün adıdır (Kacar, 2009, s. 71).

Post-Fordist sistem, Fordist sistem gibi üretime ve verimliliğe dayanan bir sistemdir. Ancak Post-Fordizm; esnek üretim anlayışı, verimlilik artışı, niteliği yüksek düzeyde olan işçiler, hizmet sektörünün gelirindeki artış, çeşitlilik gösteren ürünlere talep, elde edilen kârların esnek üretim için gerekli olan makineler ve malzemeler için kullanılması ve teknolojik gelişimin hızlı olması gibi özelliklere dayanmaktadır. Post-Fordizm mekânsal bir ayırım gözetmeden büyüebilmek adına küresel bir alana ihtiyaç duymaktadır. Bu yaklaşım, piyasa içinde ayrışmalara neden olmaktadır. Post-Fordizm kitlesel üretimde dönüşüm gerçekleştirmekte ve piyasaları bölerek onlardan yeni piyasalar çıkartmayı hedeflemektedir. Bu sistemde talep, ulusal ekonomiye tabi olunmadan gerçekleştirilmektedir (Topak, 2007, s. 110). Teknolojik alandaki gelişim ve üretim sistemindeki dönüşüm, bugüne kadar süregelen çalışma anlayışını değiştirmiştir. Bu değişim ile birlikte kısmi süreli çalışma, iş bölüşümü, esnek zamanlı çalışma, çağrı üzerine çalışma ve evde çalışma gibi esnek üretime dayalı çalışma biçimleri ön plana çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeler doğrultusunda yaşanan rekabetçi anlayışa uyum sağlamak adına esnek üretime geçiş sağlanarak, işgücü piyasasında esnek istihdam uygulamaya konulmaktadır. Yeni dönemde iş sözleşmesine dayanan ve belirli hakları olan işçi profili, yerini belirli günlerde çalışabilen, kalıcı olarak istihdam edilmeyen, çağrı temelli çalışan ya da işyerine gitmeden evinde çalışan işçi profiline bırakmaktadır. Yaşanan değişime, işçi sendikaları endişe ile yaklaşırken işveren sendikaları ise bu duruma olumlu yaklaşmaktadır. İşçi sendikaları, esnek çalışma içerisinde işçinin işverene bağımlılığının daha da artacağı ve bu çalışma sürecinin toplu pazarlık şartlarını tehlikeye sokacağı kaygısını taşımaktadır. Bu değişimin etkisi ile son dönemlerde gerçekleştirilen toplu pazarlık süreçleri merkezî bir yapıdan uzaklaşmakta; bu süreç daha çok işletme ve işyeri odaklı gerçekleşmektedir (Kocabaş, 2004, s. 39-40).

Ekonominin ulusal ölçekten küresel ölçüğe kayması, karar alma aşamasında refah devletinin önünde engel

oluşturmakta ve gücünü kırmaktadır. Uluslararası ticaretin etkisinin artması, bu bağlamda ortaya çıkan ekonomik hareketlilik ve çokuluslu işletmeler ile uluslararası ekonomiye yönelik yapıyı korumaya çalışan kuruluşlar, refah devletinin ekonomik alandaki yönetim özgürlüğünü olumsuz yönde etkilemekte ve devletin sınırlarını daraltmaktadır. Geçmiş dönemlerde görülen döviz kurunun belirlenmesi, vergi düzenlemeleri ve işgücü piyasasına yönelik adımlar, bu yeni dönemde birçok etken göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Devletlerin rekabetçi anlayışı, yabancı yatırıma olan gereksinim ve uluslararası organlarla ilişkiler karar alma süreçlerinde etkilidir (Gooby, 2002, s. 598). Küreselleşme sürecinin devlet politikasına etkisi, yeni sağ yükselişi ile açıklanmaktadır. Yeni sağ fikri, liberal ve muhafazakâr düşüncenin ortak bir noktada buluşması biçiminde ifade edilmektedir. Ortak bir noktada birleşen bu iki düşüncenin amacı, piyasaya dayalı ekonomi anlayışını savunma ve refah devleti ile onun düşünsel temellendirmelerine karşı koymaktır. Yeni sağ düşüncesi, İngiltere’de Thatcher’in ve Amerika’da Ronald Reagan’ın başa gelmesi ile kendini göstermiştir. Yeni sağ anlayışını yansıtan bu hükümetler, neoliberal politikaları hayata geçirerek, sosyal ve ekonomik sorunlara yol açtığı iddiasında buldukları refah devletinin kapsamını daraltmaya çalışmışlardır (Gümüş, 2012, s. 95; Özdemir, 2007, s. 236-237).

Bu dönemde kamu harcamalarına ayrılan payın düşürülmesi, kamu iktisadi teşebbüslerine yönelik özelleştirme girişimleri, emek ve sermaye arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenip sosyal korumanın piyasa aracılığı ile sağlanması ve sosyal yardımların yapılmasının gelir testine tabi tutulup devletin düzenleyici gücünün kırılması, daraltmaya yönelik uygulanan yeni dönem politikalarının başında gelmektedir. Bu daraltma çalışmaları, aynı zamanda küreselleşmenin refah devleti politikalarını ne ölçüde etkilediğini de göstermektedir. (Güler, 2020, s. 2308).

2.2. Sosyal Harcamalara Etkileri

Küreselleşme süreci öncesinde refah devleti anlayışının güçlü bir konumda olması, yüksek oranlara sahip sosyal harcamaları beraberinde getirmiştir. Ancak küreselleşme süreciyle neoliberal yaklaşımın belirgin bir şekilde kendini ortaya koyması, yüksek sosyal harcamalara yönelik ciddi sorgulamalara neden olmuştur. Böylece neoliberal yaklaşım, refah devletlerinin önemli politikalarından biri olan sosyal harcamalar üzerinde etkili olmuştur. Güçlenen neoliberal düşüncenin merkezinde refahın sağlanmasında önemli unsurlar olan vergiler ve kamu harcamaları yer almıştır. Neoliberal düşünce, bu iki önemli etkenin kapitalist ekonomi anlayışının gücünü olumsuz yönde etkilediğini ısrarla savunmakta, çözüm yolu olarak vergilerin ve sosyal harcamaların azaltılmasını, özelleştirmelerin artmasını ve devletin müdahale etme gücünün belirli düzeyde aşağı çekilmesini sunmaktadır (Gümüş, 2012, s. 95).

Bu noktada neoliberal yaklaşımın sosyal harcamaların üzerindeki etkileri değerlendirilirken kamu harcamaları ile birlikte özel refah harcamalarının da değerlendirilmesi önemlidir. Küreselleşme süreci ile birlikte öne çıkan neoliberal görüş, durgunlaşan piyasayı yeniden canlandırmakta, yaşanan bu değişim refah devletinin gelişme döneminde minimum düzeyde olan özel refah harcamalarını yeniden öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde seçili refah ülkelerinin verileri temel alınmış; öncelikle yapılan kamu harcamaları değerlendirilmiş ve yapılan kamu harcamalarının içerisinde sosyal harcamaların hangi düzeyde olduğu incelenmiştir

Tablo 1: Seçili Refah Ülkelerinde GSYİH Yüzdesine Göre Kamu Harcama Oranları

Seçili Refah Ülkeleri	1980	1990	2000	2010	2020	2021
Almanya	47,9	45,1	47,8	48,1	50,4	51,3
İngiltere	43,0	39,9	35,2	47,1	52,4	48,4
İsveç	60,1	59,1	53,1	50,4	52,1	49,1
İspanya	32,2	42,0	39,1	46,0	51,9	50,6

Kaynak: (1980-1990 Verileri: Şahin, 2021: 87; 2000-2021 Verileri: OECD, 2023a)

Seçili refah ülkelerindeki kamu harcama oranları değerlendirildiğinde, evrensel refah politikaları ile öne çıkan refah modelinin etkilerinin görüldüğü İsveç’te 1980 sonrası kamu harcama oranlarında düşüş görülmektedir. Piyasa anlayışı güçlü olan İngiltere’de neoliberal politikaların etkisiyle kamu harcama oranlarında yaşanan düşüş 2020 ve 2021 yılında ciddi bir artış göstermektedir. Almanya’ya bakıldığında ise kamu harcama oranlarında 1990 yılından sonra sürekli bir artış görülmektedir. İspanya’nın kamu harcama oranları değerlendirildiğinde ise 1980 yılından sonra yaşanan artışlar göze çarpmaktadır. Özellikle 2000 yılından sonra İspanya’nın harcamalarında ciddi bir artış görülmektedir. Günümüzde ise İsveç haricindeki refah ülkelerinin 1980 yılına göre kamu harcama oranlarının arttığı gözlemlenmektedir.

Yapılan kamu harcamaları içerisinde sosyal harcamalara ayrılan pay, küreselleşme sürecinde etkin olan neoliberal düşüncenin refah devleti politikalarını nasıl etkilediğinin daha açık bir şekilde görülmesi açısından önemlidir.

Tablo 2: Seçili Refah Ülkelerinde GSYİH Yüzdesine Göre Sosyal Harcama Oranları

Seçili Refah Ülkeleri	1980	1990	2000	2010	2020	2021
Almanya	21,79	21,35	25,47	26,07	27,64	26,72
İngiltere	15,59	14,90	16,81	23,07	22,49	22,10
İsveç	24,49	26,85	26,43	25,85	25,86	24,90
İspanya	14,94	19,14	19,46	24,90	31,18	29,54

Kaynak: OECD, 2023b.

Seçili refah ülkelerinin sosyal harcama oranlarına bakıldığında, özellikle İspanya'nın sosyal harcama oranlarının 1980 yılından sonra artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. İsveç'in sosyal harcama oranlarına bakıldığında ise bu oranların dengeli bir düzeyde ilerlediği, harcama oranlarındaki değişimlerin yüksek bir oranda gerçekleşmediği görülmektedir. İngiltere'nin sosyal harcama oranlarındaki artış ise 1990 yılından sonra küçük düşüşlerle devam etmiştir. Almanya'da sosyal harcama oranlarında yaşanan artış, 2021 yılına gelindiğinde bir miktar düşmüştür.

3. SONUÇ

Sanayi Devrimi ile üretim anlayışı bütünüyle değişmiştir. İnsan emeğinin yerini bir yandan makineler alırken, bir yandan da insan emeği ve makineler üretim sürecinde birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Emeğin yerine makinelerin kullanılması, işgücü piyasasında kapitalist sistemin karşılaştığı önemli bir sorun olan işsizlik riskini daha görünür hâle getirmiştir. İşgücü piyasasında emeğin daha az kullanılması ya da başka bir deyişle emek talebindeki yetersizlik, ücretten başka bir geliri olmayanların yaşamlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca makineleşmenin ortaya çıkması ve gelişmesi, sermaye sınıfının gücünü ve buna paralel olarak ucuz işgücüne gereksinimi artmıştır. Bunun yanında kırdan kente göç sonucu işgücü arzının artması, işsizlik sorununun da artmasına yol açmıştır. Artan işsizlik sorunu, ücretlerin düşmesinin yanı sıra bireylerin, yaşamlarını devam ettirebilmek adına eğreti çalışma koşulları altında çalışmayı kabul etmesine neden olmuştur.

Ekonomik gelişimi ön planda tutan liberalizm, ortaya çıkan yoksulluk sorununa ve var olan diğer sorunlara karşı kayıtsız kalmış ve bu durum eleştirilmiştir. Yapılan bu eleştiriler aynı zamanda refah devletinin doğuşuna öncülük etmiştir. Sanayi Devrimi ile refah devletinin doğuş dönemi başlamıştır.

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı sorunların üstesinden gelmek için bireylerin yaşam düzeyini iyileştirmek adına yapılan yardımlar; aileler, kiliseler, yardım kuruluşları ve yoksulluk yasaları gibi geleneksel sosyal güvenlik teknikleri ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan bu yardımların yeterli düzeyde olmadığı ve toplumun çoğunu kapsamadığı görülmüştür.

Bu dönemde refah devletine dair ilk sistemli uygulamalar Bismarck Almanya'sında görülmektedir. Özellikle yaşanan ekonomik krizin toplumda yol açtığı huzursuzluğu gidermek ve bununla birlikte sosyalist düşüncenin işçiler arasında yaygınlaşmasını engellemek için 1881 yılında Bismarck, sosyal güvenliğe ait uygulamaların ilk adımını Parlamento'da yaptığı konuşma ile atmıştır. 1883 yılında, Hastalık Sigortası, 1884 yılında İş Kazası Sigortası ve 1889 yılında Yaşlılık ve Sakatlık Sigortası uygulamaya konulmuştur. Hayata geçirilen bu reformlar refah devletinin kurumsal temelini ortaya koymaktadır.

1920'li yılların sonunda yaşanan ekonomik durgunluk birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Fiyatlarda yaşanan düşüş, üretimin azalması ve işsizliğin artışı öne çıkan sorunlardır. 24 Ekim 1929'da hisse kaybına uğrayan işletmeleri kurtarabilmek için bankaların yaptığı çalışmalar ekonomik krizi daha da büyüterek, krizin uluslararası alana sıçramasına neden olmuştur. Ekonomik Buhran olarak nitelendirilen bu dönemde yaşanan sorunlara çözüm üretemeyen liberal düşünce, yaşanan krizin sorumlusu olarak görülmüştür. Liberal düşüncenin çözüm üretememesi, yeni fikirlerin ve çözüm yollarının gerekliliğini öne çıkarmıştır. Özellikle piyasanın yetersiz kaldığı bu süreçte devletin sorumluluk almasına yönelik düşünceler kendini göstermiştir. Bu düşünceler ile refah devleti anlayışı kendini daha çok hissettirmiş ve süreç refah devletinin belirginleştiği döneme evrilmiştir.

Refah devletinin belirginleştiği 1929-1945 yılları arasında Ekonomik Buhran'ın ve İkinci Dünya Savaşı sürecinin ağır izleri görülmektedir. Keynes'in ekonomik anlayışı, bu tablonun düzeltilmesi için çözüm olarak görülmüştür. Keynes, ekonomik sorunlara karşı serbest piyasa çözüm üretmedi için devletin müdahale etmesinin gerekli olduğunu dile getirmektedir. Bu gerekliliğin özünü oluşturacak olan temel ölçüt ise piyasanın tam istihdamı gerçekleştirilmesidir. Keynes'in ekonomi politikası ile birlikte büyüme ve tam istihdam düzeylerinde önemli bir artış göze çarparken, çalışanların ücretlerinde ve çalışma koşullarında iyileştirmeler de önemli hâle gelmiştir. Ayrıca bireylerin sağlık, eğitim, konut ve sosyal güvenlik gibi temel haklarında ciddi değişimler görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti anlayışı birçok ülkede kendini göstermiştir. Gelişme dönemini yaşayan

refah devletinde bu dönemde yapılan yardımlar evrensel değerler temel alınarak ve eşitlik ilkesine uygun olarak yapılmıştır. Bu dönemde öne çıkan bir diğer nokta ise Fordist üretim sisteminin yaygınlaşmasıdır. Fordizm'in bu yayılması, tam zamanlı çalışmayı, uygun ücreti ve sistemli sosyal yardımları içermektedir.

1970'li yıllarda yaşanan bazı olaylar, refah devletinin gelişme dönemini kötü etkilemiştir. Özellikle petrol krizleri, ülkeleri ekonomik anlamda ciddi bir krizin eşiğine getirmiştir. Ortaya çıkan bu kriz, işsizlik sorununa ve enflasyonun yükselmesine neden olmuş; yüksek kamu harcamaları ve borçlanma seviyesi de krizi derinleştirmiştir. Yaşanan süreç yönelik eleştiriler ortaya çıkan durumun sorumlusunun sosyal harcamalar olduğu yönündedir. Önerilen çözüm ise sürdürülen Keynesyen politikalarından vazgeçilmesi, devletin sosyal harcamaları yeniden düzenlemesi ve belirli bir düzeye çekmesidir.

Üretim modeli Fordist üretimden Post-Fordist üretime dönüşmüş, tek tip ürünlerin aksine çeşitlilik gösteren ürünlere talep artmıştır. Bu dönemde teknolojik gelişmelerin hız kazanması, uluslararası ekonomik rekabeti daha da artırmıştır. Uluslararası rekabet, refah devleti politikalarını olumsuz etkilemiştir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Özellikle üretimin devamlılığını sağlayabilmek ve sermayeyi kaybetmemek için uygulanan vergi oranlarını düşürme politikası, toplumun temel gereksinimlerinin sağlanması için hayata geçirilmesi gereken refah politikalarına engel olmaktadır. 1980'li yıllarda, teknolojik gelişmeler hız kazanmış, uluslararası alandaki rekabet artmış ve küreselleşme süreci başlamıştır. Bu dönemde birçok devlet bu yeni sürece uyum sağlayabilmek için ekonomi politikalarını değiştirmiştir.

Bu süreç ve buna bağlı uluslararası rekabet, ulus devletlerin gücünü ve refah devletinin hareket alanını kısıtlamıştır. Bu durum refah devletinin sosyal politika anlayışını olumsuz etkilemiş ve neoliberal politikalar benimsenmeye başlanmıştır. Neoliberal politikalar, birçok alanda yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Üretimi ve verimliliği emek maliyetinde temellendiren Post-Fordist üretim sisteminde ulusal ekonomiye bağlı kalınmadan küresel alan içinde hareket etme anlayışı benimsenmiştir.

Küreselleşme sürecinde teknolojideki gelişim yeni çalışma biçimleri yaratmakta, standart iş sözleşmesine dayanan ve belirli haklara sahip çalışan yapısını ortadan kaldırmaktadır. Bu süreçte, standart istihdamı içermeyen, çağrı üzerine ve evden çalışma biçimleri öne çıkmaktadır. Refah devletinde bu dönemde uluslararası alanda yaşanan sorunların yanı sıra içsel sorunlar da ciddi önem taşımaktadır. Küreselleşme sürecinde üretim anlayışının değişmesi ile işsizlik sorununun daha da derinleşmesi, aile yapısındaki dönüşüm ve nüfusun yaşlanması öne çıkan sorunlardır.

Bu dönemde görülen sorunların üzerinde durularak yeni çözüm yolları aranmaktadır. Bu arayış, refah devletinin tarihsel sürecindeki diğer dönemlerinden farklı olarak, kendini yeniden biçimlendirmesi ve yeni politikalar ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bağlamda küreselleşme süreci var olan refah devleti politikalarını etkileyerek ciddi bir dönüşüm yaşanmasına neden olmaktadır. Bu dönüşüm, yeni dönemdeki neoliberal politikalara uyum sağlama amaçlıdır.

Kamu harcamalarının GSMH içindeki payını azaltma isteği, özelleştirmeye yönelik girişimler, sermaye ve emek sınıfları arasındaki ilişkinin yeni döneme uygun biçimde düzenlenmesi ve böylece bireylerin yaşayabileceği risklere karşı korumaların azaltılması bu yeni dönemle uyumlu politikalarlardır. Bununla birlikte bireyler, yapılacak sosyal yardımlardan yararlanabilmek için gelir testine tabi tutulmaktadır. Bu durum, toplumun refahını sağlamada devletin konumunu görece etkisizleştirmektedir.

Neoliberal yaklaşımın genel politikalara etkilerinin yanında sosyal harcamalar üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, kamu harcama oranları içinde sosyal harcama oranlarının payı ülkelere göre farklılık göstermektedir. Ayrıca sosyal harcama oranları 1980 yılıyla karşılaştırıldığında günümüzde harcama oranlarının artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sosyal harcama oranları, neoliberal politikalar ve küreselleşme ile ortaya çıkan sorunlara ve meydan okumalara yanıt verebilecek düzeyde değildir. Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda neoliberal düşüncenin piyasa merkezli politikaları etkin olsa da refah devleti anlayışının tümünden ortadan kalkmadığı da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alp, S. (2009). Refah devleti düşüncesinin gelişimi ve bir liberal alternatif olarak üçüncü sektör. *Maliye Dergisi*, 156, 265-279.
- Aravacik, D.E. (2018). Social policy and the welfare state. *Public Economics and Finance*, 1-20.
- Aydın, M. K. (2012). Kapitalizm Neden 'Vazgeçilmez'dir?. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1 (1), 23-48.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de devletçiliğe geçiş. *Bilig*, 26, 77-101.
- Esping-Andersen, G. (1994). After the golden age: The future of the welfare state in the new global order. Occasional paper no. 7 world summit for social development, United Nations Research Institute for Social Development, 1-35.
- Ezer, B. (2016). Tarihi ve bugünü ile birleşik krallık sosyal güvenlik sisteminin esasları. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof.Dr. Akar Öcal Armağanı*, 2(3), 87-122.
- Ferrera, M. (2008). The European welfare state: Golden achievement, silver prospects. *West European Politics*, 31(1-2), 82-107.
- Gooby, P. T. (2002). The silver age of the welfare state: Perspectives on resilience. *Journal of Social Policy*, 31, 597-621.
- Güç, Y. (2015). Refah devletinin gelişimi ve Türkiye'de refah devleti algısı: İstanbul ilinde bir alan araştırması [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güler, M. A. (2020). Sosyal devletin dönüşümü ve düzenleme teorisi: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Çalışma ve Toplum*, 4, 2295-2340.
- Gümüş, A. T. (2010). Sosyal devlet anlayışının gelişimi ve dönüşümü [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Gümüş, İ. (2012). Devlet Müdahalesi ve piyasalaşma kısılcacında refah devleti: Türkiye'de sosyal güvenlik reformu [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güngör, F. ve Özügürlü, M. (1997). İngiliz yoksul yasaları: Paternalizm piyasa ya da sosyal devlet. *Tartışma Metinleri*, 3, 1-35.
- Kacar, İ. (2009). Sosyal devlette reformlar ve enformel istihdam [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kaufmann, F. X. (2000). Towards a theory of the welfare state. *European Review*, 8(3), 291-312.
- Keynes, J. M. (2018). *The general theory of employment, interest, and money*. Palgrave Macmillan.
- Kocabaş, F. (2004). Endüstri ilişkilerindeki dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(10), 33-53.
- Koray, M. (2001). Küreselleşen dünyada Avrupa modelinin sınırları ve sorunları: Refah devleti nereye? *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 9-43.
- Koray, M. (2005). Sosyal politika. (2.bs.). İmge Kitabevi.
- Kovancı, O. (2003). Hayır, anlayışından sosyal devlete: İngiliz yoksul yasaları. *Mülkiye Dergisi*, 27(239), 255-278.
- Kurşun, A. ve Rakıcı, C. (2016). Sosyal refah devletinin tarihi süreci ve günümüz bazı refah devletlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2(2), 135-156.
- OECD (2023a). General government spending (indicator). Retrieved September 2, 2023 from <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm>.
- OECD (2023). Social spending (indicator). Retrieved September 2, 2023 from <https://data.oecd.org/social-exp/social-spending.htm>.
- Özdemir, S. (2007). Küreselleşme sürecinde refah devleti, (Genişletilmiş 2.bs.). İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2007-57.
- Özşuca, Ş. T. (2003). Yapısal uyum, küresel bütünleşme ve refah devleti. *Kamu-İş*, 7(2), 227- 237.
- Pierson, C. (1998). *Beyond the welfare state*, (2 ed.). Polity Press.
- Quadagno, J. (1987). Theories of the welfare state. *Annual Reviews Social*, 13, 109-128.
- Öztürk, F. (2011). Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Politik Sorun Doktrini [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, Ş. (2011). Sosyal politikada aktifleşme stratejisi: refah devletinin çıkış yolu mu, çöküş yolu mu?. *Kamu-İş Dergisi*, 12(1), 101-154.
- Sallan Gül, S. (2000). Yeni sağ sosyal güvenlik anlayışının tarihsel bağlantıları: İngiltere ve Türkiye örnekleri. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 40(3-4), 51-66.
- Schustereder, J. I. (2010). *Welfare state change in leading OECD countries*, (1st ed.). Gabler Verlag.
- Süleymanoğlu, R. (2016). Keynesçi refah devleti' nin gelişimi, dönüşümü ve sosyal hizmet bağlamında değerlendirilmesi. *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 271-301.
- Şahin, E. (2021). Küreselleşmenin Avrupa Refah Devletlerinde Sosyal Korumaya Etkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Terzioğlu, O. ve Çağla, C. (2021). Büyük Buhran ve Amerika'da sosyal politika. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 871- 926.
- Topak, O. (2007). 2000'li Yıllarda Türkiye'de refah devleti [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yalçın, A.Z. (2016). Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ekonomi düşüncesi ve mali politikalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), 749-775.